

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU İKTİSADI ANABİLİM DALI

2000 SONRASI ORTADOĞU ÜLKELERİNDE BİLGİ EKONOMİSİ

Yüksek Lisans Tezi

Fatih GEZGİN

İSTANBUL, 2011

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU İKTİSADI ANABİLİM DALI

2000 SONRASI ORTADOĞU ÜLKELERİNDE BİLGİ EKONOMİSİ

Yüksek Lisans Tezi

Fatih GEZGİN

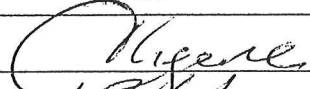
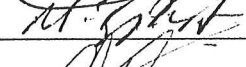

Tez Danışmanı:

Yrd. Doç. Dr. Hamdi GENÇ

İSTANBUL, 2011

TEZ ONAYI

Enstitümüzün, Ortadoğu İktisadi Anabilim Dalında Yüksek Lisans öğrenimi gören 506208001 no. lu Fatih GEZGİN' in hazırladığı "2000 Sonrası Ortadoğu Ülkelerinde Bilgi Ekonomisi" konulu yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunması ve sözlü sınavı Lisansüstü, Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin 15. maddesi uyarınca 17/06/201 tarihinde saat 15.00'da yapılmış sorulan sorulara alınan cevaplar sonucunda adayın tezinin ~~Kabulüne.~~ ne OYBİRLİĞİ/ÖYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Yard. Doç. Dr. Hamdi GENÇ	Olumlu	
Yard. Doç. Dr. İ. Murat BOZKURT	Olumlu	
Yard. Doç. Dr. Özlem YÜCEL	Olumlu	

Yiğenim Yavuz Sina UZUN'a

ÖNSÖZ

İktisat disiplininin konularından biri olan ekonomik kalkınma, günümüz ülkelerinin önemli gündem maddelerinden biridir. Ekonomik kalkınma stratejilerinde bilgi ekonomisi eksenli bir yaklaşımın, gelişmiş ülkelere benimsenmeye başlaması ile gelişmekte olan ülkelerde bu konuya eğilim göstermişlerdir. Bu bağlamda “2000 Sonrası Ortadoğu Ülkelerinde Bilgi Ekonomisi” araştırılmaya değer görülmüştür. Bu çalışmanın hazırlanmasında yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Yrd. Doç.Dr. Hamdi GENÇ’e teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Ayrıca , Marmara Üniversitesi’nden Yrd.Doç.Dr. İ. Murat BOZKURT ve Prof. Dr. Gülfettin ÇELİK hocalarıma; değerli arkadaşlarım Ensar MUSLU, Mustafa DEMİR ve Ömer Fahreddin KARABEKİROĞLU’na, ayrıca desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen güzel aileme şükranlarımı sunarım.

İstanbul, 2011

Fatih GEZGİN

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı	: Fatih Gezgin
Anabilim Dalı	: Ortadoğu İktisadı
Tez Danışmanı	: Yrd. Doç. Dr. Hamdi Genç
Tez Türü ve Tarihi	: Yüksek Lisans – Haziran 2011
Anahtar Kelimeler	: Ortadoğu, Bilgi Ekonomisi

ÖZET

2000 Sonrası Ortadoğu Ülkelerinde Bilgi Ekonomisi

2. Dünya Savaşı'ndan günümüze yaşanan Teknolojik gelişmeler, uluslararası alanda ticari ilişkileri hızla arttırmıştır. Ülkeler arasındaki uzaklığın ortadan kalkması küreselleşmeye sebep olmuştur. Dünya pazarının daha şeffaf hale gelmesi, rekabet ortamını daha da arttırmıştır. Rekabetten sıyrılmanın yolu olarak görülen bilgi teknolojileri ürün ve hizmetlerinin ticareti ülkeler adına geleneksel ticari ürün ve hizmetlerden daha fazla katma değer sağladığı görülmüştür. Ancak bunu katma değeri sağlamak için gerekli olan sosyal, ekonomik ve kurumsal altyapının eksiksiz kurulması gerekmektedir. Bilgi Ekonomisi olarak adlandırılan bu yeni ekonomik sistem, Ortadoğu ülkeleri ve diğer gelişmekte olan ülkeler adına ekonomik kalkınma için önemli bir çıkış yolu olarak gösterilmektedir.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname : Fatih Gezgin
Field : Middle East Economics
Supervisor : Assistant Professor Hamdi Genç
Degree Awarded and Date : Master – June 2011
Keywords : Middle East, Knowledge Economy

ABSTRACT

Knowledge Economy in Middle East Countries After 2000

Since 2nd world war happened, technological improvements has increased international relations between countries in terms of trade. Disappearing distance of countries has caused globalization. Competition has been increased by the world's marketing more transparent. It has been observed that to be able to get through the competition, information technology products and services have provided more profit than conventional products and services in those trading countries. However, in order to be able to provide that profit, required social, economical and institutional structure should be provided. This new economical system that is named Information Economy is seen to be a very essential way out to improve the economies for a country especially Middle East countries and improving countries.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖNSÖZ	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
TABLO LİSTESİ	v
KISALTMALAR.....	vi

GİRİŞ.....	1
------------	---

1. BİLGİ VE BİLGİ TOPLUMU

1.1 BİLGİ KAVRAMI	3
1.2 BİLGİ TOPLUMU KAVRAMI	8
1.3 SANAYİ TOPLUMUNDAN BİLGİ TOPLUMUNA GEÇİŞ	9
1.4 BİLGİ TOPLUMUNUN TEMEL KARAKTERİSTİK ÖZELLİKLERİ	13

2. BİLGİ EKONOMİSİ

2.1 BİLGİ EKONOMİSİ KAVRAMI	17
2.2 BİLGİ EKONOMİSİNİN GELİŞİM SÜRECİ	19
2.3 BİLGİ EKONOMİSİNİ ORTAYA ÇIKARAN TEMEL ETKENLER	22
2.3.1 Küreselleşme	22
2.3.2 Teknolojik Gelişim	25
2.4 BİLGİ EKONOMİSİN TEMEL UNSURLARI	26
2.5 BİLGİ EKONOMİSİNİN ÖZELLİKLERİ	27
2.5.1 Bilgi	28
2.5.2 Dijitalleşme	29
2.5.3 Sanallaşma	30
2.5.4 Bireyselleşme- Molekülleşme	30
2.5.5 Bütünleşme ve İnternet Sistemi	31
2.5.6 Aracısızlaşma	32
2.5.7 Yeni Medya	32
2.5.8 Yenilikçilik (İnovasyon)	33
2.5.9 Üretici-Tüketici	34
2.5.10 İvedilik	33
2.5.11 Küreselleşme	34
2.5.12 Çatışma	35

3. ORTADOĞU VE BİLGİ EKONOMİSİ

3.1 ORTADOĞU KAVRAMI	36
3.2 ORTADOĞU EKONOMİSİNE GENEL BAKIŞ	38
3.3 ÇEŞİTLİ AÇILARDAN ORTADOĞU'DA BİLGİ EKONOMİSİ	51
3.3.1 EĞİTİM	51
3.3.2 Ar-Ge (İnovasyon)	58

3.3.3 Bilgi ve İletişim Teknolojileri (BİT).....	62
3.3.3.1 <i>İnternet</i>	64
3.3.3.2 <i>Mobil ve Sabit Hat</i>	67
3.4 BİLGİ EKONOMİSİNDE ORTADOĞU'NUN GENEL DURUMU.....	70
SONUÇ	77
KAYNAKÇA	82

TABLO LİSTESİ

Sayfa No.

Tablo 1.1 : Sanayi Toplumu İle Bilgi Toplumu Arasındaki Temel Farklar	12
Tablo 1.2 : Bilgisayar Kullanımının Gelişim Aşamaları	15
Tablo 3.1 : Kişi Başına Düşen GSYH (2000-2010)	42
Tablo 3.2 : GSYH'nın Sektörel Dağılımı (%)	43
Tablo 3.3 : Ortadoğu Petrol Verileri, 2009	44
Tablo 3.4 : Ortadoğu Doğalgaz Verileri, 2009.....	45
Tablo 3.5 : Ortadoğu Ülkeleri İşgücü Analizi, 2010	49
Tablo 3.6 : Ortadoğu Ülkeleri Nüfusu Analizi, 2011	50
Tablo 3.7 : Ortalama Eğitim (Kamu) Harcamalarının GSYH'daki (%) Oranı, 1995- 2008	53
Tablo 3.8 : Öğrenci Başına Düşen Kamu Harcaması, 2002	54
Tablo 3.9 : Net Okullaşma Oranı (%), 2000-2008	55
Tablo 3.10 : Ar-Ge Harcamalarının GSYH' daki Oranı (%), 2000-2007	59
Tablo 3.11 : Patent Ofisine Yapılan Başvurular, 2008.....	61
Tablo 3.12 : Tescil Edilmiş Patent Başvuruları, 2008.....	62
Tablo 3.13 : Kişi Başına Düşen GSYH, 2010.....	63
Tablo 3.14 : Kişisel Bilgisayar Sayısı (100 Kişide), 2000-2008.....	65
Tablo 3.15 : İnternet Kullanım Oranı (100 Kişide), 2000-2008	66
Tablo 3.16 : Sabit Hat Üzerinden İnternet Abone Sayısı (100 Kişide), 2000-2008	66
Tablo 3.17 : Mobil ve Sabit Hat Abone Sayısı, 2000-2008.....	68
Tablo 3.18 : Telekomünikasyon Sektöründeki Firma Sayısı, 2010	69
Tablo 3.19 : Bilgi Ekonomisi Endeksi, 2000-2009	71
Tablo 3.20 : Ortadoğu Gelişim Göstergesi	74

KISALTMALAR

AB	Arap Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AEB	Arap Ekonomi Birliği
Ar-Ge	Araştırma ve Geliştirme
ASRT	Mısır Bilimsel Araştırmalar Enstitüsü (Academy of Scientific Research)
B.A.E	Birleşik Arap Emirliği
B.E	Bilgi Ekonomisi
B.E.E	Bilgi Ekonomisi Endeksi
B2B	Şirketten Şirkete (Business to Business)
B2C	Şirketten Tüketickiye (Business to Consumer)
B2E	Şirketten Çalışana (Business to Employee)
BİT	Bilgi ve İletişim Teknolojileri
DB	Dünya Bankası
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
FKÖ	Filistin Kurtuluş Örgütü
GATT	Ticaret ve Tarifeler Genel Anlaşması (General Agreement of Tarrifs and Trade)
GCC	Korfez İşbirliği Konseyi (Gulf Cooperation Council)
GOÜ	Gelişmekte Olan Ülkeler
GSYH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
GÜ	Gelişmiş Ülkeler
IMF	Uluslararası Para Fonu (International Monatery Found)
IT	Bilgi Teknolojileri (Information Technologies)
ITU	Uluslararası Telekomünikasyon Birliği (International Monatery Found)
KISR	Kuveyt Bilşimsel Araştırmalar Estitüsü (Kuwait İnstitute of Scientific Research)
KOBİ	Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler

LNG	Sıvılaştırılmış Doğalgaz (Liquefied Natural Gas)
MC	Milletler Cemiyeti
MENA	Ortadoğu ve Kuzey Afrika (Middle East and North Africa)
OPEC	Petrol İhrac eden Ülkeler Topluluğu (Organisation of Petroleum Exporting Countries)
STK	Sivil Toplum Kuruluşu
S.	Sayfa
UN	Birleşmiş Milletler (United Nations)
WEF	Dünya Ekonomik Forumu (World Economic Forum)
WIPO	Dünya Fikri Mülkiyetler Organizasyonu (World Intellectual Property Organisation)
WWW	Dünya Çapında Ağ (World Wide Web)
YBE	Yaşam Boyu Eğitim

GİRİŞ

II. Dünya Savaşı'nın ardından yaşanan teknolojik gelişmeler doğrultusunda, gerçekleşen toplumsal ve ekonomik değişimler, 1990'lı yıllara gelindiğinde doruk noktaya ulaşmıştır. Amerika'nın bu dönemde gerçekleştirdiği, bilgi ve teknoloji altyapısı ve ürünlerine yönelik ekonomik yatırımların geri dönüşü çok hızlı olmuştur. Ekonomik durgunluğun öngörüldüğü bu dönemde, Amerikan ekonomisinde rekor büyüme oranları yakalanırken, işsizlikle mücadelede üstün performans sergilenmiştir.

Yaşanan bu tecrübenin ardından, mevcut ekonomik başarının bilgi ve teknoloji üretimine ait olduğu görüşü kuvvetlenmiştir. Bu görüşte hemfikir olan ülkeler ekonomi politikalarını yeniden şekillendirmeye başlamışlardır.

Yaşanan değişimde etkilenen bölgelerden biride Ortadoğu Bölgesindeki ülkelerdir. Ortadoğu ülkelerinin bu değişiminden etkilenmelerinin nedeni, sadece ekonomi politikalarının yeterli olmadığı yeni ekonomi düzeninde, eğitimden, enerji ve teknoloji altyapısına kadar yapılacak değişiklikler ile teknolojiye uyum sağlayabilecek ve katma değer oluşturabilecek toplumsal dinamiğin gerekliliğinin anlaşılmasıdır.

Bölge hükümetlerinin, ekonomi politikaları ile hantallaşan ekonomik düzen, artan nüfus için çıkış yolu ortaya koyamaması baskı unsurlarından birini oluştururken, küresel ekonomideki sürekli artan rekabette yetersiz kalması da ayrı bir baskı unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bilgi ekonomisinin artan rekabet koşullarında, sağladığı üretimdeki yüksek verimlilik, ürün ve hizmet farklılaşmasında sağladığı esnek hareket alanı ve yüksek katma değer, ekonomik durgunluktan çıkış yolu olarak gösterilmektedir. Bu çalışmada Ortadoğu bölgesinin, bilgi ekonomisi alanında sahip olduğu sosyal, ekonomik, teknolojik altyapı incelenerek, bilgi ekonomisindeki mevcut konumu ve bilgi ekonomisine yönelik ortaya koyduğu düzenlemelerin incelenmesi amaçlanmıştır.

Yapılan çalışma çerçevesinde, refah seviyesinin yüksek olduğu ülkelerde bilgi ekonomisinin ekonomik, sosyal ve siyasi getirisi, gelişmemiş ya da gelişmekte olan tüm ülkelerin ilgisini çekmektedir. Ortadoğu bölgesindeki ülkelerde son dönemde bilgi

ekonomisine aynı sebeplerle ilgi gösterilmektedir. Ekonominin istikrarlı ve yüksek performansa dayanan gelişimi gösterebilmesi için atılması gereken adımların, Ortadoğu ülkelerinde başarılı bir şekilde uygulanması ile bölge ülkelerinin öncelikle ekonomik olmakla birlikte sosyal, siyasi değişimi söz konusu olacaktır. Bu gelişmelerle yaşanacak değişimin incelenmesi Türkiye-Ortadoğu ilişkileri açısından hem günümüz hem de gelecek için önem arz etmektedir.

Çalışmanın birinci bölümünde bilgi ve bilgi toplumu kavramlarının tanımı ve özelliklerine değinilerek; bilgi, bilgi toplumuna geçiş süreci ve bilgi toplumunun temel özellikleri ele alınmıştır. İkinci bölümünde bilgi ekonomisi tanımı, gelişimi kapsamında; bilgi ekonomisini ortaya çıkaran temel etkenler, bilgi ekonomisinin işleyişi için gereken temel unsurlar ve bilgi ekonomisinin özellikleri konularına değinilmiştir. Üçüncü bölümde bilgi ekonomisinin Ortadoğu bölgesine yansımaları incelenerek; Ortadoğu'nun tanımı, Ortadoğu ekonomisine genel bakışın ardından bilgi ekonomisinin Ortadoğu'daki uygulamaları çeşitli boyutlarıyla incelenmiştir. Bölümün sonunda da Ortadoğu'nun bilgi ekonomisindeki konumu genel olarak değerlendirilmiştir. Çalışma sonuç ve öneriler kısmı ile tamamlanmaktadır.

Çalışmada kavramların açıklanmasında, konu ile alakalı yayınlanmış türkçe ve yabancı kitaplardan, makale ve yüksek lisans, doktora tezlerinden yararlanılmıştır. Ortadoğu ile alakalı incelemede genel olarak makaleler ve uluslararası örgütlerin (Dünya Bankası (DB), Uluslararası Para Fonu (IMF), Birleşmiş Milletler (UN), Dünya Ekonomi Forumu (WEF), Birleşmiş Milletler Eğitim Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) vb....) hazırladığı güncel raporlar incelenmiştir. Bu kaynaklar dışında internet kaynaklarına başvurulmuştur.

1.BİLGİ VE BİLGİ TOPLUMU

1.1 BİLGİ KAVRAMI

Düşünen varlık olan insanın varoluşundan günümüze kadar en temel davranışı bilme ve anlama eylemidir¹. İnsanlara özgü zihinsel bir süreç olan bilgilenme olgusu, insanların doğuştan getirdikleri verili hayatın dışında, algıladıkları belirsizlikleri giderme merakı içerisinde oluşturdukları yeni bilgi donanımları aracılığı ile yeni hayat inşa etmelerini mümkün kılmaktadır. İnsanların tarih boyunca belirsizlikler karşısında meraklarını giderme çabaları sonunda edindikleri bir çok bilgi kaynağı, davranışlarının önemli bir kısmını kendilerinin seçmesi ve davranışlarını sürdürmesi konusunda onlara aracılık etmektedir². İlk zamanlarda kullanılan bilgi çevreyi tanımak ve korumak işlevine sahipken, günümüzde insan hayatında sosyal, kültürel ve özellikle ekonomik açıdan zorunluluk haline gelmiştir.

İnsanlık, tarih boyunca toplumsal aşamalardan geçişi bilgi ve teknoloji sayesinde gerçekleştirmiştir. Bilgi ve teknolojinin etkisi ile önce tarım toplumuna geçiş sağlanırken, ardından sanayi toplumuna geçiş ve son olarak bilgi toplumuna geçiş sağlanmıştır.

Bilgi ekonomisi, bilginin elde edilmesini, işlenmesini, dönüştürülmesini kısaca bilgiyi temel üretim faktörü olarak kullanmayı öne çıkarmaktadır. Enformasyonu depolama, işleme ve iletme maliyetlerini ciddi şekilde düşürmüş olan yeni teknolojilere dayanan bilgi ekonomisi, mevcut ekonomi teori ve politikalarının gözden geçirilmesini zorunlu kılmaktadır³.

---

¹ Şaylan Şahin ve H. Kemal İler, “Kuantum Felsefesi Bakış açısından Bilgi ve Bilim”, **Bilgi Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı Cilt:1**, İbrahim Güran Yumuşak (drl.), İstanbul: Horasan, 2006, s.652.

² Feyzullah Eroğlu, “Bilgi İktidar Ekseninde Yönetim Bilimlerinin İdeolojiye Alet Edilmesi”, **Bilgi Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı Cilt:2**, İbrahim Güran Yumuşak (drl.), İstanbul: Horasan, 2006, s.410.

³ Üzeyir Aydın, Oğuz Kara, “Bilgi Ekonomisinde Değişen Öncelikler Başlamında İktisat Politikası” , ”, **Bilgi Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı Cilt:1**, İbrahim Güran Yumuşak (drl.), İstanbul: Horasan, 2006, s.789.

Küreselleşme, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki (BİT) gelişmeler neticesinde, bilginin serbest dolaşımı ekonomik kavramlarda yerini almıştır. Yaşam boyu öğrenim, BİT ve Araştırma ve Geliştirme (Ar-Ge) gibi pekçok kavram kullanılır olmuştur. Bu dönemde artık ülkeler bu ekonomik çerçeveye ile stratejilerini oluşturmaktadır.

Bilgi toplumu ve buna bağlı olan bilgi ekonomisinin temel taşı bilgidir. Bu sebeple öncelikle bilgi kavramı açıklanmalı ve bu açıklama temelinde diğer kavramlar irdelenmelidir.

Bilgi kavramı Latince’de ‘informatio’ kökünden gelip, biçim verme eylemi, biçimlendirme ve haber verme olarak tanımlanmaktadır⁴. Sözlükte belirtilen tanıma göre bilgi; öğrenme, araştırma, araştırma veya gözlem yolu ile elde edilen, insan aklının erebileceği olgu, gerçek ve ilkelerin bütününe verilen isimdir⁵. Sanayi sonrası toplum üzerine çalışmalar yapmış olan Daniel Bell’e göre bilgi; **“sistemli bir şekilde herhangi bir iletişim yöntemi aracılığı ile aktarılan, kabul edilebilir bir yargıya veya tecrübeye dayanan sonucu gösteren, olgu veya fikirler ile ilgili düzenli ve sistemli ifadeler bütünü”** olarak tanımlanır⁶.

Bilgi doğruluğu ispatlanmış inançlardır. Bilgi sosyal olaylarda karşımıza çıkan eylem ve olayları anlamamıza yardım eden işaret ve kavrayışlardır. Bilgi, gözlemlenebilen, ölçülebilen veya hesaplanabilen bir davranış ya da tutuma ait değerlerdir. Bilgi belli bir süreçten geçmiş veriler olarak da tanımlanabilir⁷.

Bilgi insanlığın akıl ve düşünme gücüyle elde ettiği algı, değer, kavram, bilimsel kuram ve ilkeler gibi gerçeklerin tümüdür. İnsanlar bilgiyi bireysel olduğu kadar grup, organizasyon ve toplum olarak kullanır ve yönetirler⁸. Bilgi ona sahip olanların zihinlerinde ortaya çıkmakta ve orada uygulamaya geçirilmekte; yalnız

---

⁴ Adem Öğüt, **Bilgi Çağında Yönetim**, 1.Basım, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2001, s.9.

⁵ Türk Dil Kurumu, “Türkçe Sözlük”, 8.Basım, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, s.294.

⁶ Daniel Bell, **The Coming of Post-Industrial Society; A Venture in Social Forecasting**, Newyork: Basic Books, 1999, s.175.

⁷ C. Dura ve H. Atik, **Bilgi Toplumu ve Bilgi Ekonomisi ve Türkiye**, 1. Basım, İstanbul: Literatür Yayınları, 2002, s.134.

⁸ Alev Sönmez, “Bilgi Ekonomisi”, **Bilgi Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı, Cilt:1**, İbrahim Güran Yumuşak (drl.), İstanbul: Horasan, 2006, s.59.

belgelerle ya da dökümanlarla değil rutin çalışmalarda, süreçlerde, uygulamalarda ve normlarda kendini göstermektedir⁹.

Bilgi çeşitli niteliklere göre sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırmaları Platon'a kadar takip etmek mümkündür. Platon bilgiyi en geniş anlamda 2'ye ayırmıştır. Mutlak ve evrensel gerçeğin kavranmasını sağlayan bilgileri soyut bilgi kavramı altında toplarken, gündelik hayatta karşılaşılan görevlerin çözümü için kullanılan bilgiyi pratik bilgi kavramı ile ifade etmiştir.

Platon'un yaptığı ayırmadan daha ayrıntılı bir sınıflandırmaya gitmiş olan Fritz Machlup, bilgiyi 5 gruba ayırmıştır¹⁰;

a) Pratik Bilgi: İnsanın kararlarında ve hareketlerinde fayda sağlayan bilgi türüdür. Pratik bilgi kendi içinde 6'ya ayrılır;

i) Profesyonel Bilgi

ii) İş Bilgisi

iii) İşçi Bilgisi

iv) Politik Bilgi

v) Hane Bilgisi

vi) Diğer Pratik Bilgiler

b) Zihinsel (Entellektüel) Bilgi: İnsanların düşünce dünyasında oluşan ve merak uyandıran konuları tatmin etmeye yönelik bilgilerdir. Özgür eğitim, sosyal ve bilimsel öğrenme yöntemleri ile kültürel değerler ve diğer cevap bekleyen sorular üzerine yoğunlaşarak elde edilen bilgi türüdür.

c) Kısa sohbet ve geçmiş zaman bilgisi: Entellektüel olmayan, eğlenme arzusunu ve duygusal ihtiyaçları gideren bilgidir. Oyunlar, fıkralar, magazin haberleri buna örnek gösterilebilir.

---

⁹ T. H. Davenport ve L. Prusak, **Knowledge Management in Business World**, 1. Basım, USA: Rota, 1985, s. 22.

¹⁰ Fritz Machlup, **The Production and Distribution of Knowledge in the United States**, New Jersey: Princeton University Press, 1962, s.21.

d) Manevi Bilgi: Dini bilgiler içerir. Yaratıcıyı tanıma ve ruhun kurtuluşu yollarını kapsayan bilgidir.

e) İstenmeyen Bilgi: İnsanların menfaatleri ve ilgi alanları dışında gelişigüzel edindikleri bilgilerdir.

Günlük dilde farklı anlamlarda kullanılan bilgi genelde, veri (data), enformasyon (information) ve üst bilgi (knowledge) terimlerine karşılık gelecek şekilde kullanılır. Birbirlerine hiyerarşik bir şekilde bağlı olan bu üç terim kendi bünyelerinde farklı anlamlar taşımaktadır.

Veri (Data): Bilgi üretiminde kullanılan ve anlam çıkarmaya elverişli işlenmiş olgulardan meydana gelir. Bu olgular sayılar, alfabetik semboller ve grafikler şeklinde bulunabilir¹¹.

Enformasyon (Information): Verilerin karar alma sürecini destekleyecek şekilde anlamlı bir biçime getirilmek üzere analiz edilmesi ile ulaşılan sonuçlardır¹².

Üst Bilgi (Knowledge): Belli bir amaca yönelik olarak bilgilerin çeşitli analiz, sınıflandırma ve gruplama işlemlerinden geçirilmesi ve ileriki zaman dilimleri için kullanıma hazır duruma getirilmiş halidir¹³.

Yukarıda yapılan tanımlamadan yola çıkarak hiyerarşik bağı bulunan bu terimlerin en alt basamağına enformasyonun anlamlandırıldığı, bir başka ifade ile enformasyonun hammaddesi olan veriyi¹⁴ koyabiliriz. Veriyi kapsayan bir üst basamağa enformasyonu, hepsinin kapsayıcısı olan enformasyonun organize edilmiş, yargıya ulaşılmış hali olan üst bilgiyi (knowledge) koyabiliriz. Bu hiyerarşik yapıdaki etkileşimi Drucker şu şekilde ifade eder **“Enformasyon, bir amacı olan veri demektir”**. O halde

---

¹¹ Mevlut Karakaya, “Muhasebe Bilgi Sistemi ve Bilgi Teknolojisi”, (Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, Ankara Üniversitesi, 1994), s.14.

¹² Türksel Kaya Bensghir, **Bilgi Teknolojileri ve Örgütsel Değişim**, 1.Basım, Ankara: Todaye Yayınları, 1996, s.274.

¹³ Mc. L. Luhan, **The Gutenberg Galezy**, 1. Basım, USA: Tronto University Press, 1962, s.42.

¹⁴ N. G. Stock ve M. V. Takikonda, **A Technology of Project- Level Technology Transfer Processes**, Journal of Operation 18, 2000, s.720.

veriyi enformasyona dönüştürmek için bilgi gerekir ve bilgi doğası gereği uzmanlık ister¹⁵. Burada Drucker'in bahsettiği bilgi, uzmanlık isteyen bilgi, üst bilgidir.

Literatürde bilgi toplumu ve bilgi ekonomisi olarak kullanılan bilgi çoğunlukla üst bilgiye (knowledge) karşılık gelmektedir ve 4'e ayrılmaktadır¹⁶. Bunlar; know-what, know-why, know-how ve know-who şeklinde ayrılır. Know-what ve know-how kodlanmış bilgi olarak enformasyona denk gelmektedir. Daha kapsamlı bir anlam taşıyan üst bilgide ise bu özelliklerin yanında know-who ve know-how tecrübe edilen bilgiyi kapsar. İçerik olarak;

Know-what: Gerçeklere ilişkin bilgi türüdür. Belli bir konuda kullanılan uzmanlık bilgisini kapsar. Örneğin; Avukatlık, doktorluk, vb...

Know-why: Bilimsel bilgidir. Amaç doğayı ve toplumu anlama çabasıdır. Bu bilgi türünün öğretildiği ve geliştirildiği yer üniversitelerdir.

Know-how: Ekonomide önem taşıyan bu bilgi, bir işi yapabilme becerisi, kapasitesi olarak tanımlanır.

Know-who: Kimin neyi bildiği ve neyin nasıl yapıldığını bildiğine ilişkin bilgidir. Sosyal bilgileri ve sınırları da içermekle beraber, diğer bilgileri üretimle birleştirmeye yarar.

Son olarak bilginin diğer kaynaklardan farklılık arz eden özelliklerinden bahsetmek gerekir. İlk özelliği, değerlendirilmesi ve kullanılması açısından tüm kaynaklarla bağlantısı vardır. İkinci özelliği ise diğer kaynakların aksine bilgi paylaşıldıkça kümülatif olarak artış göstermektedir¹⁷.

Bilginin artış özelliği, kapsama alanını sürekli genişleterek hayatın her alanına etki etmekte, toplum yapısını bilgi ekseninde yeniden şekillendirmekte ve bilgi toplumu kavramını ortaya çıkarmaktadır.

---

¹⁵ Peter Drucker, **Yeni Gerçekler** Birtane Karankçı (çev), Yeni Gerçekler, 4.Basım, Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları, 1994, s.213.

¹⁶ Mehmet Fatih Doğuç, "Bilgi Ekonomisindeki Gelişmelerin Ekonomik Etkileri", (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2006), s.4.

¹⁷ Emin Aydın, **Değişen Bilgi Toplumu**, 1. Basım, İstanbul: Beta Yayıncılık, 1996, s.20.

1.2 BİLGİ TOPLUMU KAVRAMI

1960'lı yıllardan itibaren bazı sosyal bilimciler, başta Amerika ve Japonya olmak üzere ileri düzeyde sanayileşmiş ülkelerde toplumun temel karakteristiklerinde köklü değişimler gözlemlemişlerdir. Bu değişiklikler birçok yönden sanayi toplumundan farklılık arz etmektedir. Bu yeni toplumu açıklamak amacı ile çok sayıda yeni kavram ortaya atılmıştır¹⁸.

Bu kavramlara genel olarak baktığımızda; (Drucker) post kapitalist, post endüstriyel ya da bilgi toplumu, (Masuda) enformasyon toplumu, (Brezesinsky) teknokratik çağ, (Dahrendorf) hizmet sınıflı toplum veya (Bell) sanayi sonrası toplum gibi birbirinden farklı ancak aynı toplumsal yapıyı tanımlama amacıyla kullanılan terimler karşımıza çıkmaktadır¹⁹.

Bu yazarlar, çağdaş üretimde bilimin oynadığı rolün, bilgisayarların yaygın bir şekilde kullanılmasının ve çok yakın geçmişte ortaya çıkan mikro-çip (micro-chip) teknolojisinin, bu gelişmelerden önce var olan sosyal düzen yönünden çok önemli sonuçlar doğuracağını ileri sürmektedirler.

Bu görüşlerin yanı sıra, dönemin sanayi sonrası toplum düzenine geçilmekte olduğu düşüncesine karşı çıkan görüşlerde vardır. Bu görüşlerde ortaya koyulan düşünce henüz bilgi devriminden bahsedilmesi için erken olduğu yönündedir. Bununla birlikte sanayi sonrası toplum için bahsedilen; gücünü mülkten çok bilişim araçlarına hükmetmekten alacak olan yönetici sınıfın habercisi olduğudur. Ancak bu görüşün yeni olmadığı kanaatindedirler. Mesela Saint Simon açıkladığı sanayi toplumundaki gelişim sürecinde teknik uzmanlarca birlikte yönetilecek bir toplumdan bahseder²⁰. Sanayi toplumunun, bilgi toplumundan temel farkının nitelikten çok derece farkından kaynaklandığı ileri sürülmektedir ve mevcut gelişimin sanayi toplumunun içinde gerçekleşen bir süreç olduğu ifade edilerek bilgi devrimine karşı çıkılmaktadır.

Ancak değişimin hız kazandığı ortamda bütün yeni kavramlar giderek güç kazanmaktadır. Bu sebeple enformasyon toplumu kavramı, bir kategoriden diğerine düz

---

¹⁸ Veysel Bozkurt, **Enformasyon Toplumu ve Türkiye**, 2. Basım, İstanbul: Sistem Yayıncılık, 1997, s.20.

¹⁹ Kadri Yamaç, **Bilgi Toplumu ve Üniversiteler**, 1. Basım, Ankara: Eflatun Yayınevi, 2009, s.11.

²⁰ Antony Giddens, **Sosyoloji Eleştirel Giriş**, Dr. Ruhi Esengül ve Dr. İsmail Öğretir (çev.), 1. Basım, Erzurum: İhtar Yayıncılık, 1993, s.74.

bir çizgide geçiş değil, sanayi toplumunda var olan yapıların önemlerini yitirmesi ve bilgi toplumunun karakterine uygun yapıların ön plana çıkması şeklindedir²¹.

1.3 SANAYİ TOPLUMUNDAN BİLGİ TOPLUMUNA GEÇİŞ

Bilgi toplumu kavramı 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra ortaya çıkmış ve sık sık kullanılmaya başlanan bir kavram haline gelmiştir. Bu yeni kavramın ortaya çıkışına ve karşılığına ilişkin sistematik olarak temel alınan model; Tarım toplumuna geçiş, tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş, son olarak sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş şeklindedir.

İlk aşama tarım toplumuna geçiştir. Yaklaşık yirmibin yıl önce bazı avcı ve toplayıcı gruplar yaşamlarını sürdürebilmek için evcilleştirilmiş hayvanları yetiştirmeye ve belirli toprak parçalarını ekmeye başladılar. Kır toplumları esas olarak evcil hayvanlara dayanırken, tarım toplumları tahıl yetiştiren, tarımı uygulayan toplumlardır²².

Toprağın işlenmeye başlaması önemli bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü tarım; yerleşik hayata geçilmesi, çok çeşitli araç gereçlerin geliştirilmesi, iş ve çalışma hayatının başlaması gibi önemli gelişmeleri beraberinde getirmiştir. Tarım toplumunda genel olarak kırsal yaşam koşullarının hüküm sürdüğü, bireylerin tarım ve hayvancılıkla uğraştıkları görülmektedir²³.

İkinci aşama sanayi devrimi ile gerçekleşmiştir. Sanayileşme, 18. yy İngiltere'sinde insanların yaşamlarını sürdürdükleri araçları etkileyen karmaşık bir teknolojik değişimler kümesinin kısa adı olan sanayi devrimi ile başlamıştır. Bu değişimler arasında iplik eğirme makinesinin icadı, buhar makinesinin bulunması ve güç kaynaklarının(su ve buhar) üretimde kullanılmasıdır²⁴.

Sanayi devrimi, bir çok teknolojik yeniliğin üretimde kullanılmasının yarattığı ekonomik, sosyal, politik ve kültürel alanlara yansımaları kapsayan bir süreç olarak gerçekleşmiştir. Bu gelişmelerden; James Watt'ın 1756'da buhar makinesini bulması ve

²¹ Bozkurt, **Enformasyon Toplumu ve Türkiye**, s.23.

²² Anthony Giddens, **Sosyoloji**, 1. Basım, Ankara: Ayraç Yayınları, 2000, s.51.

²³ Erol Kutlu, **Bilgi Toplumunda Kalkınma Stratejileri**, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, No:129, 2000, s.4.

²⁴ Giddens, **Sosyoloji**, s.58.

bunun bir enerji kaynağı olarak kullanılması teknolojik açıdan, Adam Smith'in 'Milletlerin Zenginliği' adlı eseri ekonomi bilimi açısından ve son olarak 1789'daki Fransız Devrimi ise politik gelişmeler açısından önemli dönüşüm noktaları olmuştur. Böylece sanayi devrimi, İngiltere'de başlayan teknolojik-ekonomik devrimle, Fransa'da gerçekleştirilen politik devrimin ortak bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Başka bir deyimle sanayi devriminin bir ayağı teknolojik-ekonomik temele, diğer ayağı politik-ideolojik temele dayalı çifte devrim sonucunda tüm ekonomik, sosyal ve kültürel yapıyı sararak ve yeniden biçimlendirerek gerçekleşmiştir²⁵.

Tarım ve sanayi devrimlerinin ardından günümüzde yaşanan devrim iletişim ve bilişim devrimidir²⁶. 20. yüzyılın son çeyreği bu dönüşümün başladığı dönem olmuştur. Ancak yeni teknolojilerin, sanayi devrimine göre çok hızlı üretiminin yapılması ve yaşam biçimimizi etkilemesi, bilgi toplumuna dönüşümün çok daha kısa sürede gerçekleşmesi yönünde bir sonuç ortaya çıkarmıştır²⁷.

Teknolojinin çeşitlenmesi ve teknolojinin hammaddesi olan bilginin her alanda kullanılması, sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçişi sağlamıştır. Sanayi toplumuna ait olan bireyler ihtiyaçlarını genellikle maddi ürünlerle karşılamaktadır. Buna karşın bilgi toplumunun üyesi ise bilgiyi üretme ve kullanma konularına yoğunlaşmaktadır²⁸.

Bilgi toplumunun ilk araştırmacılarından biri olan Daniel Bell, konuyu sanayi sonrası toplum kavramı ile açıklamaktadır. Bell'e göre sanayi sonrası toplum beş boyuttan oluşmaktadır. Birinci boyut, mal üretiminden hizmet sektörüne doğru kayan bir ekonomi ile ilgilidir. İkinci boyut, beyaz yaka olarak ifade edilen teknik ve profesyonel sınıfın üstünlüğü bakımından değişme söz konusudur. Üçüncü boyutta ise bilgi ekonomisine uygun olarak toplumun ihtiyacı olan donanımın sağlanmasında ve siyasal kararların alınmasında kurumsal bilginin esas rol almasıdır. Dördüncü boyut,

---

²⁵ Çiğdem Kavak, "Bilgi Ekonomisinin Yarattığı Değişimler Doğrultusunda Türkiye'nin Mevcut Durum Analizi", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi, 2008), s.9.

²⁶ Emre Kongar, **Küresel Terör ve Türkiye**, 8. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2003, s.37.

²⁷ Hüsnü Erkan, **Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme**, 1. Basım, İzmir, T.İş Bankası Yayınları, 1998, s.10-11.

²⁸ Nilgün Aydemir, "Bilgi Çağında Öğrenen Organizasyonlar ve Kariyer", **İktisat-İşletme -Finans Dergisi**, Sayı:8, 1999, s.20.

teknoloji ve teknolojik değerlerin kontrolü anlamında geleceğe yöneliktir. Beşinci boyut ise, karar almayı ve yeni bir entellektüel teknolojinin yaratılmasını içermektedir²⁹.

Drucker'ın 'kapitalist ötesi toplum' kavramı, bilgi toplumu kavramına denk gelir. İkinci Dünya Savaşı sonu itibari ile değişim sürecinin başladığını ifade eder. Bu yeni toplumun kapitalist ötesi olacağını ifade ederken, bunun anti-kapitalist bir toplum olarak algılanmaması gerektiğini belirtir. Kapitalizmin bazı kurumlarının varlıklarını sürdürceklerini ancak bu kurumların oynadıkları rolün büyük ölçüde değişeceğinden bahseder. Temel ekonomik kaynak ise artık sermaye değil bilgidir. Artık öncelikli olan bilginin değeri yenilik(inovasyon) ve verimdir³⁰.

Bilgi toplumu terimini ilk kez kullanan Yonenji Masuda, toplumların dönüşmesinden söz edebilmek için 'sosyal teknoloji' adını verdiği teknoloji değişikliğinin olması gerekmektedir. Toplumsal teknoloji; toplumun tüm dokularına nüfuz ederek, onu başka bir sisteme dönüştürecek derin sosyal etkiler yaratan bir teknoloji türüdür. Bu özelliğe sahip teknolojiler; tarım ve sanayi toplumu aşamalarında tarım ve sanayi teknolojileri olmuştur. Bilgi toplumunda ise teknoloji bilgi teknolojisidir. Masuda'ya göre bilgi toplumunun özellikleri şu şekilde sıralanır³¹;

- Bilgi toplumunun gelişme dinamiğini bilgisayar teknolojisi yönlendirir. Bu toplumun simgesi, bilgisayara dayalı enformasyon şebekeleri ile veri bankalarından oluşan kamusal altyapıdır

- Bilgi toplumunda önde gelen sektörler, dördüncü sektör şeklinde ifade edilen 'entellektüel sektörler' olarak geçer. ABD'de son yıllarda yaklaşık 20 milyon işin yaratıldığı öne sürülmektedir³².

- Bilgi toplumunda sosyal ekonomik sistem, altyapısının üstünlüğü ile kendini gösteren 'sivil toplum' kuruluşlarından oluşur.

---

²⁹ Aslı Beyhan Acar ve Gönen Dünder, "Bilgi Toplumunda Sosyal Politika ve Çalışma İlişkileri Açısından AB ve Türkiye Karşılaştırması", **Bilgi Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı, Cilt:1**, İbrahim Güran Yumuşak (drl.), İstanbul: Horasan, 2006, s.423.

³⁰ Peter Drucker, **Kapitalist Ötesi Toplum**, Belkıs Çorakçı (çev.), İstanbul: İnkılap Yayınevi, 1993 s.16-17.

³¹ Cihan Dura, **Bilgi Toplumu**, 1. Basım Ankara: Kültür Bakanlığı, 1990, s.44.

³² Don Topscott, **Dijital Ekonomi**, Ece Koç (çev), 1. Basım, İstanbul: Koç Sistem Yayınları, 1998, s.269.

- Bilgi toplumu sanayi toplumunun aksine çok merkezlidir.
- Bilgi toplumunun siyasal sistemi katılımcı demokrasidir
- Bilgi toplumu: Büyük miktarda dayanıklı tüketim malı üretip tüketen sanayi toplumunun aksine, yüksek seviyede, kitlesel bilgi üreten toplumdur.
- Bilgi toplumunda temel değerler, amaçlara ulaşmanın vermiş olduğu tatminden kaynaklanır.

Masuda'nın bilgi toplumu özelliklerinin ışığında sanayi toplumu ile bilgi toplumu arasında temel farklar söz konusudur. Bu farklılıklar aşağıdaki Tablo 1.1'de verilmiştir.

Tablo 1.1
Sanayi Toplumu ile Bilgi Toplumu Arasındaki Temel Farklar

Sanayi Toplumu	Bilgi Toplumu
Buhar Makinesi	Bilgisayar
Maddi Üretim	Bilgi Üretimi
Fiziksel Emek	Zihinsel Üretimi
Fiziksel Sermaye	Beşeri Sermaye
Fabrikalarda Üretim	Veri bankaları ve bilgi ağlarına bağlı üretim
Yeni pazarlar için kolonilere yönelme	Ulusal sınırları ortadan kaldıran küreselleşme
İmalat sanayinin önplanda olduğu tarım, sanayi ve hizmetler şeklinde üçlü endüstriyel yapı	Bilgi Endüstrisi
İşbölümü üretim ve tüketimin ayrışması (meta ekonomisi)	Müşterek üretim ve kullanımda paylaşım (sinerjik ekonomi)
Arz talebe dayalı fiyat mekanizması	Gelecekteki amaçların gerçekleşmesi için bilgi kullanımı
İşletmeler Önemli	Gönüllü sorumluluklar önemli
Özel mülkiyet, rekabet, kar artışı ön planda	Müşterek katılım, sosyal fayda
Merkeziyetçilik	Çok Merkezçilik
Sınıf Toplum	Çok merkezli fonksiyonel toplum
Parlamentar demokrasi	Katılımcı demokrasi
İşsizlik, savaş, faşizm	Gelecek şokları, kişisel terör ve sorunları
Kitlesel tüketim toplumu	Kitlesel bilgi toplumu
Maddi değerlerle psikolojik ihtiyaçların tatmini	Amaca yönelik gelecekteki başarı ihtiyacının tatmini
Bireysel özgürlük ve hümanizma düşüncesi	Toplumsal katılım ve küreselleşme

Kaynak: Faruk Kocacık, “Bilgi Toplumu ve Türkiye”, C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:27, 2004, s.4.

1.4 BİLGİ TOPLUMUNUN TEMEL KARAKTERİSTİK ÖZELLİKLERİ

Bilgi toplumunun temel karakteristik özelliklerini 5 maddede inceleyebiliriz³³;

a) Ekonomik Yapıdaki Dönüşüm

Bell’in sanayi sonrası toplumun özellikleri içinde ilk olarak belirttiği husus, ekonominin mal üretiminden hizmet üretimine kaymasıdır. Hizmet sektörü sanayi toplumunda da mevcut olmasına karşın mal üretimine yardımcı nitelik sergilemektedir. Sanayi dönemindeki taşımacılık, finansal hizmetler, mal üretiminde yardımcı konum açısından örnek gösterilebilir. Ancak bilgi toplumunda, hizmet sektörü ekonomi ve sosyal alanda başat rolünü üstlenir. Bilgi toplumunda öne çıkan eğitim, sağlık, sosyal hizmetler ve bilgisayar sistem analizi ve bilimsel araştırma geliştirme ile alakalı işler etrafında yoğunlaşmıştır.

b) Yükselen Yeni Sınıflar

Toplumdaki köklü değişimlerin, doğal olarak güç dengeleri üzerinde etkisi olmaktadır. Tarım toplumunda öne çıkan kesim toprak sahipleri ve ordu olmuştur. Sanayi toplumunda öne çıkan sermayenin önemi nasıl ki toplumda toprak sahiplerini geri plana itmiş ve sermaye sahiplerini ön plana çıkarmışsa, ana üretim faktörü bilgi olan sanayi sonrası toplumda da yeni bir sınıf yükselişi söz konusudur. Bu sınıf, bilgi işçileri olarak tanımlanır. Bilgi toplumunun yükselen sınıfı hakkında Drucker, **“20. yy şirketlerinin en değerli varlığı üretim donanımıydı. 21.yüzyılda ise şirketlerin en değerli varlıkları bilgi işçileri ve verimlilikleridir”** yorumunu yapmıştır³⁴.

³³ Bozkurt, **Enformasyon Toplumu ve Türkiye**, s.23.

³⁴ Peter Drucker, **21.Yüzyıl için Yönetim Tartışmaları**, 2. Basım İstanbul: Epsilon Yayıncılık, 2000, s.151.

c) Bilginin Artan Rolü

Sanayi toplumunda malların üretimi insanların koordinasyonuna dayanır. Oysa bu örgütlenme enformasyon toplumunda bilgi etrafında gerçekleşmektedir. Bilginin her toplum için önemi tartışılmaz olsa da bilgi, toplumun temel eksenindedir.

Bilgi toplumunda ayakta durabilecek firmalar teorik bilgiyi piyasada katma değere çevirebilenler olacaktır. Bu bilgiyi eğitim, araştırma ve geliştirme ile destekleyip, bilgi üretiminin sürekli hale getirilmesi gerekmektedir. Aksi halde mevcut bilgi kısa sürede eskiyecek ve piyasada kullanılmayacak ve rekabet edemeyecek duruma gelecektir.

Sanayi toplumunda mal üretimi için yapılan yatırımlar başarının anahtarıken, bilgi toplumunda bilgi üretimi için yapılan yatırımların başarı şansı yüksektir. Örnek olarak 1975-80 yılları arasında toplam üretimin 3 misli artmasına karşın kullanılan hammadde oranı değişmemiştir. Sonuç olarak hammaddenin önemi eskisine oranla azalmıştır.

d) Bilgi ve İletişim Teknolojileri (BİT)

Sanayi toplumunun ortaya çıkışında nasıl ki buhar makinesi, elektrik ve içten yanmalı motorların büyük etkisi olmuşsa, enformasyon toplumunda da bilgi ve iletişim teknolojilerinin etkisi aynı derecede etkili olmuştur. Bilgi ve iletişim teknolojileri toplumda iki şekilde etkili olmuştur. Birincisi mevcut üretimi daha verimli hale getirerek, pazara sunulan ürünlerin daha ucuz üretimi ve tüketimi söz konusu olmaktadır. İkincisi yeni mallar ve hizmetler sunulmaktadır. Sanal alışveriş, internet bankacılığı ve bunlara benzer bir çok hizmet toplumsal hayatı kolaylaştırmaktadır.

Tablo 1.2
Bilgisayar Kullanımının Gelişim Aşamaları

Gelişme Aşamaları	İlk Aşama 1945-1970	İkinci Aşama 1955-1980	Üçüncü Aşama 1970-1990	Dördüncü Aşama 1975-2000
Bilgisayar Kullanım Temelleri	Büyük Bilim	Yönetim	Toplum	Birey
Hedefler	Ulusal Savunma ve Uzay	GSMH	Kaba Ulusal Refah	Kaba Ulusal Tatmin
Değerler	Ulusal Prestij	Ek Büyüme	Sosyal Refah	Benin Gerçekleşmesi
Özne	Ulus	Örgütler	Genel Kamu	Birey
Bilgi Kullanım Objesi	Doğa	Örgüt	Toplum	İnsanlık
Bilimsel Temel	Doğa Bilimleri	Yönetim Bilimleri	Sosyal Bilimler	Davranış Bilimleri
Enformasyon Objesi	Bilimsel Amaçlara Ulaşılması	Firma Etkinliğinin Teşviki	Sosyal Problemlerin Çözümü	Entellektüel Yaratıcılık

Kaynak: Veysel Bozkurt, **Enformasyon Toplumu ve Türkiye**, 2.Basım, İstanbul: İstem Yayıncılık, 1997, s.31.

e) Bilgi Toplununun Diğer Karakteristikleri

Bilgi toplumu ile alakalı yukarıda sayılan özelliklerin yanında toplumun diğer unsurlarında da köklü değişimler yaşanmıştır. Örneğin teknolojinin ucuzlaması ve kullanımının artması, kitle üretim ve haberleşmesini yaygınlaştırırken bireyin konumunun güçlenmesinde yol açmıştır.

Sanayi toplumunun karakterindeki otorite disiplini, bağlılık, erkeklik, fiziki kabiliyet, saldırganlık, tutumluluk, hırs, güvenlik gibi değerlerin yerine bilgi toplumunda; karşılıklı dayanışma, unisex, özgürlük, bireysellik, gerçek gibi özellikler ön plana çıkmaktadır. Bununla birlikte sanayi toplumunda görülen işçi hareketleri

yerine sivil toplum kuruluşlarının etkinliğinin artacağı öngörülmektedir. Politik sistem olarak parlamenter demokrasi yerine, katılımcı demokrasiye dönüşüm gerçekleşmiştir. Bunun sebebi toplumsal itici gücün sivil hareketlerden oluşmasıdır³⁵.

---

³⁵ Erkan, s.69.

2. BİLGİ EKONOMİSİ

2.1 BİLGİ EKONOMİSİ KAVRAMI

Klasik iktisat, emek, sermaye ve topraktan oluşan geleneksel üretim faktörlerini temel alan ekonomik kalkınma sürecine dayanır. Neo-klasik iktisat ise genel denge ve rakabetin korunması uğruna teknolojiyi veri olarak kabul etmiş ve mutlak olan beşeri sermayeye yapılan yatırımın, fiziki sermayenin getirisini de yükselttiğini vurgulamıştır³⁶.

Bilgi, küreselleşme, yüksek oranlı büyüme, teknolojik gelişme, verimlilik artışı, beşeri sermaye, deregulasyonist eğilimler gibi kavramları içinde barındıran yeni ekonomi, çeşitli biçimlerde tanımlanabilmektedir. Bu tanımlar her ne kadar küreselleşme sürecinde klasik ekonomik yaklaşımların geçerliliğini yitirdiği ve hızlı teknolojik değişimi ön plana çıkaran çok geniş kapsamlardan sadece üretim ve verimlilik artışını bilişim ve iletişim teknolojilerinin etkisi ile açıklayan daha dar bir anlayışa kadar değişebilmekte ise de yapılan tüm tanımların ortak noktasını, teknolojik gelişmeler ve sosyo-ekonomik yapıda meydana gelen değişimler oluşturmaktadır³⁷.

Drucker yaşanan bu değişim süreciyle alakalı şu değerlendirmede bulunmuştur;

Bilginin bir ekonomik kavram olarak davranışını bugün için tam olarak kavramış değiliz. Henüz bir teori geliştirip onu sınavacak kadar tecrübe sahibi olmadık. Şu an için tek söyleyebileceğimiz, böyle bir teoriye ihtiyacımız olduğudur. Ancak bu konuda yavaş yavaş çalışmalar ortaya çıkmaktadır³⁸.

1990'lı yılların sonu ile birlikte yükselen yeni dönemi tanımlamak için sanal ekonomi (virtual economy), digital ekonomi (digital economy), enformasyon ekonomisi

---

³⁶ Hakkı Mümin Ay, "Türkiyede Kayıt Dışı Ekonomiyi Önlemede Bilgi Ekonomisinin Etkinliği ve Gelir İdaresinin Rolü", **Bilgi Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı, Cilt:1**, İbrahim Güran Yumuşak (drl.), İstanbul:Horasan, 2006, s.734

³⁷ Nilay Öcal, "Yeni Ekonominin Yeni İktisat Politikaları", **Bilgi Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı, Cilt:1**, İbrahim Güran Yumuşak (drl.), İstanbul: Horasan, 2006, s.749.

³⁸ Drucker, **Kapitalist Ötesi Toplum**, s256.

(information economy), yeni ekonomi (new economy) ve bilgi ekonomisi (knowledge economy) gibi kavramlar kullanılmıştır³⁹.

Strioh yeni ekonominin geniş bir konu başlığı olduğunu ve tanımlamalarda kişiden kişiye farklılık arz ettiğini belirtir. Ona göre yeni ekonomi, küreselleşme ve rekabet baskısının arttığı 1990'lardaki ABD ekonomisinin göstermiş olduğu verimlilik artışı, işsizlik oranındaki gerileme ve ılımlı enflasyon olarak tanımlanırken, Mc Teer, Pakko ve Shepard gibi yazarların genel olarak odaklandıkları nokta bilgi ve iletişim teknolojilerinin üretim ve çıktı yönündeki artan verimliliğidir⁴⁰. Nourdhaus yeni ekonominin, bilginin üretilmesi, taşınması ve dağıtımını kapsadığını ve bu üç önemli süreçte, iletişim sistemlerinin bilgi elde etme, bu bilgiyi aktarma ve kullanmada bilgisayarın yazılım ve donanım desteği gerekmektedir. Aslında Nourdhaus'a göre yeni ekonomi kavramı yeni olmadığı, radyo ve televizyonun hatta 19.yy iletişim servislerine kadar bu süreç geri götürülebilir. Bugün yeni olan bilgisayar, yazılım ve iletişim sistemlerinin sinerjisidir⁴¹.

Bilgi ekonomisi, temelde hepsi bilgi, entellektüel sermaye olan; bilgi teknolojileri (IT), e-ticaret, yazılım, marka, patent, araştırma ve yenilikler, ürün hamleleri, küreselleşme, küresel erişim ve küresel müşteri tabanı, alemşümul ağlar gibi soyut varlıkların üretimine, dağıtılmasına ve kullanılmasına dayanan ekonomik yapıyı ifade eder⁴².

En geniş tanımıyla bilgi ekonomisi; bilgi toplumunun ekonomik yapısını inceleyen bir iktisat branşıdır. Bu branşın alt dalları ise bilginin üretilmesi, kullanılması ve yayılmasını teşvik eden bir toplumsal altyapı yani bilgi toplumu, bilgiyi üretebilen ve kullanabilen becerikli bir nüfus yani beşeri sermaye, BİT vasıtasıyla yüksek bir büyüme performansı sağlayan etmenleri inceleyen yeni büyüme modelleridir⁴³.

---

³⁹ Veysel Bozkurt, **Endüstriyel ve Post-Endüstriyel Toplum**, 1. Basım, İstanbul: Dönüşüm Aktüel Yayınları, 2005, s.20-21.

⁴⁰ Kevin J. Strioh, **Economic Policies and Issues of the New Economy**, 1. Basım, Newyork: Spinger-Verlag Berlin Heildeberg 2002, s.4.

⁴¹ William D. Nourdhaus, **Policy Rules in the New Economy**, 1. Basım, USA: Yale Univesity, 2000, s.1.

⁴² Ayşe Günsel, "Bilgi Ekonomisinde Teknoloji Transferinin Bilgi Transferine Dönüşümü ve Etkin Bir Bilgi Taransfer Süreci", (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Gebze Yüksek Teknoloji Üniversitesi, 2004), s.35.

⁴³ İbrahim Güran Yumuşak, "Bilgi ve Bilgi Ekonomisi Üzerine", **Bilgi Ekonomi ve Yönetim Cilt:1**, İbrahim Güran Yumuşak (drl.) , İstanbul: Avcı , 2008, s.7.

Tüm bu görüşlerin kesiştiği ortak nokta ise mevcut ekonomi teorilerinin yeniden gözden geçirilmesidir. Yeni ekonomide işletmelerin üretim faktörlerine verdiği önem, klasik ekonomi kaynaklarından beyin gücüne kaymıştır. Örneğin bilgi çağının önemli kuruluşlarından olan Microsoft'un arazi, bina, stoklar gibi kaynakları yok denecek kadar azdır. Kayda değer tek varlığının işletme içindeki elemanlar olduğu görülmektedir. Yani yeni ekonomide sermaye bilginin bir fonksiyonu haline gelmiştir⁴⁴.

2.2 BİLGİ EKONOMİSİNİN GELİŞİM SÜRECİ

Son birkaç yüzyıllık insanlık tarihi içinde bazı önemli icatlar ile teknolojik gelişmenin yaşanması yoluyla ekonomilerde ciddi bir dinamizm sağlanmış ve bu da yapısal değişikliklere sebep olmuştur. Sürekli yeniliklerle uyarılan dinamik ekonomileri sağlıklı olarak tanımlayan Schumpeter, ekonominin inişli çıkışlı bir seyir izlediğini belirtir. Ekonomideki iyileşme yükselme dönemine denk gelirken, refah seviyesine ulaştığı noktada tepe noktasıdır. Ardından durgunluk ve inişin yaşandığı ekonomiyi de kriz dönemi olarak açıklar. Bu dalgalanmalar çerçevesinde bugünkü ekonomik yapıya ulaşılmasını 5 aşamada incelemiştir⁴⁵.

Birinci dalga 1785-1845 tarihleri arasına denk gelir ve yaklaşık 60 yıl sürer. Buhar makinesi ve dokuma makinesi icat edilmiş, dökme demirin kullanımına başlanmıştır. Bu aşamada demiryolları yapılmış, su ve buhar gücünden yararlanılmaya başlanmış, ulaşım ve nakliye maliyetleri düşüş göstermiştir. Sanayide de tekstil ve demir çelik sektörleri ön plana çıkmıştır. Bu gelişmeler toplumsal yapıyı değişime uğratmıştır. Artan işgücü talebi neticesinde kentlere ve sanayi bölgelerine göçler yaşanmıştır.

55 yıl süren ikinci dalga, 1845-1900 yılları arasında gerçekleşmiştir. Buhar ile çalışan ve ağır tonajlı yük taşıma kapasitesine sahip gemilerin ticarete kullanılması ile ticaretteki hız artarken, çelik sanayiindeki gelişmelerin büyük makinelerin yapılmasına olanak sağlamasıyla üretim hacmi de genişlemiştir. Ayrıca bu dönem içerisinde içten yanmalı motordan ve elektrik gücünden istifade edilmiştir. Otomobilin seri üretime

---

⁴⁴ İbrahim Güran Yumuşak, Yüksel Bayraktar, "Küreselleşme – Yeni Ekonomi İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme", **Bilgi Ekonomi ve Yönetim Cilt:1**, İbrahim Güran Yumuşak (drl.), İstanbul: Avcı , 2008, s.402.

⁴⁵ Doğuç, s.13.

geçmesi sayesinde otomobil kullanımının yaygınlaşmasıyla ulaşım daha kolay hale gelmiş ve kent yerleşimi daha geniş alanlara yayılmıştır.

Üçüncü dalganın yaşandığı 1900-1950 yılları arasında üretim bandında elektrikli motorun uygulanması ile seri üretim modeline geçiş yaşanmıştır. Otomobil ve yan sanayinin gelişme gösterdiği dönemde karteller oluşmaya başlamış, yine bu dönemde ulaşım altyapısı geliştirilmiştir.

Dördüncü dalganın yer aldığı 1950’li yıllardan başlayan süreç vakum tüplerinin bulunması ile birlikte bilgisayarın ve transistörün icadı vasıtasıyla elektronik sanayi hızlanmaya başlamıştır. Kimya ve petro kimya sanayi bu dönemde gelişme göstermiştir. Bu sayede çelik yerine karbon fiber gibi daha dayanıklı ve daha hafif ürünler ortaya çıkmıştır. Ulaşım ve taşımacılıkta uçağın da yer almasıyla ekonomi daha da hız kazanmıştır. Haberleşmede yaşanan gelişmelerle telgraf, telefon, teleks yagın bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. 1970’li yıllarda başlayan ve 80’li yıllarda iyice etkisini gösteren stagflasyon olgusu, ülkeleri yeni ekonomi stratejileri arayışına itmıştır. O dönemdeki arayışlar içerisinde yeni yatırım gerekliliği ve bu yatırımın BİT’e dayalı sanayi politikaları olması gerektiği belirtilmeye başlanmıştır.

Dördüncü aşamada olgunluk dönemine ulaşan elektronik çağ 1990’lara gelindiğinde, yerini dijital çağa bırakıyordu. Beşinci aşama olarak karşımıza çıkan bu dönemde BİT’leri toplumsal hayatın bir parçası haline gelmektedir. Bu durum BİT maliyetlerinin bir sonucu olarak görülmektedir. Bu eğilime sebep olan başlıca faktörler şunlardır;

1990’lı yıllarda olgunluk dönemine erişen 5. dalga elektronik döneminde, BİT’lerin kullanımında iş ve toplumsal yaşamın her alanında büyük bir artış meydana gelmiştir. Bu artış bir yandan bilgisayar ve iletişim maliyetlerinde meydana gelen azalmanın, diğer yandan BİT kullanımının tüketicilerin ihtiyaç ve gereksinimlerine cevap verebilmesinin bir sonucudur. Bu eğilim çeşitli faktörlerden kaynaklanmaktadır. Bunlar; çip teknolojisinde görülen ilerlemler, kablolu kablosuz iletişim ve nano teknolojide yaşanan gelişmeler; yazılım ve donanım teknolojilerinde ilerlemeler ve üretim süreçlerinin dijitalleşmesi, kopyalama, depolama, hafıza, görüntü gibi teknoloji kullanımının destekleyici kalitesini arttırıcı yan teknolojilerin gelişimi, internet ve buna

bağlı teknolojilerdeki gelişimi, uluslararası ticarete uygulanan tarife ve tarife dışı engellerin azalması, finans ve sermaye piyasalarının, teknoloji transferinin serbestleşmesi, tekelleşmenin önüne geçilmesi ve rekabetin global ölçülere taşınması, bunun sonucunda telekomünikasyon, hava taşımacılığı, finansal hizmetlerin maliyetlerinin düşürülmesidir. Bu gelişmeler paralelinde Nisan 1989'da ABD ile Japonya arasında döşenen ilk fiber optik kablo hizmete sokulmuştur⁴⁶.

BİT'in yaygınlık kazanması ise 1995'te interneti geniş kitlelerin kullanımına sunan World Wide Web (www) uygulaması ile sağlanmıştır. Bunun yanında BİT'deki donanım maliyetlerinin düşmesi de bu imkanlardan yararlananların sayısında önemli artışlar sağlamıştır⁴⁷. Bu talep artışı ilgili endüstrinin ön plana çıkmasını sağlamıştır. Bununla birlikte altyapıdaki yatırımların devam etmesi ile yeni ekonomide yeni imkanlar doğmuştur. Örneğin e-mail, B2B (Business to Business), B2C(Business to Consumer), B2E(Business to Employment) gibi uygulamalar ekonomiye dahil olmuştur.

Bu gelişmelerin yaşandığı 1990'lı yıllarda, ABD'de ortalamanın üzerinde gerçekleşen ekonomik performans; 1973-1990 döneminde, reel GSYH artışları % 2.9, işsizlik oranı % 7, ortalama çekirdek enflasyon oranı % 5.9'iken, 1995-2000 döneminde reel GSYH artışları % 4.3, işsizlik % 4.6 ve ortalama çekirdek enflasyon oranı % 1.7 olarak gerçekleşmiştir. 1990'larda gerçekleşen bu yüksek ekonomik performans, daha sonraları yeni ekonomi olarak isimlendirilmiştir⁴⁸.

---

⁴⁶ John Naisbitt ve Patricia Aburdene, **Megatrends 2000: Değişen Dünyada 1990'ların Yeni Hedefi**, Erdal Güven (çev.), 1. Basım, İstanbul: Form, 1990, s.21.

⁴⁷ OECD, **A New Economy: The Changing Role of Innovation and Information Technology In Growth**, Paris: OECD Publication, 2000, s.10.

⁴⁸ Cemil Erarslan ve Armağan Türk, "Yeni Ekonomi, Finansal Yenilikler ve Makroekonomik İstikrar: Seçilmiş Ülke Örnekleri Üzerine Ampirik Bir Analiz", **Bilgi Ekonomi ve Yönetim Cilt:1**, İbrahim Güran Yumuşak (drl.), İstanbul: Avcı , 2008, s.431.

2.3 BİLGİ EKONOMİSİNİ ORTAYA ÇIKARAN TEMEL ETKENLER

2.3.1 Küreselleşme

Dünya konjonktürünün gösterdiği siyasi, toplumsal, ekonomik gelişmenin ve değişimin etkisiyle ülkeler birbirine yakınlaşmaktadır. Bu yakınlaşmaların oluşturduğu yeni döneme küreselleşme ‘globalisation’ adı verilmektedir. Tanımdan da anlaşılacağı gibi küreselleşmenin temelinde değişim ve gelişim bulunmaktadır. Terim, İngilizce literatüre 1961 yılında basılan Webster Dictionary ile girmiş bir kavramdır⁴⁹.

Toulmin’e göre insanlar ve toplumlar gittikçe ülkelerinin sınırlarını aşan faaliyetlere girişmiştir. Seyahat, iletişim, ticaret, spor müsabakaları, meslekler ve hatta popüler müzik artık tek bir ülkenin içinde haşredilemez hale gelmiştir. Buna benzer bir çok ilişki ve faaliyet uluslararası niteliğe kavuşmuştur. Bu açıdan bakıldığında küreselleşmenin, tarihsel bir olgu ve süreç olarak, insan ve toplumlar arasındaki ilişkileri daha çok zenginleştirdiği söylenebilir.

Değişik ülkelerden insanlar biraraya gelmekte, mal, hizmet, fikir alışverişinde bulunmakta ve birbirlerinin deneyimlerinden yararlanmaktadırlar. Bütün bu yaşananlar, insanların ulusal düzeydeki düşünce ve ilişki biçimlerinden, uluslararası ölçekte yeni bir ilişki ve düşünme biçimlerine geçtiklerini göstermektedir. Buna göre küreselleşme, dünya ölçeğinde ekonomik, siyasal ve kültürel bütünleşme, fikirlerin, görüşlerin, pratiklerin, teknolojilerin kültürel düzeyde kullanılması, sermaye dolaşımının evrenselleşmesi, ulus devlet sınırlarını aşan yeni ilişki ve etkileşim biçimlerinin ortaya çıkması, mekanların yakınlaşması, dünyanın küçülmesi, sınırsız rekabet, serbest dolaşım, pazarın dünya ölçeğinde büyümesi ve ulusal sınırların dışına çıkması, kısaca dünyanın tek pazar haline gelmesidir⁵⁰.

---

⁴⁹A. Can Bakkalcı, “Küreselleşme Kavram Algılar ve Yanlılar”, *Sagem Sunum Notlar*, 2010 <http://sagem.pau.edu.tr/ppt/kuresellesme.ppt> (15 Temmuz 2010).

⁵⁰ Refik Balay, “Küreselleşme, Bilgi Toplumu ve Eğitim”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Cilt: 37, Sayı: 2, 2004, s.62.

Giddens'e göre küreselleşme;

Bir ülkede meydana gelen olayların, başka yerlerdeki olaylar üzerinde etkiye sahip olması, ya da ulusal sınırlar dışında meydana gelen olaylardan etkilenmesi bağlamında, sosyal ilişkilerin dünya ölçeğinde yoğunlaşmasıdır. Buna göre küreselleşme, önceden var olan bir dizi etkileşim ve ilişkiler biçiminin, hızla gelişen ulaşım ve iletişim teknolojileri ile yoğunlaşması olarak tanımlanabilir⁵¹.

Yaşadığımız çağa politik, toplumsal ve ekonomik açıdan hakim olan sistem küreselleşmedir⁵². Ancak dünyadaki küreselleşme süreci yeni bir olgu değildir. Ekonomik sistemler, devletlerarası ilişkiler, doğmakta olan küresel kültür ve bilinç olarak sıralanabilen birçok aşaması vardır. Küreselleşme kimilerine göre modernleşme ve kapitalizmin gelişmesi ile yaşıt kabul edilirken, bazılarına göre tarihle birlikte varolan bir süreçtir. 18. yy'da İngiltere'de başlayan sanayi ve Fransa'da ortaya çıkan kültür devrimlerinin dünyadaki yansımaları, günümüze kadarki modernleşme hareketlerinin temel altyapısını oluşturmuştur. Kimilerine göre sadece 20. yy'da üç küresel dalga ortaya çıkmıştır. Birincisi 19. yy sonlarında başlayıp I. Dünya Savaşı'na kadar süren bir dönemi kapsamaktadır. İkincisi II. Dünya Savaşı ile başlayıp AB, ABD, Kanada, Japonya, gibi gelişmiş ülkelerin üretim hızının düştüğü 1970'li yıllara dek sürmüştür. Üçüncü dalga ise 1980'li yılların başında başlayıp halen devam eden süreçtir. İkinci dalgayı ortaya çıkaran seri üretim ve bilimsel yöntem iken, üçüncü dalgayı ayırıcı özellik ise uluslararası ticarete olağanüstü büyümeyi sağlayan finansal piyasaların yapısında önemli gelişmelerin yaşanmasıdır⁵³.

Küreselleşme ekonomik, siyasal ve sosyo- kültürel yönleri bulunan çok boyutlu bir gelişmedir. Ekonomik anlamda küreselleşme; ticari küreselleşme, mali küreselleşme, üretimde küreselleşme olarak üç boyutta incelenebilmektedir. Ticari küreselleşme, 1947'de kurulan Ticaret ve Gümrük Tarifeleri Genel Anlaşması (GATT) çerçevesinde gümrük tarifeleri ve kotaların kaldırılarak uluslararası ticaretin evrensel boyutlarda serbestleşmesi çalışmalarıyla başlatılmıştır. 1995 yılında GATT yerine, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) geçmiştir. DTÖ'nün amacı; değiştirilmiş biçimiyle GATT anlaşmalarının

⁵¹ Mehmet Dikici, **İnsanlığa Dayatılan Küreselleşme**, 1.Basım, Ankara: Ato, 2004, s.21.

⁵² Robert McChensey, **Kapitalizm ve Emformasyon Çağı**, Nil Çınga, Erhan Baltacı ve Özge Yalçın (çev.) 1.Basım, Ankara: Epos Yayınları, 2003 s.7.

⁵³ Mevlüt Karabıçak, "Küreselleşme Sürecinde Gelişmekte Olan Ülke Ekonomilerinde Ortaya Çıkan Yönelim ve Tepkiler", **Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt: 7 Sayı: 1, 2006, s.118.

uygulanması, yapılacak çok taraflı ticaret görüşmeleri için forum oluşturma, ticareti serbestleştirme çabalarına yeni alanlar katma, üyeler arasında çıkabilecek anlaşmazlıkları çabuk ve etkili bir biçimde çözen arabuluculuk mekanizması kurma şeklinde özetlenebilir.

Küresel ticaretin gelişmesinde uluslararası düzenlemelerin ve iletişim ile haberleşme başta olmak üzere teknolojik gelişmelerin önemli etkileri vardır. Bu gelişmelerle uluslararası sermayenin uluslararası alandaki dolaşımında büyük çaplı artışlar olmuş ve dünya adeta tek bir mali piyasa durumuna dönüşmüştür. Bu gelişmelerin devamında ticari yapıya uygun mali düzenlemeler 1980 sonrası döneme denk gelmiştir. Üretimin küreselleşmesi ise sınır ötesi üretim artışlarını ifade etmektedir. Günümüzde dünya ticaretinin önemli bir payı, çok uluslu şirketler tarafından ana ülke sınırları dışında gerçekleşmektedir⁵⁴.

Küreselleşmenin kendine özgü bazı tanımlayıcı teknolojileri şunlardır; bilgisayarlaşma, dijitalleşme, minyatürleşme, uydu iletişimi, fiberoptik teknolojisi ve internettir. Bu teknolojiler perspektifinden küreselleşmenin tanımını bütünleşme olarak ifade edebiliriz⁵⁵.

Bilgi, temel kaynak ve bilgiye ulaşma hızındaki gelişmeler, ülke ekonomilerinin etkileşimleri arttırarak, küresel ekonomik yapının oluşmasında ana etkenlerden biri olmuştur. Günümüzde küreselleşme ile birlikte, sermaye akışkanlığı, teknolojik gelişmeler, metalaşan özelliksiz ürünlerin gün geçtikçe daha düşük maliyetlerle üretebilen ülkelere kayması, tüm sanayi alanında rekabet en üst düzeye çıkartmıştır. Bu ortamda firmaların rekabette avantaj sağlamaları ve varlıklarının devamı için farklılaşma stratejileri uygulamaları ve daha önce girilmemiş alanlarda faaliyet gösterme eğilimleri ortaya çıkmıştır⁵⁶.

---

⁵⁴Kavak, s.31.

⁵⁵ Thomas L. Friedman, **The Lexus and the Olive Tree**, 1. Basım, Newyork: Anchor Books, 2000, s.9.

⁵⁶ Doğuç, s.9.

2.3.2 Teknolojik Gelişim

Teknoloji, Longman Amerikan sözlüğünde; bilginin sonucu olarak geliştirilen ve kullanılan makine ve ekipman olarak tanımlamıştır. Ana Britanica ansiklopedisinde; bilimin pratik yaşam gereksinimlerinin karşılanmasına yönelik uygulamalar olarak tanımlar. Eski Yunanca’da techne (yetenek, hüner, birşeyi yapabilme, sanat, zanaat) ve logos (söz, sözcük) kelimelerinden oluşan teknoloji terimi, sanatlar üzerine konuşma anlamına gelmekte idi. Ancak zaman içinde teknoloji sözcüğünün anlamı değişmiş ve bilimsel araştırmalarda elde edilen somut yararlı sonuçları ve buna ilişkin araç, yöntem ve süreçler bütünü anlamına gelecek hale gelmiştir⁵⁷.

Bilginin uygulamaya geçmiş hali olan teknoloji, operasyonel bağlamda ürün ya da hizmet sağlamak için örgütsel yetenekleri geliştirmek amacıyla uygulanan teknik bilgilerdir. Teknik bilginin fiziksel varlığa dönüşmesi sırasında büyük ölçüde başkalaşım geçirdiğinden, spesifik bir teknoloji, bir makine, elektronik ya da mekanik bir bileşen yada montaj, kimyasal bir süreç, bir yazılım kodu, el kitabı, detaylı plan, dökümantasyon, patent hatta bir birey dahi olabilir⁵⁸.

Bu birikimler neticesinde teknolojik gelişim ve yenilik süreçleri, insanlık tarihinin gelişim evrelerini de şekillendirmiştir. Jetro Tull’ın karasabanı nasıl tarım devrimine sebep olduysa, Eli Whitney’in pamuk çırçırını ve James Watt’ın buhar makinası da sanayi devrimine yol açmıştır. Bilgisayar, yazılım ve BİT’lerde kaydedilen gelişmeler de enformasyon devrimine ve dolaylı olarak sanayi sonrası döneme ortam hazırlamıştır. Alvin Toffler bu gelişme evrelerini üç aşama olarak yorumlamıştır⁵⁹.

Teknolojik gelişmeler, ülke ekonomilerinde büyük değişikliklere sebep olmuştur. Bu durumdan etkilenen şirketler rekabet üstünlüğü elde edebilmek adına gereken şartları yeniden sağlanması bir zorunluluk haline gelmiştir⁶⁰.

Günümüz bilimsel çalışmalarındaki gelişmeler, küresel bütünleşmenin ortaya çıkması ve ekonominin bilgi eksenli değişimi adına son derece önem arz etmektedir. Bilginin kullanımında tüketici perspektifinde rakip olmama ve dışlanmama söz

---

⁵⁷ Kavak, s.26.

⁵⁸ Günsel, s.5.

⁵⁹ Suphi Varım, “Teknoloji, Yenilik ve Bilgi Ekonomisi”, **Ege Akademik Bakış**, Cilt: 1 Sayı: 1, 2001 s.193.

⁶⁰ Doğuç, s.9.

konusudur. Bu sebeple bilgi, pozitif dışsallıkların temel kaynağını oluşturmaktadır. Teknolojik gelişmede beşeri sermayenin önemi gittikçe artmaya başlamıştır. Bu nedenle teknolojik bilgi, hem nitelikli işgücünün etkin kullanımını sağlayarak hemde üretim maliyetlerini azaltarak teknolojik ilerleme sürecine katkıda bulunmaktadır. Bu katkıların gerçekleşmesi ise bilgi stoğundaki yüksek verime ve diğer üretim faktörlerinin verimliliğini arttırdığı pozitif dışsallık etkisine bağlıdır. Bütün üretim sürecindeki teknolojik bilgi pozitif dışsallıklarından fayda verimlilik sağlanmasıyla büyüme yaklaşımlarında genel kabul görmüştür⁶¹.

Teknolojik gelişmelerin etkisiyle son şeklini alan küreselleşmenin tüm söylem ve bölümlerinde iletişimin hızlandırıcı etkisi olmuştur. BİT'teki gelişim patlaması finans, sermaye hareketleri, ihracata yönelik anlayış, kıtalararası iletişim, göç, ulaşım ve kültürel entegrasyonların altyapısını oluşturmuştur⁶².

2.4 BİLGİ EKONOMİSİN TEMEL UNSURLARI

Dünya Bankası'na göre bilgi ekonomisi 4 temel unsur üzerine kurulmuştur:⁶³

Birinci unsur, varolan ekonominin tüm sektörlerine yerel ve küresel bilginin nüfuzu ve bu bilginin girişimciler tarafından verimli bir şekilde kullanılarak küresel rekabete ortak olmaları amacıyla devlet tarafından, teşvik edici **ekonomik ve hukuksal rejimin** oluşturulması.

İkincisi, bilgiyi kullanacak, paylaşacak, üretecek, eğitilmiş, esnek ve vasıflı nüfus yapısı için **kaliteli ve yaşamboyu öğrenim** sisteminin kurulması.

Üçüncüsü, toplumun tüm kesimlerine ulaşan dinamik, rekabetçi, verimli iletişim ve teknoloji hizmetlerinin sunulması için kapsamlı ve gelişmiş **BİT** alt yapısı kurulması.

---

⁶¹ Tuncay Sağlam, "Bilgi Ekonomisi ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Üzerinde Ekonometrik Bir Analiz (1980-2006)", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2008), s.44.

⁶² Jan Nederveen Pieterse, **Globalization and Culture**, 1. Basım, USA: Rowman and Littlefield Publishers, 2004, s.9.

⁶³ World Bank, **Lifelong Learning in the Knowledge Economy: Changes For Developing Country**, Washington: World Bank Publication, 2003, s.2.

Son olarak, sürekli büyüyen küresel bilgi stoğuna katkıda bulunacak ve aynı zamanda mevcut bilgi stoğunu topluma faydalı hale getirip bilgi ve teknolojinin topluma en geniş şekilde nüfuz etmesini sağlayacak, firma, araştırma merkezleri, üniversiteler, danışmanlıklar ve diğer organizasyonları kapsayacak etkili bir **yenilik (inovasyon)** sisteminin kurulması gerekmektedir.

Bu unsurların dışında tüm bu unsurları bir arada tutacak ve etkin bir şekilde işlemelerini sağlayacak beşinci unsur olarak da, bilgi ekonomisinin etkinliğini hedefleyen toplu güven, vizyon, kültür yaklaşımları ile harekete geçirilecek olan toplumsal iç dinamizmin sağlanmasıdır⁶⁴.

Ancak daha çok yeni olan bilgi ekonomisi halen yaşanmakta olan bir süreç olarak ifade edilmekte ve ayrıca bu süreç için nihai görüşler sunmak yada sınırlandırmak erken ve yanıltıcı olabilir. Dünya Bankası'nın yapmış olduğu bu değerlendirmeler, sonuç yerine, başlangıca yapılmış bir katkı olarak değerlendirilmelidir.

2.5 BİLGİ EKONOMİSİNİN ÖZELLİKLERİ

Lundvall'a göre bilgi ekonomisinin belli başlı karakteristik özellikleri vardır⁶⁵;

- İnovasyonunun sürekli yaşandığı bir ekonomidir. Bir önceki yeniliğin farklılaşarak yeni teknolojiye dönüştürülmesi bir sonraki yenilik için temel teşkil eder. Bu farklılaşma ritmi inovasyonu sürekli kılmaktadır.

- Farklı hiyerarşik seviyelere sahip bir ekonomi ağıdır. Piramidin tepe noktasında küresel ağlardan, aşağı doğru ise sürekli çoğalan yerel ağlardan oluşmaktadır.

- Kamu sektöründe ve özel sektörde sanayi ortaklıkları açısından farklı organizasyona sahip bir ekonomidir.

---

⁶⁴Aubert, J.,Eric ve J. Louis Reiffers, J., Louis, (2003). "Knowledge Economies in the Middle East and North Africa", **World Bank Report**, Washington: World Bank, s.2.

⁶⁵ Aubert, Reiffers, s.9.

- İnsan kaynaklarının önem kazandığı bir ekonomidir. Sanayi döneminde ortaokul yada meslek okullarından alınan sertifikalar yeterli iken, bilgi ekonomisinde bilgiyi anlayabilme kapasitesini sağlayacak yüksek öğretim ve yaşamboyu öğrenim gerekmektedir.

- Örtülü bilginin kodlanıp dağıtıldığı bir ekonomidir.

- Tüm sektörlerde bilgi ile alakalı tüm aktivitelerin artış gösterdiği ve önem kazandığı bir ekonomidir.

- Son olarak geleneksel iktisat teorilerinin yetersiz kaldığı bir ekonomidir.

Lundvall'dan daha kapsamlı yaklaşan Topscott bilgi ekonomisi yerine kullandığı **dijital ekonominin** özelliklerini 12 maddede incelemiştir. Bunları; Bilgi, dijitalleşme, sanallaşma, bireyselleşme-molekülleşme, bütünleşme-internet sistemi, aracısızlaşma, yeni medya, yenilikçilik, üretici-tüketici, ivedilik, küreselleşme ve çatışma olarak belirtmiştir⁶⁶.

2.5.1 Bilgi

Yeni ekonomi, bilgiye dayalı bir ekonomidir. Yapay zeka ve diğer bilgi teknolojileri yükselişte olsa da, bilginin oluşturulması hem bilgi işçilerine hem de bilgi tüketicilerine yani insanlara aittir. Bilgi ekonomisinde bilgi nitelik ve nicelik açısından tüm girdilerden daha çok önem arz etmektedir.

Bilgi ekonomisinde malların bilgi içeriğinde önemli artış sağlanırken, bu süreçte tüketici fikirleri, sunulacak teknoloji, ürün veya hizmetin içeriğinde ağırlıklı olarak mevcuttur. Bilgi ekonomisi insana ait know-how'ın üretim aşamasında nasıl uygulanacağını gösteren ekonomidir. Bilgi ekonomisinde esas olan kas gücünden ziyade, beyin gücüdür⁶⁷.

---

⁶⁶ Topscott, s.40-65.

⁶⁷ Doğuç, s.6.

Bu konuda Drucker, “**bilgi emek ve sermayenin papucunu dama atarak adeta yegane üretim faktörü haline gelmiştir**”⁶⁸ yorumunu yapmaktadır. Bu nedenle yeni ekonomideki en önemli özellik, bütün iktisadi faaliyetlerde bilgi entegre olması, yani iktisat faaliyetlerindeki bilgi yoğunluğu artışı ile bilgi bir ürün olarak çok daha önem kazanmıştır⁶⁹. Klasik üretim faktörlerinin önemini gitgide kaybettiği bilgi ekonomisinde artık temel belirleyiciler, bilgi ve bilgiyi kullanacak beşeri sermayedir.

2.5.2 Dijitalleşme

Analog veya fiziksel özellik gösteren eski ekonomi, insanların fiziksel olarak bir toplantı odasında ya da telefon hatları üzerinden konuşarak ya da mektup göndererek, nakit para veya çek kullanarak iletişim ve ticari faaliyetlerini sürdürmekteydi. Yeni ekonomik yapıda ise, bilgi bitlerle taşınan dijital bir formdadır⁷⁰. Bu aktarma dijitalleşme tekniği ile gerçekleşir. Dijitalleşme, her türlü ses, yazı, belge, müzik, görüntü, hareketli obje, görüntülü konferans gibi verileri telekomünikasyon tekniği ile başka alana aktarmaktır⁷¹.

İnsanlık tarihi boyunca, doğal kaynaklardan yapılan demir, bronz ve çelik gibi madenler dünyayı değiştiren yeni araçların önünü açmıştır. Bu araçlar da toplumsal refahın ve sosyal gelişimin sağlanmasında yol gösterici olmuştur. Kum çağı olarak da nitelendirebileceğimiz yeni çağda, ticaret, iş anlaşmaları, insanlararası iletişim ve bilimsel konuların hemen hemen hepsi, bir silikon parçacığına indirgenebilir ya da bunlara ait bilgiler, cam fiberler üzerinden nakledilebilir. Sonuç olarak hem silikonun, hem de camın hammaddesi kumdur⁷²

Medya, bilgi otoyolu, yeni ekonomi gibi kavramların temelinde çok basit mantık vardır. Tüm bu bilgiler 0 ve 1’lerden oluşan veri formunda iletilir. 0 ve 1’ler bilgisayarda elektrik sinyalinin olması veya olmaması şeklinde ifade edilir. Zamanla

---

⁶⁸ Ayşe Kaya, “Bilgi Ekonomisi ve Türkiye İçin Önemi”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, 2005), s.23.

⁶⁹ Kaya, s.24.

⁷⁰ Kavak, s.36.

⁷¹ Şenkan Aldemir, Yıldız Sağlam. “Yeni Ekonomi Sürecinde Ekonomik Gelişme Stratejileri ve Türkiye”, Bilgi Ekonomisi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı, Cilt: 1, İbrahim Güran Yumuşak (drl.), İstanbul: Horasan, 2006, s.774.

⁷² Topscott, s.44.

dijitalleşme işlemi rakamların ötesinde bitler, fotoğraflar veya grafikler gibi çeşitli şekillerde bilgiyi temsil eder hale gelmiştir⁷³.

BİT'deki yaşanan gelişmelerin verimliliği arttırdığı, yeni istihdam olanakları meydana getirdiği, büyümeye olumlu katkı sağladığı, devlet vatandaş ilişkilerini sadeleştirdiği, demokrasiyi geliştirdiği, sağlık hizmetlerinde kaliteyi arttırdığı ve uluslararası ticarete olumlu katkılar yaptığı tespit edilmiştir. Bahsedilen gelişmeleri ifade etmek üzere; e-ticaret, e-para, e-sağlık, e-vatandaş, e-devlet, e-egitim, e-demokrasi, e-finans, e-kalkınma, yeni ekonomi, çıplak ekonomi gibi kavramlarla açıklanmaktadır⁷⁴.

Bu ekonomide, eskilerin yerine geçen ya da eski yapıları destekleyen ucuz bağlantı ve internetle, yeni elektronik dağıtım kanalları oluşmaktadır. Bilgi ağları ve bilginin dijitalleşmesi, bilginin ticarete konu olması sürecini hızlandırmaktadır⁷⁵.

2.5.3 Sanallaşma

İngilizce virtual kelimesine denk gelen sanal terimi, bir şeyin gerçeğe çok yakın olması ya da bir şeyin fiilen olması anlamını taşır. Bir şeyin sanal olabilmesi için başka bir şeyin gücünü ve yeteneğini içermesi gerekir⁷⁶. Bilginin niteliği analogdan dijitale doğru değişim gösterdikçe fiziksel nesnelere sanal hale gelmektedir. Bu da ekonomide değişime neden olmaktadır. Sanal organizasyonlar, iletişim teknolojilerinin kullanımı ile zaman, coğrafi konum ve organizasyonel sınırların ötesine ulaşma fırsatına sahiptir⁷⁷.

2.5.4 Bireyselleşme- Molekülleşme

Molekül, maddenin en küçük ve en temel parçası olarak tanımlanır. Bir nesnenin parçalanabileceği ve hala o maddenin kimyasal kimliğini taşıyabilen en son

---

⁷³ Topscott, s.44.

⁷⁴ A. Kalça, H. Akyazı, "Dijital Bölünme Fırsat mı Tehdit mi?", **Bilgi Ekonomisi**, N. Kargı (der.), 1.Basım, Bursa: Ekin Kitabevi,, s.239-263.

⁷⁵ Verda Canbey Özgüler, "Yeni Ekonomi Anlayışı Kapsamında Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler: Türkiye Örneği", (**Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Eskişehir Anadolu Üniversitesi, 2002), s.6.

⁷⁶ Kavak, s.36.

⁷⁷ Kaya, s.25.

nokta moleküldür. Bilgi ekonomisi moleküler bir ekonomidir. Eski ve büyük şirket yapıları ayrışıp, yerini dinamik birey ve kurumların oluşturduğu, ekonomik faaliyet temelli gruplar almaktadır. Bu aşamada söz konusu değişim, örgütün ortadan kalkması değil, yeniden yapılanmasıdır. Yani kitlesel yaklaşım ekonomik hayatın her noktasında yerini moleküler bir yaklaşıma bırakmaktadır⁷⁸.

Motive olmuş, kendi kendine öğrenebilen girişimci çalışanlar, yeni araçlar yardımıyla değer yaratmak üzere bilgi ve yaratıcılıklarını kullanabilecekleri şekilde yetkilendirilmiş olup, bu işçilerin oluşturacağı dinamik ekipler serbest ve esnek bir yapıya sahip olacaklardır. Ekipler arasındaki ilişkiler ve etkileşim yeni BİT altyapısı ile arttırılabilecektir⁷⁹.

2.5.5 Bütünleşme ve İnternet Sistemi

Bilgi ekonomisi bir iletişim ağı ekonomisidir. Geçmişteki hiyerarşik nitelikli, bir ana terminale bağlı bilgisayar sistemi modelinden, internet modeli temelinde çalışan, bağımsız ama birbirine bağlanabilen bir sisteme geçiş yapılmıştır. Ayrıca iletişim ağlarının bant genişliği arttıkça, organizasyonel yapılar için tüm multi medya araçlarını (veri, düz metin, işitsel malzeme, görüntü ve görsel medya) kullanabilmek açısından oluşturulan fırsatlarda büyük ölçüde artış yaşanmıştır⁸⁰.

İletişim ağları ile bütünleştiren bilgi ekonomisi ve BİT'ler, küçük ve orta büyüklükteki işletmeler (KOBİ) büyük firmaların sahip olduğu ölçek ekonomileri ve kaynağa ulaşma gibi avantajlar sağlar. İletişim ağlarının imkanları ile oluşan e-ticaret modeli sayesinde firmalar yeni imkanlar ve rekabet avantajı elde eder.⁸¹

KOBİ'ler sağladıkları bu avantajla daha çok imkan elde etmenin yanında büyük işletmelere oranla daha az bürokratik işlemlerle muhatap olurlar. Büyük firmalar bu dinamik yapıyı kendi bünyelerinde kurmak için, bölünerek daha verimli moleküler kümeciklerine dönüşerek, esnek, pratik ve hızlı bir yapıya kavuşurlar.

---

⁷⁸ Kaya, s.26.

⁷⁹ Kavak, s.37.

⁸⁰ Kavak, s.38.

⁸¹ Sağlam, s.22.

Bu sebeplerle 21.yüzyılın firmaları rekabet ve varlıklarını sürdürmek adına bilişim altyapılarını kurmak zorundadırlar. Nitekim ABD’de uygulanan teknoloji politikalarında ilk olarak bilişim altyapısı oluşturulmuştur. Bu politikalar ile hızlanan Ar-Ge programları ile daha hızlı bilgisayar donanımları ve ağları kurulmuştur. 19. yüzyıldaki demiryollarının yarattığı sosyo-ekonomik etki, günümüzde bilgi otobanları ile yaşanmaktadır⁸².

2.5.6 Aracısızlaşma

Bilgi ekonomisi aracısız bir ekonomidir. Üretici ve tüketici ilişkilerinde kullanılan dijital iletişim ağları, aracılık yapan kişi, kurum ve kuruluşları gereksiz kılmaktadır. Aracı niteliğindeki kişi ya da işletmeler artık bir katma değer sağlamadıkça, yeni ekonomide yer edinmeleri imkansız hale gelmiştir. Distribütörler, toptancılar, perakendeciler gibi orta kademe pozisyonundaki yöneticilerin olmadığı yeni bir düzene doğru ekonomi şekillenmektedir. Örneğin yapılacak bir tatil için acentaya gitmek yerine artık internetten çok daha uygun organizasyonlar yapılabilmektedir. Müzik sektörü de artık dijital ortama kayarak, kaset, cd pazarlama gibi ihtiyaçların ortadan kalkmasıyla prodüktör etkisi azalmıştır. Şarkıcı müziğini iletişim ağları üzerinden tüketiciye aracısız ulaştırabilmektedir. Hatta bu tarz hizmetleri kullanan gıda sektörleri de bu süreçten etkilenmiş ve üreticiden nihai tüketiciye hizmet verir duruma gelinmiştir. Bu iletişim altyapısı ile sağlanan ekonomik düzen aracılarının rantını ortadan kaldırmıştır.

Bu konuyu İntel şirket başkanı Grave ‘**Mevcut işlerin yapılması ve takibine nüfuz eden internet, aracı olarak bulunan bir çok kişiyi bir deniz dalgası gibi silip süpürecek. Ben bu kişilerin yerinde olsam, şimdiden yaptığım işi internet kullanarak nasıl yapacağımı düşünmeye başladım**’ sözleri ile analiz etmiştir⁸³.

2.5.7 Yeni Medya

Sanayi ekonomisinde ön plana çıkan otomotiv sektörü, yeni ekonomide önemini yitirmiştir. Yeni ekonominin hakim sektörü yeni medyadır. Yeni medya,

---

⁸² Göker, Aykut, **Bilim Sanayi Teknoloji Üçlemesi**, 1. Basım, İstanbul: Sarmal, 1995, s.150-151.

⁸³ Kaya, s.28.

iletişim ve eğlence sektörünün birleşiminden oluşan medyadır. Bu sektör mevcut tüm sektörlerin temeli haline gelmeye başlamıştır. Yeni medya, sanat, bilimsel eğitim ve işletmeleri dönüştürmektedir. Bu dönüşümle yeni medya insanların iş yapma, çalışma, eğlenme ve hayat tarzı ile birlikte düşünce biçimini dahi değiştirecek bir güce sahiptir.

2.5.8 Yenilikçilik (İnovasyon)

Yeni ekonominin temel ilkesi yenilikçiliktir (inovasyondur). Bilim ve teknoloji etkinliğinin tüm süreçlerini kapsayan inovasyon, bilim ve teknolojinin, ekonomik ve toplumsal fayda sağlayacak biçimde yenilenmesi anlamına gelir. Yenilikçilikten beklenen, bilginin yapılan çalışmalarla katma değere çevrilmesidir, yani somut çıktı elde edilmesi ve bu çıktının pazarlanabilmesidir⁸⁴.

Yenilikçiliğin en temel sloganı ‘kendi ürününün modasını kendin geçir’dir. Bu slogan Microsoft’ta işe yeni başlayan tüm beyaz yaka çalışanlara hatırlatılmaktadır. Eğer başarılı bir ürün geliştirilmiş ve piysaya sürülmüşse, hedef bu ürünün daha gelişmişinin ortaya çıkarılması ve ilk ürünün modasının ve işlerliğinin geçirilmesi olmalıdır. Aksi takdirde kendi ürününü geliştiremeyen üreticinin rakipleri devreye girerek mevcut ürünün pazardaki hakimiyetini sonlandıracak yeni ürünü piyasaya süreceklerdir⁸⁵.

Bu baskı ile kısalan ürün yaşam süreleri, rekabeti de çok üst düzeyde tutmaktadır. Japonya’da otomobil üreticilerinin, ürünlerine biçtikleri yaşam süreleri 3 yıl iken, elektronik ürünlerde bu süre üç aylık bir zaman dilimine denk gelmektedir. Sony, bir yılda 5000 adet yeni ürün sunmasıyla ürün yaşam süreleri açısından iyi bir örnektir. Microsoft Grup Başkan Yardımcısı Nathan Myhrvold’un “**Ürününüzün ne kadar iyi olduğu önemli değildir, çünkü başarısızlık noktasından sadece 18 ay uzaktasınız**” sözü ile inovasyonu ve sürekliliğini vurgulamıştır. Yeni ekonomide esas olan şirketlerin inovasyona verdikleri önemdir. Büyük ya da küçük işletme olsun önemli olan inovasyon için teşvik edici, çalışanlarının hayal gücünü destekleyici ortam sağlamaktır⁸⁶.

---

⁸⁴ Şenkan Aldemir, ve Yıldız Sağlam., s.775.

⁸⁵ Topscott, s.55.

⁸⁶ Kavak, s.40.

2.5.9 Üretici-Tüketici

Bilgi ekonomisinde teknolojik gelişmelerin etkisi ile üretici-tüketici etkileşiminde atrış yaşanmıştır. Üretimin müşteri odaklı bir yapıya dönüşmesiyle, bireysel seçenekler sunan üretim modelleri ortaya çıkmıştır⁸⁷. Artık müşteri üretim sürecinin bizzat içinde yer almaktadır. Örneğin Chrysler, özel müşteri siparişi ile 16 günde araç üretebilmektedir. Eski ekonominin üretim modelindeki üretici ağırlığı artık tüketicinin tarafına geçmiştir.

2.5.10 İvedilik

Bilgi ekonomisi bir hız ekonomisidir. BİT ile şekillenen bilgiye dayalı ekonomide hız, iktisadi faaliyetlerin vazgeçilmez bir unsuru olmuştur. İşletme başarısının faaliyet hızına endekslediği bir ortam oluşmuştur. Bu hız ürün yaşam sürelerini de geriye çekmektedir. Eski ekonomide ürünün belli bir gelir seviyesine ulaşması yıllar alırken, yeni ekonomide yalnızca birkaç aydan bahsedilebilir. Örnek olarak teknoloji ürünlerindeki piyasa hareketliliğini gösterebiliriz. Bir ürünün eskimesi için yalnızca birkaç ay yeterli olmaktadır. Bu hıza ayak uydurabilen şirketler siparişlere eş zamanlı tepki geliştirmişlerdir. Müşteri siparişi elektronik ortamdan geçer geçmez, aynı zamanda işlenen evraklar müşteriye yollanmaktadır.

2.5.11 Küreselleşme

Bilgi ekonomisi küresel bir ekonomidir. Drucker'in bilgi sınır tanımaz şeklindeki açıklaması ise küreselleşme olgusu üzerinde durmaktadır. Bilgi ve iletişim kaynaklarına ulaşımın her geçen gün hız kazanması ile ülkelerin birbirine yaklaşmaları ve bunun ötesinde ekonomik etkileşimlerinin artarak yekpare bir yapı kazanmaya doğru eğilim hızla artmaktadır. Hiçbir yerel ya da uluslararası bilginin saklı tutulmadığı ve bilginin öneminin artmasıyla oluşan ortamda dünya ekonomisinin sınırlarının önemi ortadan kalkmaktadır. Bu sayede oluşan yeni ekonomik ve politik bölgeler önem kazanmış ve ulus devlet anlayışı geri planda kalmıştır⁸⁸.

---

⁸⁷ Sağlam, s.22.

⁸⁸ Kavak, s.41.

Günümüzde küreselleşme ile birlikte, sermayenin kolay hareket edebilir hale gelmesi, teknoloji kullanımının artışı, ekstra özelliği olmayan ürünlerin her geçen gün daha düşük maliyetli ülkelerde üretilerek dünyanın diğer bölgelerine sevk edilmesi, rekabetin ekonominin her alanında artması, rakipler arasından sıyrılma mücadelesini bir kat daha zorlaştırmıştır. Bu şartlar altında firmaların yaşamlarını sürdürebilmeleri, faaliyetlerini farklılaştırarak, ekstra katma değer sağlayan arayışlara yönelmelerine bağlıdır⁸⁹.

2.5.12 Çatışma

Yeni ekonominin, kattığı yeni değerlerin yanında, bugüne kadar toplumların karşılaşmadıkları sosyal çatışmaları da beraberinde getirdiği ileri sürülmektedir. Yeni ekonomik yapı, güç, güvenlik, bilgiye ulaşım, sermaye ve demokratik sürecin güvenliği gibi sorunların tartışılmaya başladığını görmekteyiz. Örneğin sanayi ekonomisinde iş gücünün, bilgi ekonomisi iş gücü katılımı sürecinde çıkan vasıflı işçi problemi ve bilgi ekonomisine hazırlanma sürecindeki eksikler, hem ekonomik katma değer kaybına hemde işçilerin sürekli kendilerine donanım eklemesi gereken bu süreçte, yetersiz kalan işçilerin yaşam standartları ciddi anlamda düşme tehdidi ile karşı karşıyadırlar. Bunun yanında gelişen teknolojinin terörist faaliyetlerde kullanılmasıyla daha önce yaşanmamış boyutta küresel ölçekte zarar verecek potansiyel ortaya çıkmıştır. Son olarak da gelişen internet ağı ve bu ağa bağlı yaşama şeklinin gitgide yerleştiği toplumun bilgileri ve tüm faaliyetlerinin (banka, para, ticaret, kişisel bilgi, vb...) güvenlik açıkları sebebiyle yaşanacak problemlerin toplumda güvensizlik ve kargaşaya yol açabileceği konuları tartışılmaktadır.

---

⁸⁹ Doğuç, s.10.

3. ORTADOĞU VE BİLGİ EKONOMİSİ

3.1 ORTADOĞU KAVRAMI

Ortadoğu üzerine yapılan çalışmalarda, öncelikle kavramın kapsadığı coğrafi bölgeyi belirleme mecburiyeti vardır. Çünkü Ortadoğu kavramının, literatürde, az çok farklı şekillerde kullanıldığı gözlemlenmektedir. 19. yüzyıl ortalarından itibaren denizaşırı yayılcı politikalar izleyen Avrupa devletleri özellikle İngiltere, Fransa Avrupayı merkez itihaz ederek doğuyu çeşitli bölgelere ayırmışlardır⁹⁰. Bu bölgeler Yakın Doğu, Ortadoğu ve Uzakdoğu şeklinde isimlendirilmişlerdir.

Ortadoğu kavramı ilk kez 1902 yılında Amerikan deniz tarihçisi Alfred Thayer Mahan tarafından kullanılmıştır. Londra’da yayınlanan National Review Dergisi’ndeki Basra Körfezi ve Uluslararası İlişkiler isimli makalesinde, Hindistan ve Arabistan arasında kalan, merkezi Basra Körfezi olan bölgeyi tanımlamak için kullanmıştır. Bu yeni kavramı Mahan’dan sonra The Times Gazetesi’nin Tahran muhabiri Valentino Chirol ve ardından Lordlar Kamarasındaki konuşmasında Lord Curzon, Hindistan’a yakın bölgeleri tanımlamak için resmi bir konuşmada kullanmıştır⁹¹.

Avrupa merkezli olan Yakın Doğu kavramı 19. yüzyıla ait diplomaside kullanılırken, 20. yüzyılın değişen stratejik dengeleri doğrultusunda Yakın Doğu kavramı yerine daha kapsamlı Ortadoğu kavramı kullanılmaya başlanmıştır⁹². Bu kavram değişikliğindeki sürecin en önemli dönüm noktalarından birisi 1869 yılında Süveyş Kanalı’nın hizmete girmesidir. Çünkü Avrupa-Hindistan-Çin deniz yolunu oldukça kısaltmaktaydı. Yeni açılan bu yolun, Arap limanlarının önemini arttırmasıyla, İngiltere yavaş yavaş Arap yarımadasının güney kıyılarını işgal etmeye başladı. Bu arada da Yakın doğu deyimine karşılık, yeni hedef belirlemeleri yapmak için bölgeye yönelik Ortadoğu kavramı kullanılmaya başlandı.

Ortadoğu kavramının resmîyet kazanması Birinci Dünya Savaşı’na denk gelmektedir. İngiltere hükümetinde sömürgeler bakanlığı bünyesinde “Middle Eastern

⁹⁰ Davut Dursun, **Ortadoğu Neresi**, 1. Basım, İstanbul: İnsan, 1995, s. 15.

⁹¹ East Bernard ve P.M. Holt, **Historien of the Middle East**, 1. Basım, Newyork: Oxford University , 1962, s.1.

⁹² Bernard, s.1.

Department” adında bir idari teşkilatın oluşturulmasıyla söz konusu resmiyet gerçekleşmiştir. Nitekim Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nden koparıldıktan sonra İngiliz manda yönetimine verilen ve Milletler Cemiyeti (MC) tarafından onaylanan, Filistin, Mavera-i Ürdün ve Irak yönetimleri bu teşkilata bağlanmıştır. Bu arada İngiltere’deki Coğrafi Adlar Daimi Komisyonu (Permenant Comission on Geographical Names) adlı kuruluş ‘Yakın Doğu’yu Balkanları ifade edecek şekilde yeniden tanımlarken, Ortadoğu kavramını da Türkiye, Mısır, Arap Yarımadası, Körfez Bölgesi, İran ve Irak’ı kapsamına alacak şekilde sınırlarını belirlemiştir. Böylece 20. yüzyılın başlarında İstanbul Boğazından Hindista’nın doğu kıyılarına uzanan bölge Ortadoğu olarak isimlendirilmiş oldu. Bununla birlikte, İkinci Dünya Savaşı sırasında da Kahire Merkezli Middle East Air Command adıyla bir birim oluşturulmuştur⁹³.

1939 yılına kadar dar bir kapsam, kapalı bir anlam taşıyan Ortadoğu özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası yoğun olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu dönemlerde bölgeye dahil edilen Malta, Libya, Sudan, Eritre, Etiyopya ve Somali Bölge tanımından çıkarılırken Afganistan ve Pakistan gibi ülkeler kavrama dahil edilmiştir. 1990’lı yılların başlarında Soğuk Savaş sonrası Ortadoğu kavramında tekrar değişiklik olduğu yolunda fikirler öne sürülmüştür.

Bernard Lewis’e göre;

Sovyetler Birliği’nin dağılması, Ortadoğu’yu Orta Asya’yı içine alacak şekilde genişletmiştir. Ortadoğu’nun sınırı zaman içinde çeşitli yönlerden genişlemiş olmasına rağmen kuzey sınırı değişmemiştir. Kuzeyde Ortadoğu’nun bir parçasını oluşturan Transkafkasya ve Orta Asya’da 19. yüzyılın ilk yıllarındaki işgal ile suni bir sınır mevcuttu. Sovyetlerin dağılmasıyla Ortadoğu tarihi boyutlarına yeniden ulaşmıştır⁹⁴.

Bu çalışmada Ortadoğu kavramına karşılık gelen ve üzerinde çalışılan ülkeler; Bahreyn, B.A.E, Filistin, İran, Irak, Katar, Kuveyt, Mısır, S.Arabistan, Suriye, Umman, Ürdün ve Yemen’dir. Değerlendirilen ülkelerin aynı dil, kültür ve siyasi yapılara sahip olması ve ekonomik olarak bölgenin tüm farklılıklarını temsil edilebilmesi kriterleri göz önüne alınmıştır.

⁹³ Davut D., “Ortadoğu Neresi; Subjektif Bir Kavramın Anlam Çerçevesi ve Tarihi”, *Stradigma.com*, 2003, Sayı: 10, www.stradigma.com (20 Temmuz 2010), s.1.

⁹⁴ Türel Yılmaz, *Uluslararası Politikada Ortadoğu*, 1. Basım, Ankara: Akçağ Yayınevi, 2004, s.13-14.

3.2 ORTADOĞU EKONOMİSİNE GENEL BAKIŞ

Ortadoğu ekonomisi diğer dünya ekonomilerinden farklı yapısal özellik taşımaktadır. Ayrıca bölge kendi içerisinde de farklılıklar içermektedir. Örneğin; Katar, Kuveyt, S.Arabistan ile Ürdün ve Suriye arasında büyük ekonomik yapısal farklılıklar vardır. Bu farklılıkların altında yatan en önemli faktör petrol ve diğer doğal kaynakların ekonomideki ağırlığı olarak belirtilebilir. Bu farklılığı sağlayan Ortadoğu petroleri, dünya petrol rezervlerinin % 65'ini ayrıca doğalgaz rezervinin de %26'sını oluşturmaktadır⁹⁵.

Petrolün ekonomiye hakim olmasından önce ticaret faaliyetlerinin tarım ürünleri ağırlıklı olduğu Ortadoğu'da 16.yy'da Osmanlı İmparatorluğu'nun hakimiyeti ile birlikte bölgenin çeşitli yöreleri arasında düzenli ve güvenli bir biçimde mal ve hizmet dolaşımı sağlayan serbest ticaret bölgesi meydana gelmiştir.

Bölgedeki ekonomik yapının değişime uğraması ise 19. yüzyılın ortalarında başlamıştır. Kapitalist çizgide yeniden şekillenen bölge ekonomisi özellikle tarım faaliyetlerinde yeniden şekillenmiştir. Tarımdaki esas amaç artık karın doyumak değil, çiftçinin kendi ihtiyacından fazlasını üreterek ticari kazanç sağlamak olmuştur. Yaşam standartlarını iyileştirme isteğine dönüşen yaşam tarzı, Batılı tüccarların talepleri ile teşvik edilmiştir. Bu şekilde kapitalist dünya ekonomisi ile Ortadoğu bütünleşme sürecine girmiştir⁹⁶.

Bu üretim artışı ile hareketlenen bölge ekonomisi, Osmanlı ve İran devletlerindeki bürokrasinin dikkatini çekmiş, vergilendirme sisteminde yapılan değişiklikler ile ivmelenen ticaret sekteye uğratılmıştır. Aşırı vergilendirmenin sonucunda bölgede kıtlık ve yoksulluk baş göstermiştir.

Devletlerin bu yaklaşımı ile birlikte, Batılı sömürgeci devletlerce siyasi anlamda etki ve yönlendirme altında kalmaları ekonomik politikalarında etkilemiştir.

⁹⁵ G. Kona., "Ortadoğu Petrolü ve Büyük Güçler", **Jeopolitik Hakemli Dergi**, Sayı:10, 2004, <http://gamzegungormuskona.blogspot.com/2007/08/orta-dou-ve-petrol.html> (2 Ocak 2011), s.77-86.

⁹⁶ M. E. Yapp, **The Making of the Modern Middle East, 1972-1923**, 1. Basım, Newyork: Longman, 1987, s.29-36.

İran hükümetinin ihtiyaç duyulan ekonomik düzenlemeleri gerçekleştirmemiş ve yerel ekonomiyi yabancı şirketlerin tekeline bırakmıştır.1910'dan itibaren ülke zenginlikleri Rusya ve İngiltere tarafından paylaşılmıştır. Bu durum 1946 sonrasında bir süre devam etmiştir. Bu duruma benzer bir örnekte 1882 yılında İngilizlerce işgal edilen Mısır'dır. İngiliz danışmanlarca yönetilen Mısır ekonomisinin büyümesi kısıtlanmıştır. Ekonominin lokomotifi potansiyeline sahip olan tekstil sektöründe yine aynı sebepten sıçrama yapamamıştır. Tarımda pamuk üretiminde İngiliz tekstil sektöründeki rekabete olumsuz yansımaması için danışmanlarca frenlenmiştir. Bu durum Ortadoğu'nun başka yerlerinde de tekrarlanarak, bölge ekonomisi tamamen Batı'ya bağımlı hale getirilmiştir⁹⁷.

I. Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti'nin yıkılmasının ardından 1929 ekonomik bunalımı yaşanmıştır. Bu kriz Ortadoğu'da dünyanın geri kalanından farklı yaşanmıştır⁹⁸. Krizin etkisi bölgede daha az hissedilmiştir. Bunun sebebi Ortadoğu ekonomisinin finans araçlarının yaygın bir şekilde kullanımaması ve yoğunluklu olarak tarıma dayalı olmasıdır. Böylece Batı'daki borsa krizinin etkisini daha az yaşanmıştır.

Bu dönemde bölgede ortaya çıkan ulusal ekonomilerin ilk etkilerinden biri, bölge içerisinde gümrük tarife duvarlarının dikilmesi ve bölge hükümetlerinin Büyük Bunalım'ın etkilerinden korumak amacı ile 1930'lu yılların başında içe kapanık bir ekonomi stratejisi belirleyerek, korumacı bir tutum sergilemişlerdir.

II. Dünya Savaşı ardından, bölge ülkeleri bağımsızlıklarının ilk yıllarında kişi başına düşen milli gelirinde artış yaşanmıştır. Fakat bu gelişme, uzun dönemde yaşanan nüfus patlaması, doğal kaynak yetersizliği, kötü yönetim ve yanlış politikalar yüzünden istikrarlı bir şekilde sürdürülememiştir. Aynı dönemde bölge ülkeleri arasında petrol üretici ülkeler ve diğer ülkeler arasında ekonomik farklılıklar çıkmaya başlamıştır.

1950 ve 60'lı yıllarda bölgesel iktisadi işbirliği geliştirmek amacı ile harcanan çabalardan olumlu sonuç alınamamıştır. Bu dönemde bölge ülkeleri ortak tutum sergileyememiş, ticari bağlantılarını kendi başlarına gerçekleştirmiştir. Buna istisna olarak ekonomik birlikteliğe yönelik tek hareket 1957'de Arap Birliği tarafından

⁹⁷ Illan Pappe, **Ortadoğu'yu Anlamak**, Gül Atmaca (çev.), 1 Basım, İstanbul: NTV Yayınları, 2009, s. 53-54.

⁹⁸ Roger Owen, Şevket Pamuk, **20.Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi**, 1.Basım, İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları, 2002, s.16.

kurulan Arap Ekonomi Birliği'dir (AEB). AEB'ye katılan ÷lkeler; Mısır, Irak, Kuveyt, Libya, Moritanya, Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ), Somali, B.A.E, ve Yemen'den oluşmuştur. İlk toplantı 1964'te yapılan bu birlik, 1970'lere gelindiğinde yapılan planların kağıt üzerinde kaldığı gör÷lmüştür⁹⁹.

Arap Birliği'nin ardından dönem itibari ile yakalanan ekonomik bağımsızlık ruhu, 1960'da petrol üreticisi ÷lkeleri petrolün üretimi ve satışında pazara egemen olan 7 çokuluslu şirkete karşı gelmek için Petrol İhraç Eden ÷lkeler Örgütü'nü (OPEC) kurmuşlardır. Beş kurucu üye olan İran, Irak, Kuveyt, S.Arabistan ve Venezuela'dan sonra Katar, Endonezya, Libya, BAE, Cezayir, Nijerya, Ekvador ve Gabon örgüte katılmışlardır¹⁰⁰.

1970'lere gelindiğinde Ortadoğu, Sovyetler Birliği'nin etkisinin azaldığı, tarım reformlarının ve dev projelerden uzaklaşıldığı, buna karşılık Batı'nın etkisinin arttığı bir döneme girmiştir. Özellikle bölgedeki zengin petrol üreticisi ÷lkeler Kapitalist bir yaklaşımı benimsemeye başlamışlardır. Bu dönem ilişkin bölge içi farklılaşmayı Katar ve Yemen arasındaki GSYH oranları ile değerlendirmek mümkündür.

Devlet kontrolü altındaki doğal kaynaklardan sağlanan gelirin faiziyle devlet kasalarını dolduran devletler rantıye devlet özelliği taşımaktadır. Bu özelliği gösteren ilk bölge ÷lkesi 1950 yılında Kuveyt'tir. Ardından 1960'larda S. Arabistan ve Katar aynı özelliği sergilemiştir.

1973 yılında petrol fiyatlarının 4 katına çıkması, 20. yy'da zenginliğin en hızlı ve en geniş biçimde el değiştirdiği süreçlerden birini başlatmıştır. İş gücü sıkıntısı çeken petrol ihracatçısı ÷lkelerle sermaye sıkıntısı çeken iş gücü ihracatçısı ÷lkeler sermaye akışları ile birbirine bağlanmış ve bölgede daha önce gör÷lmemiş bir ekonomik canlılık yaşanmaya başlamıştır. Bu dönemde 7 çokuluslu şirketin petrol sektörü üzerindeki hakimiyeti devam etse de OPEC üyesi ÷lkeler batı ekonomisinde daha belirgin bir rol oynamaya başlamıştır.

---

⁹⁹ İlan, s.61

¹⁰⁰ İlan, s.71

Ancak 1980'lerden sonra bu ekonomik canlılık kendini durgunluğa bırakmıştır. 1985'te S.Arabistan'ın OPEC'ten bağımsız birşekilde kararlaştırıldan daha fazla petrol üretimi ve satışını gerçekleştirmesi, petrol pazarını olumsuz etkilemiştir¹⁰¹. Petrol fiyatlarındaki ani düşüş nedeniyle bölgede durgunluk yaşanmıştır. İthalatın sürekli arttığı, ihracatın durma noktasına geldiği bu dönemde, bölge hükümetlerinin yanlış politikaları, kraliyet ailelerinin aşırı lüks tüketimi ekonomik çöküşü getirmiştir. Bu sorunu dış borçlanmaya giderek sorunu aşmaya çalışmışlardır. 1990-91 yıllarında yaşanan Körfez Savaşı bölgeyi ekonomik açıdan daha zor bir döneme sokmuştur.

Yine bu dönemde bu dönemde petrol gelirlerinin sürekli istikrarı sağlayacak yegane kaynak olarak görülmemeye başlamasıyla, bölge ülkeleri ekonomide çeşitlenmeyi ve bölge içindeki farklılıkları arttırmış, aynı zamanda iktisadi gruplaşmalara da neden olmuştur. 1981'de kurulan Körfez İş Birliği Konseyi (GCC) bunlar arasında en uzun ömürlü olanlarından biridir.

2000 yılından sonra yaşanan ekonomik gelişmelerde genel anlamda doğal kaynaklar eksenli şekillenmiştir. Bu sebeple Ortadoğu ülkelerini sınıflandırmaya giderken ülkelerin sahip oldukları doğal kaynaklar ve işgücü bakımından üç farklı kategoriye ayrılmaktadır. Bular sırasıyla; doğal kaynak bakımından fakir ancak iş gücünün bol olduğu ülkeler, ikincisi hem doğal kaynaklar hem de iş gücü bakımından zengin olan ülkeler ve üçüncüsü doğal kaynak bakımından zengin fakat iş gücü bakımından fakir olan ülkeler şeklinde sıralanmaktadır. Bu ülkelerden Mısır, Ürdün ve Filistin birinci sıralamaya dahil olurken, İran, Irak, Suriye ve Yemen ikinci sınıflamada yer almaktadır. Üçüncü sınıflamaya ise Bahreyn, Kuveyt, Umman, Katar, S.Arabistan ve B.A.E girmektedir¹⁰².

---

¹⁰¹ J. Hartshorn, **Oil Trade: Politics and Prospects**, 1.Basım, Cambridge; Cambridge University Press, 1993, s.3.

¹⁰² Tiğince Oktar, Hamdi Genç, Arzu Varlı, **Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkelerinde Ekonomik Dönüşüm**, 1.Basım, İstanbul; İTO Yayınları, 2010, s.57.

Tablo 3.1
Kişi Başına Düşen GSYH 2000-2010

Ülkeler	2000	2005	2010
Katar	54,446.97	64,283.94	88,558.83
B.A.E	39,295.61	44,477.20	48,820.86
Kuveyt	31,718.27	36,955.61	37,848.57
Bahreyn	19,633.83	27,721.89	26,851.94
Umman	15,478.26	19,548.43	25,438.71
S.Arabistan	17,252.60	21,236.35	23,825.70
İran	6,799.50	9,268.02	10,864.73
Mısır	3,910.25	4,762.12	6,354.44
Ürdün	3,224.40	4,289.12	5,644.28
Suriye	3,388.68	4,185.39	5,208.47
Irak	-	2,958.29	3,537.62
Yemen	2,017.76	2,203.05	2,598.40

Kaynak: *Data GDP per Capita (PPP) (Current US\$) 2000-2010*, 2011, http://www.economywatch.com/economic-statistics/economic-indicators/GDP_Per_Capita_PPP_US_Dollars/2000-2010 (15 Mayıs 2011).

Tablo 3.1'e bakılacak olursa GSYH oranları doğal kaynaklar açısından zengin işgücü açısından fakir olan ülkeler üst sıralarda yer almaktadır. GSYH'nın sektörel dağılımı ise doğal kaynak zengini ülkelerde endüstri özellikle petrol ve petrokimya endüstrisi oluştururken. Bölgenin tüm ülkelerin servis sektörleri GSYH oranında ağırlıklı yer etmektedir. Ortadoğuda tarımın yapılabildiği Mısır, Suriye, İran, Irak ve Yemende yapılabilmektedir.

Tablo 3.2
GSYH'nın Sektörel Dağılımı(%)

Ülkeler	Tarım	Servis	Sanayi
Katar	0.1	21.1	78.8
B.A.E	0.9	47.6	51.5
Kuveyt	0.3	51.6	48.1
Bahreyn	0.5	42.9	56.6
Umman	1.4	50.3	48.2
S.Arabistan	2.7	35.4	61.9
İran	11	43.1	45.9
Mısır	32	51	17
Ürdün	3.4	77.4	20
Suriye	17.6	55.6	26.8
Irak	9.7	27.3	63
Yemen	8.2	53	38.8

Kaynak: *The World Factbook*, 2010, https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/wfbExt/region_mde.html (15 Mayıs 2011).

Ekonomisi petrole dayanan ve temel ekonomik aktivitelerde güçlü devlet kontrolü olan S.Arabistan, petrol rezervleri açısından 226,800,000,000 varille yaklaşık %25'ine sahip bir ülkedir¹⁰³ ve 8,900,000 günlük varil ihracatı ile dünyanın en büyük petrol ihracatçısı konumundadır. Bu sebeple OPEC'te önemli rol oynamaktadır. Bütçe gelirlerinin %80'nin oluşturan petrol sektörü, GSYH %45'ini ve ihracat gelirlerinin %90'ını oluşturmaktadır. Son 10 yılda ekonomideki bu ağırlığı farklı sektörlerle dağıtmak için özel sektöre yönelik açılımlar yapmıştır. Bu sayede ülkedeki %10'un üzerindeki işsizlik oranının düşürmeyi hedeflemektedir. Ekonomideki çeşitlenmeyi sağlamak adına yatırımda odaklanılan sektörler; telekomünikasyon, doğalgaz arama ve petro kimya sektörleridir. Neredeyse 6 milyona ulaşan yabancı işçilerde S.Arabistan ekonomisinde önemli rol oynamaktadır. Devlet mevcut işsizliği engellemeye çalışırken kendi vatandaşlarına odaklanarak hareket etmektedir. 26 milyon civarındaki S.Arabistan nüfusunun 2010 yılı verilerine göre % 1.5 artış oranı yaşamaktadır. Nüfusun çalışabilir kesimi olan 16-64 yaş grubunun toplam nüfustaki oranı % 67.6'dır. Hükümetin bu tabloya paralel olarak genç nüfus odaklı yatırımlar ve imkanlar oluşturmaya çalışmaktadır. Bu çerçevede DTÖ ile Kasım 2005'te anlaşmalar imzalamıştır. Bu

¹⁰³ Halis Çevik, *Uluslararası Politikada Ortadoğu*, 1.Basım, Konya; Nüve Kültür Yayınları, 2005, s.53

anlaşmalara göre S.Arabistan 6 ekonomi şehri oluşturacak yatırımlar yapmayı kabul etmiştir. Bu proje 2010 yılından 2014 kadar 373 milyar dolar kaynak ayrılarak, yabancı yatırımı arttırmak, sosyal gelişim ve altyapı projelerini planlamıştır¹⁰⁴ .

Tablo 3.3
Ortadoğu Petrol Verileri 2009

Ülkeler	Petrol Rezervi (milyar varil)	Petrol Üretimi (varil/gün)	Petrol Tüketimi (varil/gün)	Petrol İhracat (varil/gün)	Petrol İthalat (varil/gün)
Katar	15.210	1,111,000	95,000	960,600	0
B.A.E	97.8	2,540,000	372,000	2,540,000	137,200
Kuveyt	104	2,669,000	333,000	2,200,000	2,611
Bahreyn	0.124	48,560	31,000	235,500	216,300
Umman	5.506	740,000	66,000	733,100	15,440
S.Arabistan	226.8	11,000,000	2,000,000	8,900,000	0
İran	132.5	4,150,000	1,130,000	2,520,000	153,600
Mısır	3.7	688,100	635,000	152,600	69,860
Ürdün	0.001	0	109,000	0	106,400
Suriye	2.5	380,000	229,000	150,000	160,000
Irak	115	2,110,000	295,000	1,670,000	116,900
Yemen	4	402,000	128,000	320,600	58,100

Kaynak: *The World Factbook*, 2010,

<http://www.indexmundi.com/g/r.aspx?c=iz&v=88> (15 Mayıs 2011).

Körfezin diğer ülkesi Katar’da hem bölgedeki hem de dünyanın ilgisini çeken gelişmeler yaşanmıştır. 2010 yılında %15.9’luk GSYH büyüme oranı ile dünyanın en fazla büyüyen ülkesi olmuştur¹⁰⁵. 850,000’e yakın nüfusu ile bölgenin en az nüfusu olan Katar, GSYH’nın %78’i endüstri sektöründen gelen katma değerle şekillenmekte ve sanayi alanındaki bu ağırlık, çevre ülkelerden de ciddi sayıda işgücü çekmektedir. Nüfusun %76’sı 16-64 yaş grubuna aittir. İşsizlik oranında %0.4 ile bölgenin ve dünyanın en az işsizlik oranına sahiptir. Doğal kaynakları sayesinde belli bir refah

¹⁰⁴ CIA, “Middle East: S.Arabia” *World Factbook*, 2010, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/sa.html> (15 Mayıs 2011).

¹⁰⁵ The Economist, *The World in 2010*, s.101

seviyesinde olan Katar asıl gelişmeyi 2004 yılında sonra yaptığı ekonomik, sosyal, kurumsal reformlarla gerçekleştirmiştir. Yabancı yatırımcıyı çeken şartların oluşturulması, bankacılık ve finansal ortamın sağlanması büyük önem taşımaktadır. Bu reformlara destek olacak lokomotif niteliğinde olan doğalgaz ihracatı olmuştur. Doğalgaz rezervleri açısından 25,790,000,000,000 metreküp rezerv ile Rusya'dan sonra 2. sırada olan Katar. Sıvılaştırılmış doğalgaz ihracatı ile (LNG) bu başarıyı sağlayabilmiştir. Her ne kadar doğal kaynaklar dışında yatırımlara teşvik edilse de petrol ve doğalgazın GSYH'daki oranı %50, ihracat gelirlerinin %85'ni ve devlet gelirlerinin de %70'ni oluşturmaktadır..

Tablo 3.4
Ortadoğu Doğalgaz Verileri 2009

Ülkeler	Doğalgaz Rezervi (milyar metreküp)	Doğalgaz Üretimi (milyar metreküp)	Doğalgaz Tüketimi (milyar metreküp)	Doğalgaz İhracat (milyar metreküp)	Doğalgaz İthalat (milyar metreküp)
Katar	25,790	43.930	17.930	25.990	0
B.A.E	5,823	45.070	39.560	6.848	137,200
Kuveyt	1,521	11.800	11.800	0	2,611
Bahreyn	88	10.270	10.270	0	216,300
Umman	795	18.980	8.795	10.290	15,440
S.Arabistan	6,568	68.320	68.320	0	0
İran	26,370	101	98.190	4.330	153,600
Mısır	1,589	40.760	32.810	7.951	69,860
Ürdün	6	0.268	1.496	0	106,400
Suriye	240	7.800	4.400	0	160,000
İrak	3,170	3.500	0.980	0	116,900
Yemen	459	0	0	0	58,100

Kaynak: *The World Factbook*, 2010, <http://www.indexmundi.com/g/r.aspx?c=iz&v=88> (15 Mayıs 2011).

B.A.E dışı açık ekonomisi ve 50,000 \$'a yakın kişi başı geliri ve yüklü dış ticaret fazlasıyla bölgenin zengin ülkelerinden biridir. 5 milyon nüfusa sahip ve bu nüfusun %78'i çalışabilir grupta bulunmaktadır. Bu yüksek orana rağmen işsizlik oranı %2 civarındadır. Çalışan kesimin %78'i servis sektöründe yer almaktadır. Zengin doğalgaz ve petrol rezervleri mevcuttur. GSYH'sının 25'ini doğal kaynakların

ticaretinden elde eder. Hükümetin son dönemdeki atılımları ekonomiyi çeşitlendirerek ve yabancı yatırımcıları çekerek, doğal kaynaklara dayalı ekonomiden daha fazla çeşitlilik gösteren ekonomiye yönelik olmuştur. Nisan 2004 yılında Amerika ile imzaladığı Ticaret ve Yatırım Antlaşmasını ve ardından Serbest Ticaret Antlaşması'nı imzalamıştır.

Kuveyt küçük coğrafi yapısının aksine sahip olduğu 104 milyar varillik petrol rezerviyle, dünya petrol rezervinin %9'una sahiptir¹⁰⁶. GSYH'nın %95'i petrol ihracatı ile gerçekleşmektedir. Günlük petrol ihracatı 2,200,000 varil olarak gerçekleşmektedir. 2010 yılında petrol fiyatlarının artışından kaynaklanan %20 daha fazla gelir elde etmiştir. Kuveyt'in petrol üzerine bu kadar yoğunlaşması ve yatırım ortamındaki zorluklar sebebiyle ekonominin çeşitlenmesi söz konusu değildir. Ancak 2010 yılından itibaren ekonomide çeşitlilik sağlamak amacıyla diğer Körfez ülkeleri gibi açıklamaktadır. Ulusal Meclisin 130 milyar Dolarlık yatırım planı bu konudaki girişimlerine örnek olmuştur..

Bahreyn Körfez ülkeleri içerisindeki en çok çeşitlenmiş ekonomiye sahip olan ülkesidir. Ayrıca bölgedeki en gelişmiş iletişim ve taşımacılık sistemine sahiptir. Devlet gelirlerinin %70'ini oluşturan petrolün ardından ikinci en önemli ihracat ürünü alüminyumdur. Tekstil sektöründe ülke ekonomisinde yer etmiştir. Ancak bu ekonomik çeşitliliğe rağmen %15'lik işsizlik oranı ile en yüksek orana sahip Körfez ülkesidir.

Petrol ve doğalgaz rezervlerine paralel olarak daha Körfez ülkelerine göre daha düşük gelire sahip olan Umman sanayileşme, özelleştirme, turizm gibi ekonomik açılımlar yapmaktadır.

İran 80 milyona yakın nüfusu ile bölgenin en kalabalık ülkelerinden biridir. 132,500,000,000 varillik petrol rezerviyle bölgede 2. sırada yer almaktadır. Doğalgaz rezervleri açısından da Dünya'nın 2 büyük rezervine sahiptir. Ekonomideki en önemli kalem petrol ihracatı ve ardından doğalgaz ihracatıdır. Devletin hakim olduğu ekonomide özel sektör yeterince gelişmemiştir. Tarım ekonomide %11 oranla önemli bir istihdam ve gelir kaynağı olmuştur. Tarım ürünlerinden meyve, fındık, fıstık en önemli ihraç kalemleri olmaktadır.

---

¹⁰⁶ Halis, s.54.

Afrika kıtasının kuzeydoğusunda yer alan Mısır, Nil vadisinin verimli toprakları ile ekonomisinin ekonominin %32'sini tarım faaliyetleri oluşturmaktadır. Petrol ve doğalgaz rezervleri açısından kendine yeter bir durum söz konusu olsa da petrolün körfez ülkelerindeki etkisini görülmemektedir. Mısır'ın başlıca tarım ürünleri; pamuk, pirinç, buğday, fıstık, sebzedir. Sanayi faaliyetlerinde ise tekstil ürünleri, kimya, hidrokarbon, inşaat, çimento ve metaller üretimi yapılmaktadır. Ülkenin İhracat kalemlerini petrol, pamuk, tekstil ürünleri, kimyasallar oluşturmaktadır. 82 milyonluk nüfusunun %62.8'i çalışabilir nüfus özelliği göstermektedir ve bu genç nüfusa sağlanacak yeterli iş imkanı verilememektedir. 2004 ile 2008 yılları arasında hükümetin yaptığı reformlar ve teşviklerle GSYH 6,000 doların üstüne çıkmıştır. Ancak bu yeterli olmamıştır. Fakir ve işsiz sayısının her geçen yıl artması ve halk üzerindeki baskıların artması sonucunda Devlet Başkanı Hüsnü Mubarek 2011 Şubat'ında yüksek katılımli bir halk ayaklanması ile devrilmiştir.

Ortadoğu'nun en ufak ekonomik hacmine sahip Ürdün doğal kaynaklar açısından fakir bir ülkedir. Yeraltı kaynaklarındaki bu eksiklik 6 milyonluk nüfusun %12.5'lük işsizlik oranı ile bölgedeki en sorunlu ülkelerde birdir. Ülkede fakirlik, işsizlik, enflasyon, ve büyük bütçe açıkları baş göstermektedir. GSMH' 5,600 dolar olan Ürdün'ün başlıca ihracat kalemleri; giyim, gübre, fosfat, sebze ve ilaçtır. İthalat kalemleri ise; petrol, makine, ulaşım araçları, tahıl ve demirdir.

Amerikan işgalinin ardından henüz siyasi ve ekonomik istikrara kavuşamayan Irak. Dünya petrol rezervinin %9 sahip konumdadır ve zengin doğalgaz kaynağında mevcuttur. Petrol en çok Mesul, Kekük ve Süleymaniye bölgelerinde çıkmaktadır¹⁰⁷. Ülke ekonomisinin %10'nu tarım, %27'si sevis ve %63'ü sanayi sektörü oluşturmaktadır. Kişi başına düşen milli gelir 3,500 dolardır. Ülkede işsizlik %12.5 orana sahiptir. Ülkenin başlıca ihracat kalemlerinden ham petrolün yaklaşık %84'ü ihraç edilmektedir. Bunun dışında yiyecek ve canlı hayvan ihraç etmektedir. İthalat malları ise daha ziyade temel ihtiyaç ve inşaat malzeleri ve makinelerde oluşmaktadır.

Yemen Ortadoğu ve Dünya'nın en az gelişmiş ülkelerinden biridir. 24 milyon nüfusunun % 35 işsizlik oranı ile çok ciddi problemlerle yüzyüzedir. Azalan petrol

---

¹⁰⁷ Tufan Karaaslan, **Ortadoğu'nun Coğrafyası**, 3.Basım, Konya: Atlas Kitapevi, 1998, s.54.

geliri GSYH'nın % 25'ini karşılarken devlet gelirlerinin % 70'ine denk gelmektedir. Çalışan iş gücünün % 8.2'si tarım sektöründe istihdam edilirken % 53'ü servis ve 38.8' i sanayi sektöründe yer almaktadır. 2006'dan itibaren ekonomik kalkınmaya yönelik politikalar geliştirilmeye çalışılsa da %2.5' in üzerindeki nüfus artış oranı ve kaynak yetersizliği en zorlu problemler olarak ülke gündeminde yer etmektedir.

Körfez bölgesindeki petrol rezervleri ve kalitesi açısından karşılaştırıldığında düşük seviyelerde olmasıyla birlikte 22 milyon nüfus ile Suriye ekonomisini petrole dayandıramamıştır. Ekonomide tarım %17'lik orana sahipken, servis sektörü %55.6 ve sanayi %26.8 oranlarına sahiptir. Ülkenin başlıca ihracat kalemleri; ham petrol, mineral, petrol ürünleri, meyve, sebze, pamuk, elyaf, tekstil, giyim, canlı hayvan ve tahıldır. İthalat ürünleri ise; makine ve ulaşım araçları, elektrik makineleri, gıda ve canlı hayvan, metal ve metal ürünleri, kimyasallar, plastik, iplik, kağıttır. Hükümet %8.6'lık işsizlik oranına, nüfus artışına ve kaynak yetersizliğine karşı bir dizi reform paketi uygulamaya geçirmiştir. Ancak 2008-2010 yılı ekonomik krizin etkileri bu reform sürecini olumsuz etkilemiştir.

Tablo 3.5
Ortadoğu Ülkeleri İşgücü Analizi 2010

Ülkeler	İş Gücü(Kişi)*	Sektörel İş Gücü Dağılımı (%)**			İşsizlik Oranı (%)*
		Tarım	Servis	Endüstri	
	2010 yılı				2010 yılı
B.A.E	3,266,000	7	78	15	2.4
Bahreyn	557,000	1	20	79	15
Irak	7,740,000	21.6	59.8	18.7	18.2
İran	24,350,000	25	45	31	12.5
Katar	1,119,000	-	-	-	0.4
Kuveyt	2,088,000	-	-	-	2.2
Mısır	24,600,000	32	51	17	8.4
S.Arabistan	6,740,000	6.7	71.9	21.4	11.8
Suriye	5,593,000	17	67	16	8.6
Umman	968,800	1.4	50.3	48.2	15
Ürdün	1,615,000	2.7	77.4	20	12.6
Yemen	6,454,000	-	-	-	35

Kaynak: *The World Factbook*, 2011, <http://www.indexmundi.com/g/r.aspx?c=iz&v=88> (15 Mayıs 2011).

** *The World Factbook*, 2011, http://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/wfbExt/region_mde.html (15 Mayıs 2011).

Özetle Ortadoğu ekonomisinde petrol halen en önemli ihracat kalemi olarak ilk sırada yer almaktadır. Bunun yanında diğer önemli ihracat kalemi ise doğalgazdır. Ekonomisini yeteri seviyede çeşitlendiremeyen bölge ülkeleri, petrol fiyatlarındaki dalgalanmalardan etkilenmeye devam etmektedir. İthalat ve ihracatın hangi nitelikte mal ve hizmetlerden oluştuğu ekonomik yapı ile önemli göstergelerden biridir. Örneğin, son on yılda imalat sanayi ihracatı içerisinde ileri teknoloji ihracatının payı ortalama olarak % 3'tür. Bu oranın gelişmiş ülkelerde % 20 olduğu göz önüne alınırsa, Ortadoğu ülkelerinin imalat sanayilerinin ortalama olarak ne derece az gelişmiş bir yapıya sahip olduğu görülebilir¹⁰⁸.

Ekonomik gelişmişlik ve yapı ile alakalı faktörlerden birisi de nüfus ve nüfustaki işgücü oranıdır. Ortadoğu Bölgesi II. Dünya Savaşı sonrası en yüksek doğum

¹⁰⁸ Harun Öztürkler, "İnceleme:Ortadoğu Ülkelerinin Ekonomik Yapılarının Temel Özellikler", *Ortadoğu Analiz Dergisi*, Cilt:1, S.6, 2009, s.69.

oranı ile yaklaşık 280 milyon nüfusa sahiptir. 1950-90 yılları arasında nüfusunda % 2.8 oranında ortalama büyüme yaklayan bölge 1985'te % 3.4'lük büyüme ile zirve yapmıştır¹⁰⁹. 2010'da yılında bölgedeki toplam iş gücü 95 milyon olarak belirlenirken, 2020'de bölge çalışan sayısı 140 milyon olarak tahmin edilmektedir. Bu göstergeler ışığında bölge yaklaşık 20 yılda 50 milyon yeni iş ortaya çıkarmak zorundadır¹¹⁰.

Tablo 3.6
Ortadoğu Ülkeleri Nüfusu Analizi 2011

Ülkeler	Toplam Nüfus 2011	Nüfus Artış Oranı (%)	Yaş Dağılım(%)		
			0-14	15-64	65-
B.A.E	5,148,664	3.282	20.4	78.7	0.9
Bahreyn	1,214,705	2.814	20.5	77	2.6
Irak	30,399,572	2.399	38	59.9	3.1
İran	77,891,220	1.248	24.1	70.9	5
Katar	848,016	0.81	21.8	76.7	1.5
Kuveyt	2,595,628	1.986	25.8	72.2	2
Mısır	82,079,636	1.96	32.7	62.8	4.5
S.Arabistan	26,131,703	1.536	24.9	67.6	3
Suriye	22,517,750	0.913	35.2	61	3.8
Umman	3,027,959	2.023	31.2	65.7	3.1
Ürdün	6,078,271	0.984	35.3	59.9	4.8
Yemen	24,133,492	2.647	43	54.4	2.6

Kaynak: *The World Factbook*, 2011, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html> (15 Mayıs 2011).

Bölgedeki çalışma gücünün bu denli hızlı artışı nüfus yapısındaki genç nüfus dinamiği hakkında bize bazı ipuçları vermektedir. 15 ile 24 yaşları arasında olan bireyin genç olarak tanımlanması ile, bölgedeki yaklaşık her beş kişiden birinin genç nüfus grubuna girdiği görülecektir ve bu grup 2005 yılında 95 milyona yaklaşmıştır¹¹¹. Önümüzdeki 25 yılda bölgedeki bir çok ülke genç nüfus oranında pik yapacak duruma

¹⁰⁹ World Bank, **Mena Development Report; Unlocking the Employment Potential in the Middle East and North Africa**, Washington: World Bank Publication, 2004, s.45.

¹¹⁰ Tarık M. Yousef, "Employment, Development and the Social Contract in the Middle East and North Africa, 2004", **World Bank Report**, Washington: World Bank Publication, 2005, s.18.

¹¹¹ R.Assad ve F. Roudi-Fahimi, "Youth in the Middle East and North Africa: Demographic Opportunity or Challenge", *Population Reference Bureau*, Washington, 2007, <http://www.prb.org/pdf07/youthinMENA.pdf> (12 Aralık 2010), s.1.

gelecekten İran, Filistin ve Yemen gibi ülkelerde ise bu oran artış göstermeye devam edecektir¹¹².

Ortadoğu bölgesinin sahip olduğu doğal kaynaklar ve insan gücü kaynağı, ekonomik açıdan umut vaad etmektedir. Ancak bu kaynakları günümüz ekonomik şartlarına uygun şekilde tasarruf etmek gereklidir. Şuan bölgenin gösterdiği ekonomik performansın yeterli olmadığını ve katetmesi gereken uzun bir mesafe olduğunu göstermektedir.

3.3 ÇEŞİTLİ AÇILARDAN ORTADOĞU'DA BİLGİ EKONOMİSİ

Bu bölümde Ortadoğu bölgesinin bilgi ekonomisinde geldiği noktayı incelerken, bilgi ekonomisinin temel unsurlarından; eğitim, Ar-Ge ve BİT ele alınacaktır.

3.3.1 EĞİTİM

Geçmişten günümüze her türlü gelişimin temelinde yatan eğitim, son yüzyılda toplumun tüm kesimlerinin temel ihtiyacı haline gelmiştir. Bunun başlıca sebebi temel ekonomik kazanımların sürekli bilgi ile desteklenmesi gerektiğidir. Ayrıca ülkeler bazında bilgi üretme ve kullanma kabiliyetleri gelişim için başlıca faktörlerden biri haline gelmiştir ve bu kabiliyetler ulusların rekabette üstünlük sağlamaları bakımından kritik öneme sahiptir¹¹³.

Küresel bilgi ekonomisinin çıkışı ile eğitim vazgeçilmez bir ihtiyaç haline gelmiştir. Know-how'ın ekonomik büyüme ve gelişim için kaynak olması ve yeni teknolojilere uygulanması, insanların öğrenme ihtiyaçlarını önemsemesini sağlamıştır.

Bilgi ekonomisine geçiş ile değişen kaynaklardan fiziksel iş gücü yerine zihinsel faaliyetler yani fikirler, ucuz iş gücü yerine teknoloji önem kazanmıştır. Bu yüzden bilgi gelişim için esas yol olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu şekilde

---

¹¹² Farzaneh Roudi-Fahimi ve Mary Mederios Kent, "Challenges and Opportunities: The Population of the Middle East and North Africa", *Population Bulletin* 2007, Cilt.62, No:2 <http://www.prb.org/Publications/PopulationBulletins/2007/ChallengesOpportunitiesinMENA.aspx> (5 Ocak 2011), s.1.

¹¹³ World Bank, "Education for the Knowledge Economy", 2009, <http://go.worldbank.org/I8T7C0VPV0> (25 Temmuz 2010).

küresel rekabette üstünlük sağlanabilmektedir. Pazar yapısındaki bu değişim neticesinde, hayatlarını devam ettirebilmeleri açısından bilgi ve beceri önemli parametreler olarak bireylerin karşısına çıkmaktadır. Pazarın bu talebine cevap veren iş gücünün oluşturulabilmesi için eğitim ve öğretim sisteminde düzenlemeler yapılması gerekmektedir¹¹⁴.

DB'nın çalışmaları doğrultusunda bilgi ekonomisinde, gelişmekte olan ülkelerde global pazarda mücadelenin yüksek vasıflı, esnek beşeri sermaye ile mümkün olacağı ve bunun da öncelikle ülkenin eğitim sisteminde değişiklikler gerektirdiği vurgulanmıştır¹¹⁵. Çünkü eğitim ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki en fazla eğitimin mikroekonomik etkisi üzerine yapılan çalışmalarda gözlemlenebilir¹¹⁶. Eğitim ve ekonomik gelişim arasındaki etkileşimin güçlü olması teknoloji transferi oranının artışı ile doğru orantılıdır¹¹⁷. Gelişimin görüldüğü, varlıklı, eğitim seviyeleri ve iş gücünün teknoloji adaptasyonu yüksek olan ülkelerde bu sonuç gözlemlenmektedir¹¹⁸.

DB'nın bilgi ekonomisinin eğitim boyutunda öncelikli olarak ele aldığı parametreler; eğitimde yapılan kamu harcamaları, kişi başına yapılan eğitim harcamaları, okullaşma oranıdır.

Ortadoğu ülkelerini bu parametreler ışığında incelediğimizde öncelikle bölgenin eğitim harcamalarının GSYH'daki oranı dikkatimizi çekmektedir. Bu oran Ortadoğu'nun, Güney Asya ve Latin Amerika'dan daha iyi bir performans sağladığını göstermektedir (Tablo 3.7). 1995-2008 döneminde Ortadoğu GSYH'daki eğitim harcamaları ortalama % 5 iken, Güney Asya ve Latin Amerika'da ortalama harcamalar % 3'tür.

---

¹¹⁴ World Bank, **Lifelong Learning in the Knowledge Economy: Changes For Developing Country**, Washington: World Bank Publication, 2003, s.1.

¹¹⁵ World Bank, "Education for the Knowledge Economy", 2009, <http://go.worldbank.org/I8T7C0VPV0> (25 Temmuz 2009).

¹¹⁶ Krueger, Alan B. ve Mikael Lindahl, **Education for Growth in Sweden and the World**, NBER Working Paper 7190, National Bureau of Economic Research, Cambridge: Mass, 1999, s.1.

¹¹⁷ Sab, R., ve S.C. Smith. **Human Capital Convergence: International Evidence**. International Monetary Fund Working Paper WP.01.32, Washington, D.C, 2001. s. 4.

¹¹⁸ Pohjola, M., **Information Technology and Economic Growth: A Cross-Country Analysis**, World Institute for Development Economics Research Working Paper 173., United Nations University, Helsinki, 2000, s.1.

Tablo 3.7
Ortalama Eğitim (Kamu) Harcamalarının GSYH'daki Oranı 1995-2008

Ülke/Yıl	1995-2003	2005	2008
Bahreyn	3,6	3,4	2,9
B.A.E	1,7	5,5	5,6
Filistin	9,5	-	-
İran	4,6	4,7	4,8
Irak	-	-	-
Katar	2,1	3,3	-
Kuveyt	6,3	4,7	-
Mısır	5,6	4,8	3,8
S.Arabistan	6,3	5,7	5,7
Suriye	3,2	5,3	4,9
Umman	3,9	3,5	4
Ürdün	6,4	-	-
Yemen	5,8	-	5,2
Güney Asya			
Çin	2,3	-	-
Endonezya	1,2	2,9	3,7
Kore	3,9	4,1	4,2
Latin Amerika			
Arjantin	4,1	4,5	4,9
Brezilya	3,6	4,5	5,2
Meksika	5	5	4,8

Kaynak: World Bank, Mena Development Report: The Road Not Traveled, 2008, <http://data.worldbank.org/indicator/SE.XPD.TOTL.GD.ZS/countries> (10 Temmuz 2010), s.11.

Tablo 3.8
Öğrenci Başına Düşen Kamu Harcaması 2002

Ülke / Eğitim Seviyesi	İlköğretim 2002	Ortaöğretim 2002	Yüksek Öğretim 2002
Bahreyn	2620	2931	-
İran	738	770	2135
Kuveyt	2709	3336	-
S.Arabistan	3817	3749	-
Umman	1176	2765	7248
Ürdün	596	705	-
Yemen	-	-	-
Güney Asya			
Endonezya	89	173	460
Malezya	1077	1106	1881
Latin Amerika			
Arjantin	1164	1593	1393
Brezilya	832	829	3779

Kaynak: World Bank, **Mena Development Report: The Road Not Traveled**, Washington: World Bank Publication, 2008, s.12.

*Satın Alma Gücü Paritesi Sabit 2000\$ referans alınmıştır.

Öğrenci başına düşen kamu harcamaları açısından, Ortadoğu ülkelerinin ortalama harcamaları, karşılaştırılan diğer bölge ülkelerinden daha iyi bir seviyededir. Bu gözlem rakamlar tarafından da desteklenmektedir. Tablo 3.8’de 2000\$ olarak belirlenen satınalma gücü paritesi ile ülkeler arasındaki farklar ortaya konmaktadır. Bu rakamlar Ortadoğu bölgesinde eğitime yapılan yatırıma verilen önemi göstermektedir. Bununla birlikte kamu harcamaları ilköğretimden itibaren eğitim seviyesi yükseldikçe artmaktadır. Ancak bu rakamların gösterdiği diğer bir sonuç ise bu harcamaların yüksek öğretime doğru artması, toplumda genel olarak gelir seviyesi yüksek kesimin üniversiteye gitme imkanı açısından olumlu destek sağlamaktadır. Halbuki bu harcamaların ilköğretimde daha fazla olması toplumun daha geniş kesimlerine ulaşmasını sağlayabilir. Bu sebeble ilköğretime daha fazla yatırım yapılması gerekmektedir.

Tablo 3.9
Net Okullaşma Oranı (%) 2000-2008

Ülke/Eğitim Seviyesi	İlk öğretim		Orta öğretim		Yüksek öğretim	
	2000	2008	2000	2008	2000	2008
Yıllar	2000	2008	2000	2008	2000	2008
Bahreyn	96	98	88	89	28	30
B.A.E	78	92	68	84	18	25
Filistin	96	75	78	87	26	47
İran	93	-	-	75	18	36
Irak	86	-	32	-	12	-
Katar	91	-	74	79	19	11
Kuveyt	83	88	84	80	22	-
Mısır	86	94	71	-	27	28
S.Arabistan	-	85	-	73	22	30
Suriye	93	-	37	68	-	-
Umman	81	68	68	78	14	27
Ürdün	92	89	79	82	27	41
Yemen	58	73	33	36	10	10

Kaynak: *Data School Enrollment Primary, Secondary, Tertiary (%Net)*, 2010, <http://data.worldbank.org/indicator/SE.TER.ENNR/countries> (10 Temmuz 2010).

Bölge ülkelerinde okullaşma oranları açısından baktığımızda, hemen hemen tüm ülkeler ilköğretim seviyesinde okullaşmayı tamamlarken, eğitim seviyesi arttıkça okullaşma oranı azalmaktadır. Yapılan araştırmalar ışığında 20. yy'da bölgede eğitim alanında ciddi gelişmeler meydana gelmiştir. Arap ülkelerinin genelinde 2008 yılına kadar ilköğretimde artış gözlemlenmiştir. Yemen bu noktada etkileyici bir performans sergilemiştir.2000-2008 yılları arasında ilköğretim düzeyi % 58'den % 73'e yükselmiştir. Bunun yanında Filistin, Umman ve Ürdün'de düşüş yaşanmıştır (Tablo 3.9)¹¹⁹. Bilgi ekonomisi açısından önemli bir yer tutan ortaöğretimde de hatırı sayılır bir yükseliş söz konusudur. Ancak içerik olarak ele aldığımızda eğitimin genelinde kalite problemi mevcuttur.

Bilgi ekonomisinin önemli parametrelerinden biri olan eğitim ele alınırken yaratıcılık ve bilgi kullanabilme kabiliyeti ile alakalı becerilerin verilmesinin öncelikli

¹¹⁹ Kristin M. Lord, *A New Millenium of Knowledge: Arab Human Development Report on Building a Knowledge Society. Five Years On*, Analays Paper No: 12, Saban Center, 2008, s.20.

olması gerektiği kabul edilir ve bu sürecin okul öncesi eğitim ile başlayıp yükseköğretimin ardından devam etmesi gerekmektedir. Ortadoğu ülkelerinde en önemli problem hükümetlerin özgür düşünceye set koymasındır. Bireyin yaratıcılığının geliştiği çocukluk döneminde, özellikle okul öncesi eğitimle başlayarak, bireye ezber dayalı bir eğitim verilmektedir. Düşünmeye teşvik edecek yaklaşımlar yerine devlet propagandası yapılan kalıplaşmış ezber bilgiler öğretilmekte, milliyetçilik ve devlete sadakat ön planda yer almaktadır.

Yükseköğretimde de yeterli performanstan bir hayli uzak gözükmemektedir. Aslında Arap Dünyası'nda yükseköğretim kurumları yüzyıllar öncesinden çıkmış olsa da (El-Ezer, El-Kayravan, Ez-Zeytuni gibi bir çoğu cami mederese olarak kurulmuş eğitim merkezleri), modern anlamda kolej ve üniversiteler 20. yy'ın son 25 senesinde kurulmuş olup, bunların %57'si 15 yaşından küçüktür. Bu değerler yükseköğretim için önemlidir, çünkü üniversitelerin bilgi üretimi ve nüfuzu için kurumsal yapılarının oturması uzun yıllar ve ciddi bir tecrübe gerektirir¹²⁰.

Arap ülkelerindeki yükseköğretim kurumlarının kalite eksikliği birçok faktöre bağlı, ancak ana faktör eksik vizyon ve eğitim sürecindeki politik düzenlemelerdir. Yükseköğretim bu açıdan ciddi bir direnişle karşı karşıyadır. Modern üniversitelerin kurulması ile sivil toplum örgütleri (STK) ve diğer ulusal güçlerin hayali olan ilerleme ve refah düşüncesi filizlenmeye başlamıştır. Ancak bölgenin politik ve ideolojik yapısı bu tarz düşünce akımlarını bastırarak niteliktedir. Tabii bu baskı, eğitim ve araştırmalardaki özgürlükleri de kısıtlamaktadır. Bu otonomi eksikliğinden doğan boşluğu hükümetin politik görüşleri doldurarak üniversiteleri kendi etrafında toplamaktadır. Üniversite ortamının ihtiyacı olan özgürlük alanı yok edilmektedir. Buna ek olarak yüksek öğretimin eğitim kalitesini düşüren diğer faktörler ise; sürekli azalan üniversite bütçeleri, altyapı eksiklikleri, öğretim görevlilerinin düzeylerinin yetersizliği kalitesi ve düşük maaşlar olarak sıralanabilir¹²¹.

Bilgi ekonomisinin eğitimde ön plana çıkardığı önemli kavramlardan biri de yaşam boyu eğitim (YBE)'dir. Bu sistem, beşeri sermayenin yenilikçi esnek ve

---

¹²⁰ UNDP, **Arab Human Development Report: Building a Knowledge Society**, Newyork: UN Publications, 2003, s.55.

¹²¹ UNDP, **Arab Human Development Report: Building a Knowledge Society**, s.56.

değişikliklere çabuk uyum sağlayabilen yanını güçlendiren ve buna süreklilik kazandıran bir yapıya sahiptir. YBE sisteminin geleneksel eğitim sistemiyle olan farkı; örgün eğitime karşı yaygın eğitim, zorunlu eğitime karşı zorunlu olmayan esnek eğitim, elit kesime verilen eğitime karşı yaygın eğitimidir.

YBE, işçilerin küresel ekonomide rekabet edecek düzeyde hazırlanmakta çok önemli yeri vardır. Ekonomik kazanımla birlikte sürekli eğitimin bireye ve topluma kattığı toplumsal uyum, suç oranında düşüş, gelir dağılımında adalet gibi marjinal faydalar bilgi ekonomisinin dolaylı getirisi olarak görülmektedir. Bilgi ekonomisindeki bu faydaları sağlamak içinde sadece mevcut eğitim sistemi yetersizdir. Mevcut eğitim sisteminin ötesinde, kişinin becerilerini sürekli gelişmesini sağlayan eğitime ihtiyacı vardır¹²². Bu sebeple, devletler bilgi ekonomisine geçişte gereken beşeri sermayeyi oluşturmak için eğitimdeki kurumsal yapıyı geliştirilmelidir. Eğitim sisteminin gelişmesi için gerekli olan YBE sistemi için atılması gereken bazı adımlar şunlardır¹²³;

- YBE sistemi için ulusal çerçevenin oluşturulması ve kurumsal araçlarla eğitim sektörünün ekonomik ve sosyal aktörle olan bağlantısının kurulması.
- Ulusal standartların gelişimi ve adaptasyonu için diğer kalite güvencesi mekanizmalarının (sertifikalandırma ve akreditasyon) geleneksel eğitim sistemi dışında, ekonomik, sosyal ve siyasal kesimler ile işbirliği içinde oluşturulması.
- Farklı eğitim modellerinin geliştirilmesi ve örgün eğitim dışındaki sistemlerin tanıtılması.
- Eğitim ve işgücü arasındaki bağların derinleştirilmesi, daha iyi bir yönlendirme ve ortaklık ile yerel, ulusal ve uluslararası çalışanların geliştirilmesi.
- Yasal düzenleyici çerçeveyi geliştirerek eğitim sistemindeki kamusal ve özel hizmet veren kurumların performanslarının arttırılması.

---

¹²² World Bank, "Education for the Knowledge Economy", 2009, <http://go.worldbank.org/I8T7C0VPV0> (25 Temmuz 2009) .

¹²³ The World Bank, **MENA Development Report: The Road Not Traveled**, Washington, World Bank Publications, 2008, s.94-95.

- YBE sistemi için finansal kaynakların çeşitlendirilmesine destek verilmesi.

YBE sistemi için atılacak adımlar çerçevesinde, Ortadoğu'da sadece birkaç ülkede bu alanda gelişmeler gözlemlenebilmektedir. Bölgedeki çoğu ülkede eğitim sistemi bireye eğitim sonrası iş hayatına başladığı zamana kadar, sınırlı beceriler ve fırsatlar sunmaktadır. UNESCO'nun Ortadoğu için hazırladığı raporda 16 ülkeden sadece 5 tanesinin YBE'in önemi üzerine yoğunlaştığını belirtmiştir. Bununla birlikte çalışmada YBE teriminin tanımı örgün eğitim çerçevesinde ve buna bağlı yetişkin okur yazarlığı, öğretmen eğitimi ve sürekli eğitim formu olan e-eğitim olarak yapılmıştır. Örneğin Mısır'da bu terim için, öğretmenlere sunulan sertifika programlarına katılım ve terfi imkanı anlamı yüklenirken, Ürdün'de okul personelinin profesyonel anlamda gelişme sağlaması için yapılan programlar anlamını taşımaktadır.

Özetle, küreselleşme ve bilgi ekonomisinin ortaya çıkması ile eğitime yönelik yeni bir bakış açısı gelişmiştir. Bu bakış açısı ile eğitime verilen önem bir kat daha artırılarak yaratıcılık ve mevcut bilgiyi anlama ve kullanma, sistemin temeline oturtulmuştur.

Sonuç olarak dünya genelinde bir çok ülkede YBE sisteminin geleneksel eğitim sistemine entegrasyonu konusunda ilerlemeler kaydedilmiş ve bireyler mevcut ekonomik koşullara uygun hale getirilmiştir. Ancak Ortadoğu'da bu konu ile alakalı gelişmeler birkaç ülkede gözlemlenmekte ve bu ülkelerde YBE sürecinin başında yer almaktadır. Ortadoğu'nun bilgi ekonomisine uyum sağlamış bir eğitim sistemi için alması gereken çok mesafe vardır. Ancak, bu yolda sahip olduğu genç ve dinamik nüfus, doğru strateji ile bölgeye büyük bir avantaj sağlayabilir.

3.3.2 Ar-Ge (İnovasyon)

Bilgi ekonomisinde Ar-Ge ve İnovasyon sistemine gün geçtikçe daha fazla ilgi gösterilmekte ve Ar-Ge istatistikleri genel ekonomik istatistiklerin bir parçası olarak görülmektedir. Bu açıdan Ar-Ge istatistikleri, ekonomik büyüme ve verimlilik, bilim, sanayi ve sosyal politikalarla ilgilenen karar alıcıların politika belirlemelerinde vazgeçilmez bir araç konumuna yükselmektedir. Ar-Ge harcamaları bir ülkenin

teknoloji üretme kabiliyetini ölçmekte kullanılan göstergelerden biridir. Bunun yanı sıra teknoloji ithal eden ülkelerin de, teknolojinin verimli kullanılması ve uyarlanması amacıyla Ar-Ge harcamalarını arttırmaları gerekmektedir¹²⁴.

21. yy'da bilgi teknolojilerindeki gelişmeler ABD, Japonya ve birkaç AB ülkesiyle sınırlı kalmıştır. Bu ülkelerin bilim ve teknolojideki ilerlemelerinin sebebi ise Ar-Ge'ye verilen önemdir¹²⁵.

Tablo 3.10
Ar-Ge Harcamalarının GSYH'daki Oranı 2000-2007

Ülke/Yıl	2000	2007
İran	0,55	0,73
Kuveyt	0,13	0,09
Mısır	0,19	0,23
S.Arabistan	0,06	0,05
Ürdün	0,34	-
ABD	2,75	2,67
Japonya	3,04	3,45
İsveç	4,24	3,68

Kaynak: *Data Research and Development Expenditure (% of GDP)*, 2009
<http://data.worldbank.org/indicator/GB.XPD.RSDV.GD.ZS> (11 Ağustos 2010).

Mevcut göstergeler, Ortadoğu bölgesinin, Ar-Ge faaliyetleri açısından katetmesi gereken çok mesafe olduğunu açıkça göstermektedir. Tablo 3.10' da gösterilen Ar-Ge harcamalarının GSYH oranının gelişmiş ülkelerdeki ortalaması % 3'ü gösterirken, Ortadoğu'da bu rakam % 0.3'lerde seyretmektedir. 2000 yılından 2007'ye kadar çok ciddi bir artış sağlanamamıştır.

Ar-Ge'deki eksikliklerin başlıca sebepleri; Ar-Ge'ye gerekli önceliğin verilmemesi, bilimsel ve teknolojik çalışmalar için yeterli stratejik vizyonun oluşturulamaması, özel Ar-Ge merkezlerinin azlığı ve yetersizliği, girişimciliği engelleyecek bürokratik süreç ve kısıtlamalar, parasal değer kaybı ile birebir alakalı olan bütçenin iniş ve çıkışları, teknik ekipman yetersizliği, mevcut düzenlemelerle çalışanların hareket ve teşvik alanlarının daraltılması, hükümetin üniversitelere yaptığı

¹²⁴ Sağlam, s.80.

¹²⁵ Dura, Atik, s.210.

müdahaleler ve aşırı kontroldür. Bu olumsuzluklara rağmen, bölgedeki bazı ülkelerde bir takım gelişmeler söz konusudur. Mısır, Ürdün ve Kuveyt'teki kamu üniversiteleri ve endüstrilerinde Ar-Ge faaliyetleri ile alakalı çalışmalar söz konusudur. Henüz yeterli seviyede gelişme olmasa da, ileriye yönelik olumlu adımlar olarak görülmektedir. Yapılan araştırmaların odaklandığı noktalar; genel olarak tıbbi araştırmalar ve tarım, bu araştırmaların dışında küçük bir kısmı; endüstriyel eknoloji ve bilgi, moleküler biyoloji ve genetik araştırmalarına yoğunlaşmış durumdadır¹²⁶.

Bölgedeki en önemli Ar-Ge merkezleri, Kuveyt Bilimsel Araştırma Enstitüsü (KISR) ve Mısır Bilimsel Araştırma ve Teknoloji Akademisi (ASRT) gösterilmektedir. Kamu iştiraki olan bu merkezlerde önemli araştırmalar yapılmaktadır. KISR'da yapılan çalışmalar sonucunda su kaynakları, tekstil ve enerji tasarrufları açısından önemli bulgular elde edilmiştir. Japonya'nın katkısıyla yapılan bu merkez uluslararası teknolojik ve bilimsel gelişmeleri takip etmek ve yerel ihtiyaçlara göre araştırmalar yapmak amacı ile yola çıkmıştır. ASRT'de yapılan çalışmalarda da önemli sonuçlara ulaşılmıştır. Yerel hammaddenin kullanımı, yol asfaltlama, bilgisayar ve yemek üretim teknolojileri üzerine çalışmalar yoğunlaşmıştır. Kuveyt ve Mısır'da alınan bu olumlu sonuçlar yüksek motivasyon, teşvik ve çalışma alanlarının genişletilmesi ile sağlanmıştır¹²⁷.

Uluslararası pazarda rekabet seviyesinin artmasını sağlayan en önemli araçlardan biri de patentli ürünlerdir. Sahip olunan patentler ülkelere gelir ve rekabette önplana çıkma olanağı sağlamaktadır. Bu sebeple ülkelerin patent ofisine başvuru sayıları ve tescil edilmiş patent sayısı önemli göstergelerdir

---

¹²⁶ Aubert, Reiffers, s.42.

¹²⁷ Aubert, Reiffers, s.43.

Tablo 3.11
Yapılan Patent Başvuruları 2008

Ülkeler	Patent Ofisi Tarafından Yapılan Başvurular			Doğrudan Yapılan Başvurular
	Yerli Firmalar	Yabancı Firmalar	Toplam Adet	Adet
Bahreyn	-	-	-	2
B.A.E	-	-	-	69
İran	-	-	-	51
Irak	-	-	-	2
Katar	-	-	-	4
Kuveyt	-	-	-	23
Mısır	516	1589	2105	617
S.Arabistan	128	642	770	373
Suriye	-	-	-	2
Umman	-	-	-	8
Ürdün	59	507	566	113
Yemen	11	24	35	11
ABD	231,588	224,733	456,321	400,769
Japonya	330,11	60,892	391,002	502,054
G.Kore	127,114	43,518	170,632	172,342

Kaynak: WIPO, World Intellectual Property Indicators, 2010, s.128.

Bölge ülkelerin patent başvuru sayılarına baktığımızda gelişmiş ülkelerin oldukça gerisinde bulunmaktadır. Yapılan patent başvurularında da yabancı firmalar öne çıkmaktadır. Tescil edilen patent sayılarında daha düşük bir performans söz konusu ve yine yabancı firmalar ön plana çıkmaktadır.

Tablo 3.12
Tescil Edilmiş Patent Başvuruları 2008

Ülke	Patent Ofisi Tarafından Tescil Edilmiş Başvurular			Doğrudan Yapılan Tescil Edilmiş Başvurular
	Yerli Firmalar	Yabancı Firmalar	Toplam	Toplam
Bahreyn	-	-	-	1
B.A.E	-	-	-	25
İran	-	-	-	5
Irak	-	-	-	2
Katar	-	-	-	1
Kuveyt	-	-	-	15
Mısır	80	220	300	93
S.Arabistan	17	257	274	72
Suriye	-	-	-	1
Umman	-	-	-	6
Ürdün	23	40	63	38
ABD	77,501	80,271	157,772	146,871
Japonya	151,765	25,185	176,95	239,388
G.Kore	61,115	22,408	83,523	79,652

Kaynak:WIPO, *World Intellectual Property Indicators*, 2010, s.131.

Bilgi ekonomisindeki Ar-Ge ve inovasyonun önemini tekrar vurgulayacak olursak, Ortadoğu ülkeleri bu konuya ciddi şekilde eğilmeleri gerekmektedir. Bilginin üretildiği ve kullanıldığı ekonomide bu faaliyetler hayati önem taşımaktadır. Bu konuda en fazla görev hükümetlere düşmektedir. Öncelikle Ar-Ge faaliyetlerini daha özgür ve esnek yürütebilen üniversitelere ve diğer Ar-Ge kuruluşlarına daha bol kaynak sunarak destek vermelidirler. Bunların dışında bölgedeki ülkelerin gelişmiş ülkelerden Ar-Ge faaliyetlerini oluşturacak altyapıyı destekleyecek diğer konularda yardım alması ve uygun politikalar izlemesi gerekmektedir.

3.3.3 Bilgi ve İletişim Teknolojileri (BİT)

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin hem kendi bünyesinde oluşturulan BİT sektörü, hem de diğer mevcut sektörlerde üretim ve büyüme konularında önemli bir

etkiye sahiptir. Bu sebeple BİT bilgi ekonomisinin temel dinamiklerinden birini teşkil etmektedir.

Ortadoğu Bölgesi'ni BİT nüfuzu açısından iki gruba ayıran, Uluslararası Telekomünikasyon Birliği (ITU), doğal kaynaklar açısından zengin olan ve yapılan reformlarla daha açık bir pazara sahip olan GSYH'sı 10,000\$'ın üstündeki ülkeleri; Grup A, GSYH'sı 10,000\$'ın altındaki ekonomik olarak içe kapanık ülkeleri; Grup B olarak incelemiştir. Bu yapılan sınıflandırmada Grup A ülkelerinde daha serbest bir ekonomik yapıyla birlikte toplumun BİT'lere erişimi ve kullanımı Grup B ülkelerine nazaran daha fazladır.

Tablo 3.13
Kişi Başına Düşen GSYH 2010

Grup A	ABD Dolar	Grup B	ABD Dolar
Katar	69,754	İran	4,540
B.A.E	50,070	Ürdün	4,216
Kuveyt	38,293	Suriye	2,474
Bahreyn	26,021	Mısır	2,27
Umman	16,207	Irak	2,090
S.Arabistan	14,540	Yemen	1,118
		Filistin	-

Kaynak: *Data GDP per Capita (Current US\$) 2009, 2010,*
<http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD> (27 Ağustos 2010).

Dünya nüfusunun % 5'ini oluşturan Ortadoğu bölgesi, 2008'de Dünya genelinde mobil telefon abonesi olanların % 5'ini, sabit telefon kullanıcılarının % 3'ünü ve internet kullananların % 4'ünü barındırmaktadır¹²⁸. Geçtiğimiz 10 yıl içerisinde bölgede mobil telefon kullanımında ciddi artış yaşanmıştır.

BİT ile ilgili yapılan değerlendirmelerde genel olarak ön plana iki parametre çıkmaktadır. Bunlar; internet ve mobil telefon altyapıları ve sahipliğidir.

¹²⁸ International Telecommunication Union, **Information Society Statistical Profiles Arap States**, Switzerland: Geneva, 2009, s.3.

3.3.3.1 İnternet

Bölgede internet erişim maliyeti hala ciddi bir problemdir. Buna ek olarak iletişim, bilgisayar, abonelik ve servis hizmeti alma noktasında da maliyetler ana engel olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu problemlere ek olarak Arapça içerikli internet sitelerinin azlığı, altyapı ve teknoloji yetersizlikleri, internet erişiminde öne çıkan problemler olarak gözlemlenmektedir. Bu engelleri aşma adına bölgede yapılan iyileştirmeler, abone sayısını artırdığı gibi, bilgisayar sahipliğini de artırmaktadır (Tablo 3.11). Kişisel bilgisayar oranında Bahreyn, S.Arabistan ve B.A.E’de diğer bölgelere nazaran daha hızlı bir gelişme söz konusudur ancak hala yeterli seviyeye ulaşamamıştır. Kişi başına düşen bilgisayar oranının yükselmesi ,internet nüfuzunu da artırmaktadır(Tablo 3.12). Bölge ülkelerinden internet kullanımında 2010 yılı itibari ile Mısır 17,060,000 kullanıcı sayısı ile birinci sırada yer alırken, S.Arabistan 9,800,000 kullanıcı ile ikinci ve Suriye 3,935,500 kullanıcı ile üçüncü sırada yer almaktadır¹²⁹. Bu ülkelerde, internet kullanımı kamu yönetimi, eğitim ve sağlık sektöründe arttırılarak, internetin geniş kesimlere ulaşması sağlanmıştır. İnternet sağlayıcılarında yapılan reformlarla özel sektörün kısmen pazara girişi sağlanmış olmasına rağmen Ortadoğu bölgesindeki çoğu ülkede bu servislerin kontrolü devletin elindedir. Yukarıda bahsedilen sebeplerden dolayı iş dünyasının internete gösterdiği ilgi yeterli değildir. Ancak gelişmelere paralel olarak internet kullanımı hem işletmeler hemde toplumun diğer kesimleri arasında artış göstermektedir¹³⁰.

---

¹²⁹ *Most internet users in MENA: by Country 2010*, 2010 <http://egyptianstories.blogspot.com/2010/08/most-internet-users-in-mena-by-country.html> (30 Ekim 2010), s.1.

¹³⁰ Aubert, Reiffers, s.51-52.

Tablo 3.14
Kişisel Bilgisayar Sayısı (100 Kişide) 2000-2008

Ülke/Yıl	2000	2005	2008
Bahreyn	14,60	67,00	74,60
B.A.E	12,40	33,10	-
Filistin	3,40	5,50	-
İran	6,30	10,60	-
Irak	0,80	-	-
Katar	14,60	16,40	-
Kuveyt	11,40	-	-
Mısır	1,10	3,50	3,90
S.Arabistan	6,30	13,60	69,80
Suriye	1,50	4,20	9,00
Umman	3,30	5,00	16,90
Ürdün	3,10	6,60	7,50
Yemen	0,20	1,90	2,80
ABD	57,10	78,00	-
Japonya	31,50	-	-
İsviçre	65,40	88,60	96,20

Kaynak: *Data Personal Computer (Per 100 People) 2000-2005-2008, 2010,* <http://data.worldbank.org/indicator/IT.CMP.PCMP.P2> (15.Eylül 2010).

Bölgede nüfusa göre internet kullanım oranının en yüksek olduğu ülkeler; B.A.E (% 65.2), Bahreyn (% 51.9), Kuveyt (% 36.7) ve Katar (% 34) şeklinde sıralanırken, gelişmiş ülkelerden ABD , Japonya ve İsviçre % 75'in üstünde kullanım oranı ile Bölgenin alması gereken yol hakkında fikir vermektedir. Bunun yanında yıllara dağılımına baktığımızda bölge ülkelerinin 2000 yılındaki düşük oranları 2005 yılında ciddi bir miktarda artmış ve bu artış 2008 yılına kadar katlanarak devam etmiştir. Bunun sebebinin altyapı sistemlerinin iyileşmesi ve pazarın nisbeten liberalleşmesi olduğunu söyleyebiliriz. Tablo 3.16'da sabit hat üzerinde internet abone sayısının da düşük olduğu gözlemlenmektedir. Bunun en büyük sebebi teknolojik yetersizlik ve hizmet seviyesinin düşük kalitede yüksek maliyetli olması gösterilebilir. İnternet kullanımındaki gelişimin dünya ortalamasının bir hayli altında olması bölge ülkelerinin atmaları gereken bir dizi ekonomik ve sosyal adım olduğunu göstermektedir.

Tablo 3.15
İnternet Kullanım Oranı (100 Kişide) 2000-2008

Ülke/Yıl	2000	2005	2008
Bahreyn	6,2	21,3	51,9
B.A.E	23,6	32,3	65,2
Filistin	1,2	6,8	9
İran	1	17,8	32
Irak	0,1	0,7	1
Katar	4,9	24,7	34
Kuveyt	6,8	27,6	36,7
Mısır	0,6	11,7	16,6
S.Arabistan	2,2	13	31,3
Suriye	0,2	5,6	17,3
Umman	3,5	6,7	2
Ürdün	2,7	13,3	27,4
Yemen	0,1	1	1,6
ABD	43,9	69,6	75,8
Japonya	30	66,8	75,2
İsviçre	47,9	68,3	75,9

Kaynak: *Data İnternet Users (Per 100 People) 2000-2005-2008, 2010,*
<http://data.worldbank.org/indicator/IT.NET.USER.P2/countries> (15 Eylül 2010).

Tablo 3.16
Sabit Hat Üzerinden İnternet Abone Sayısı (100 Kişide) 2000-2008

Ülke/Yıl	2000	2005	2008
Bahreyn	0,18	5,2	14,8
B.A.E	0,04	3,16	12,43
Filistin	0	0,73	2,54
İran	0	0,14	0,42
Katar	0	2,84	8,07
Kuveyt	0,22	0,99	1,47
Mısır	0	0,33	0,94
S.Arabistan	0,07	0,29	4,23
Suriye	0	0,01	0,05
Umman	0	0,51	1,55
Ürdün	0,01	0,44	2,36
ABD	2,51	16,26	24,02
Japonya	0,67	20,69	23,58
İsviçre	0,79	26,99	33,68

Kaynak: *Data Fixed Broadband Internet Subscribers (Per 100 People) 2000-2005-2008, 2010,*
<http://data.worldbank.org/indicator/IT.NET.BBND.P2> (15 Eylül 2010).

3.3.3.2 Mobil ve Sabit Hat

Mobil ve sabit hat abone sayısında sürekli bir artış gözlemlenirken, 2008'de toplam abone sayısı yaklaşık 200 milyona ulaşmış durumdadır. Mobil telefon nüfuzunda ülkeler bazında bakıldığında Kuveyt haricindeki Körfez İşbirliği Konseyi (GCC) üye ülkeleri 2008 yılı sonunda % 100'den fazla performans göstermiştir. Aynı yıl sonunda B.A.E'de ise % 200'lük bir artış gerçekleştirmiştir¹³¹. Bu yüksek nüfuzun, B.A.E'de mobil hatlarını başka operatöre taşıma düzenlemesi olmadığı için kullanıcıların birden fazla hat sahibi olmasından kaynaklandığı belirtilmektedir¹³².

Ancak bölgedeki mobil hat kullanım artışının esas sebebi telekomünikasyon sektöründe yapılan reformlardır. Reformlar temelde telekomünikasyonun posta hizmetleri ile telefon hizmetlerini birbirinden ayırmak, yönetimi siyasi yapıdan ayırarak bağımsız düzenleyici kurumlar oluşturmak, pazara giren yeni oyuncular için kuralları belirlemek ve bu kurallara göre denetim gerçekleştirebilmek üzere yapılmaktadır¹³³. Bu reformların ortak amacı daha iyi erişim ve kaliteli servis sunmaktır. Özelleştirme, sağlıklı rekabet ortamının sağlanması ve sektör faaliyetlerini denetlemede bağımsız düzenleme kurumlarının görev alması, başlıca yapılması gereken önemli reformlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu reformların tek paket halinde uygulandığı ülkelerde daha fazla verim alınırken, parça parça uygulanan reformlarda daha az verim sağlanmaktadır. Ortadoğu ülkelerinde son zamanlarda telekomünikasyon sektörüne yönelik liberalleştirme çabaları gözlemlenmektedir.

Yapılan reformlarda öncelik kamusal ve özel sektörlerin sınırlarını net bir şekilde ayırmaya verilmiştir. Hükümetler yapılan reformlarda sahip oldukları imtiyazları muhafaza ederken, servis yükümlülüklerini belirleyen ve uygulama alanını denetleyen bağımsız kurumları kurmuşlardır. Bu değişikliklerle esas amaçlanan rekabetçi ortamın devamlılığının sağlanması ve tüketici haklarını korumaktır¹³⁴. Telekomünikasyon sektöründe yapılan reformlarda Ürdün ve Mısır, sektörü tam

¹³¹ ITU, 2009, s.3.

¹³² ITU, 2009, s.4.

¹³³ Aubert, Reiffers, s.49.

¹³⁴ The World Bank, **MENA 2008 Economic Developments and Prospects**, Washington: World Bank Publication, 2008, s.102.

rekabete ve yabancı firmaların girişine açarken, Bahreyn, Katar, S.Arabistan, B.A.E ve Umman ulusal telefon şirketlerinin bir kısmını özelleştirmişlerdir. Mobil telefon sektörü ise Mısır, Ürdün, Kuveyt, Bahreyn ve S.Arabistan'da yapılan düzenlemelerle rekabetçi bir özellik kazanmıştır¹³⁵.

Tablo 3.17
Mobil ve Sabit Hat Abone Sayısı 2000-2008

Ülke/Yıl	2000	2005	2008
Bahreyn	376,703	960,623	1,661,168
B.A.E	2,448,212	5,771,003	10,866,024
Filistin	448,153	1,443,608	1,501,000
İran	10,448,855	15,608,061	38,012,232
Irak	675	2,648,000	18,611,300
Katar	281,047	922,149	1,946,343
Kuveyt	943,067	2,271,806	3,448,000
Mısır	6,843,501	24,025,750	53,208,512
S.Arabistan	4,340,611	23,651,000	40,100,000
Suriye	1,705,246	5,853,189	13,130,602
Umman	383,807	1,598,462	3,493,527
Ürdün	1,800,949	3,765,700	5,862,554
Yemen	378,751	3,178,944	4,817,000
ABD	78,680,000	388,160,928	425,154,848
Japonya	128,741,472	154,536,992	158,822,000
İsviçre	1,705,246	11,983,969	13,731,669

Kaynak: *Data Mobil and Fixed Line Subscriber 2000-2005-2008*, 2010, <http://data.worldbank.org/indicator/IT.TEL.TOTL> (e.t 18 Eylül 2010).

¹³⁵ The World Bank, *MENA 2007 Economic Development and Prospects*, Washington: World Bank Publication, 2007, s.90-91.

Tablo 3.18
Telekomünikasyon Sektöründeki Firma Sayısı 2010

Ülke	Operatör Sayısı	Sabit	Mobil
Bahreyn	3	1	2
B.A.E	4	2	2
Filistin	3	1	2
İran	7	1	6
Irak	6	1	5
Katar	2	1	1
Kuveyt	3	-	3
Mısır	4	1	3
S.Arabistan	5	1	4
Suriye	3	1	2
Umman	3	1	2
Yemen	5	1	4

Kaynak: *List of Fixed and Mobile Telecom Operators, 2011, 2011,*
http://www.africatelecomsnews.com/List_of_Middle_East_fixed_and_mobile_telcos.html (10 Ocak 2011).

Ortadoğu'da faaliyet gösteren telekomünikasyon firmalarını daha detaylı inceleyecek olursak; Bahreyn sabit/mobil hat Batelco firması kamu kuruluşudur. Mobil hat Zain % 56 sı Kuveyt firması olan Zain gruba aittir (Bahreyn dışında Irak, Ürdün, Kuveyt ve S.Arabistan'da faaliyet göstermektedir.). Suudi Telekom Şirketi'ne ait Viva Şirketi Mart 2010'da ülkede faaliyete geçmiştir..

Birleşik Arap Emirlikleri'ndeki sabit hat hizmeti yapan firmalardan Etisat Firması'nın sermaye yapısı; % 60'ı federal hükümetin % 40'ı kamu iştiraki şeklindedir. Ülke faaliyet gösteren diğer sabit hat firması Du'nun % 40'ı B.A.E hükümeti, % 20 Abu Dhabi şirketi, % 20'si TECOM yatırım ve % 20'si kamu iştiraki olarak faaliyet göstermektedir.

Telekomünikasyon sektöründe bölgedeki en gelişmiş firmalardan olan Alcatel ve Alkan Holding'in telekomünikasyon altyapısında diğer bölgelerdeki altyapı firmalarından daha önce faaliyete geçmesi sebebiyle bölge ülkelerine nazaran gelişmiş durumdadır. Mısır sabit hat hizmetini Mısır Telekom firmasıyla vermektedir ve bu firma devlete aittir ve bölgenin yaklaşık 12 milyon sabit hat abone sayısı ile bölgedeki en çok aboneye hizmet veren firmasıdır. Bunun dışında mobil hat servisinde faaliyet

gösteren Vodafone'nun % 55'i Vodafone Grubuna, % 45'i Mısır Telecom'a aittir. Diğer Mobil operator firması Mobilini'nin ise % 37'si Fransız Orange Firması'na, % 35 Mısır firması Orascom'a aittir, geri kalan hisseler de halka açılmıştır.

Bölgenin diğer ülkelerinde de firmaların ortaklık yapısı aynı özellikleri sergilemektedir. Sabit hatlar tamamen devletin kontrolündeysen, mobil hatlar özel sektöre açılmış olup devletin bu şirketlerdeki kontrolü de devam etmektedir. Asıl yabancı firmaların faaliyet gösterdiği telekomünikasyon altyapı faaliyetlerinin çok az bir kısmı devlet kontrolündeysen genelde yabancı firmalar ya da yabancı ortaklı özel firmalar piyasaya hakimdir. Bölgenin altyapı yetersizliğini göz önüne aldığımız zaman telekomünikasyon sektöründeki yabancı firmaların etkinliğinin uzun süre devam edeceği öngörülebilir. Yabancı firma faaliyetlerinde ülke kaynaklarının dışarıya akması kayıp olarak görülse de, altyapı için ihtiyaç olan teknolojinin ülkeye girmesi ve teknolojik altyapının gelişmesi, bölgedeki teknoloji nüfuzunu arttırıcı etken olarak olumlu etki yaratmaktadır.

3.4 BİLGİ EKONOMİSİNDE ORTADOĞU'NUN GENEL DURUMU

Bu bölümde Ortadoğu'nun bilgi ekonomisindeki genel durumu üzerinde durulmaktadır. Dünya Bankası'nın bilgi ekonomisi üzerine yaptığı en geniş kapsamlı çalışmalardan biri olan Bilgi Ekonomisi Endeksi (B.E.E), bilgi ekonomisinin 4 temel unsurunun değerlendirilmesi ile elde edilmektedir. Bu unsurlar ekonomik ve kurumsal rejim, inovasyon, eğitim ve BİT'den oluşmaktadır. Her unsurun belirlenen kriterler bakımından minimum 0 ile maksimum 10 puan üzerinden değerlendirilmekte ve bu puanların ortalamaları ülkenin B.E.E sıralamasını vermektedir.

Tablo 3.19
Bilgi Ekonomisi Endeksi 2000-2009

Sıralama 2009	Değişim (2000 yılı referans)	Ülke	B.E.E*	B.E.**	Ekonomik ve Kurumsal Rejim	Inovasyon	Eğitim	B.İ.T
1	2	Danimarka	9,52	9,49	9,61	9,49	9,78	9,21
2	-1	İsveç	9,51	9,57	9,33	9,76	9,29	9,66
3	-1	Finlandiya	9,37	9,39	9,31	9,67	9,77	8,73
44	5	Katar	6,73	6,63	7,05	6,45	5,37	8,06
45	5	B.A.E	6,73	6,72	6,75	6,69	4,90	8,59
49	-6	Bahreyn	6,04	5,80	6,75	4,29	5,82	7,30
52	-6	Kuveyt	5,85	5,63	6,50	4,98	4,93	6,96
62	-6	Ürdün	5,54	5,39	5,99	5,99	5,62	4,95
66	-	Umman	5,36	4,77	7,15	4,94	4,47	4,90
68	13	S.Arabistan	5,31	5,10	5,94	3,97	4,89	6,43
90	-1	Mısır	4,08	4,24	3,59	4,44	4,35	3,92
98	-1	İran	3,75	4,67	0,99	4,56	3,80	5,65
108	3	Suriye	3,09	3,57	2,18	3,59	3,66	3,46
121	8	Yemen	2,20	2,04	2,66	2,67	1,79	1,67
Sıralama 2009	Değişim (2000 yılı referans)	Bölge						
1	-	Batı Avrupa	8,76	8,78	8,71	9,27	8,29	8,78
2	-	G7	8,72	8,91	8,15	9,19	8,75	8,80
3	2	Avrupa ve Orta Asya	6,45	6,69	5,71	6,99	6,62	6,46
4	-1	Doğu Asya ve Pasifik	6,41	6,71	5,52	8,49	5,00	6,64
5	-1	Tüm Ülkeler	5,95	6,19	5,21	8,11	4,24	6,22
6	-	Ortadoğu ve Kuzey Afrika	5,47	5,68	4,86	7,57	3,75	5,71
7	-	Latin Amerika	5,21	5,37	4,71	5,80	5,05	5,27
8	-	Afrika	2,71	2,72	2,68	4,31	1,38	2,45
9	-	Güney Asya	2,58	2,55	2,65	3,29	1,92	2,45
Sıralama		Gelir Grubu						
1	-	Yüksek Gelir	8,23	8,30	8,02	9,02	7,47	8,42
2	-	Orta-Üst Gelir Grubu	5,66	5,85	5,08	6,03	5,63	5,89
3	-	Orta-Alt Gelir Grubu	3,78	4,04	3,01	4,96	3,32	3,85
4	-	Düşük Gelir Grubu	2,00	1,98	2,05	2,52	1,61	1,82

Kaynak: *KEI and KI Indexes 2009, 2010,*

http://info.worldbank.org/etools/kam2/KAM_page5.asp (05 Aralık 2010).

*Bilgi Ekonomi Endeksi (B.E.E): Bilgi ekonomisinin ekonomik gelişmeye olan katkısı incelenmektedir. Nüfus oranları dikkate alınarak dört temel parametre üzerinde

durulmuştur. Bunlar; ekonomik ve kurumsal rejim, inovasyon, eğitim ve BİT nüfuzudur.

**Bilgi Endeksi (B.E): Bu endeksteeki değerlendirmenin esas amacı toplumun bilgi üretme kabiliyeti ve toplumdaki bilgi nüfuzudur.

***Değerlendirilen Ülke sayısı: 146.

Endekse göre, Danimarka, İsviçre ve Finlandiya'nın 2000 yılından 2009 yılına kadar ilk 3'teki yerleri değişmemiştir. Değişim sadece bu ülkeler arasındaki sıralamalarda gerçekleşmiştir. B.E.E'ndeki 9.5'e yakın ortalamaları ile bilgi ekonomisinde yüksek performans göstermektedirler. Ekonomilerine göz attığımızda; yıllık ortalama %3'lük ekonomik büyüme performansı göstermektedirler. Ekonomik faaliyetlerinin en az % 70'i hizmet sektörüne aittir. Geriye kalan tarım ve sanayi faaliyetlerinde de modern teknikler kullanılmaktadır. İthal ürünlerinin büyük bir bölümü hammadde özelliği taşıırken, ihracatları yüksek teknoloji, makine, araç gereç ve kimyasal endüstri ürünlerinden oluşmaktadır. Bunun yanında Finlandiya'nın Telekomünikasyon teknolojilerindeki pazar üstünlüğü de dikkat çekmektedir. Tarım sektöründe ise İsveç toprak alanının az olmasına rağmen geliştirilmiş modern teknikler uygulayarak yüksek verim sağlamaktadır.

B.E.E'deki ilk üç ülkenin ihracat kalemleri arasındaki BİT oranına baktığımızda Bilgi Ekonomisi performansı için önemli parametre olarak karşımıza çıkmaktadır. Dünya Bankası 2005 yılı verilerine göre BİT'lerin ihracatında Finlandiya toplam ihracatının % 22.3' ünü oluştururken, Danimarka % 8,6'sını ve İsveç % 12.1'ine denk gelmektedir. BİT nüfuzunda önemli yer tutan BİT ithalatında da Finlandiya toplam ithalatta % 15.5, Danimarka % 13.2 ve İsveç % 12.3'dür¹³⁶.

Dünya Ekonomik Forumu (WEF) tarafından 2010 yılında hazırlanan Küresel Rekabet Raporu 2010-2011'de 139 ülke değerlendirilmiş ve değerlendirme sonucunda İsveç 2., Danimarka 7. ve Finlandiya 9. sırada yer alarak ilk 10 ülke içine girmişlerdir¹³⁷. Bu veriler bilgi ekonomisinin bu 4 temel unsurundaki yeterlilikleriyle ve ekonomik göstergeleriyle uyumlu olarak bu ülkelerin gelişmişlik ve refah düzeyi üzerinde bilgi ekonomisinin etkisini gözler önüne sermektedir.

¹³⁶ *ICT Goods Export 2009, 2010*, <http://worldbank.org/indicator/TX.VAL.ICTG.ZS.UN> (25 Aralık 2010).

¹³⁷ Klaus Schwab, *WEF The Global Competitiveness Report 2010-11*, Switzerland: Geneva, s.15.

B.E.E'ne göre Ortadoğu Bölgesi 8 bölge içerisinde 5. sırada, Güney Asya, Afrika ve Latin Amerikanın üstünde, yer alarak ortalamaya yakın bir performans sergilemektedir. 2000 yılından 2009 yılına kadarki performansta, Katar, B.A.E, S.Arabistan, Suriye ve Yemen sıralamada yükseliş gösterirken, Umman sıralamada sabit kalmış, bölgenin diğer ülkeleri de düşüş göstermiştir. Sıralamada bölgenin en başarılı ülkesi Katar iken, diğer Körfez bölgesi ülkeleri de Katar'a yakın performans sergilemektedir. Nüfus açısından diğer Körfez ülkelerinde en yoğun nüfusa sahip olan S.Arabistan Körfez ülkelerinin en düşük performansını göstermektedir.

Bölümün başında 3 katagoriye ayırdığımız Ortadoğu Bölgesi'nde bilgi ekonomisine en yakın ülkeler doğal kaynaklar bakımında zengin ve işgücü bakımından fakir olan Körfez ülkeleridir. Katar'ın başını çekti bu ülkeler rekabet endeksinde de paralel bir performans sergilemektedir. Sıralamada Katar 17., S.Arabistan 21., B.A.E 25., Umman 34, Kuveyt 35, Bahreyn 37. sırada yer almaktalar¹³⁸. İlk 20 içerisinde yer alan Katar 2010 yılında % 15.9 büyüme oranı ile dünyanın en hızlı büyüyen ekonomisine sahip, en zengin ülkelerden biridir. Son dönemlerde yaptığı reformlarla, kurumsal ve finansal açıdan güven veren yüksek kaliteli, yolsuzlukların azaltıldığı bir ülke olma yolunda ilerlemektedir¹³⁹. Ekonomik ve kurumsal rejim, eğitim, sağlık ve BİT altyapısına yoğun yatırım yapan Katar devlet politikası olarak kalkınma programına sürdürülebilir büyüme için bilgi ekonomisine 2030 yılında tam anlamıyla geçmeyi hedeflemektedir. Bu vizyon doğrultusunda aşmaları gereken 5 basamak belirlemiştirlerdir. Bunlar; moderleşme ve geleneğin korunması, bugünün ve gelecek neslin ihtiyaçlarının karşılanması, büyüme ve kontrolsüz genişlemenin idare edilmesi, kaliteli ve nitelikli işgücünün oluşumu, ekonomik büyüme, sosyal gelişim ve çevresel yönetimi gerçekleştirmedir¹⁴⁰.

B.E.E'nde körfez ülkelerinden sonra doğal kaynaklar açısından fakir iş gücünün bol olduğu ülkelerden Ürdün 62., Mısır da 90. sırada yer almaktadır. Bu ülkelerde esas sorun kaynak yetersizliğidir. Doğal kaynaklar açısından fakir olan bu

---

¹³⁸ Shwab, s.15.

¹³⁹ Shwab, s.37.

¹⁴⁰ General Secretariat For Development Planning, **Qatar National Vision 2030**, Qatar:Virginia Commonwealth University, 2008, s.3.

lkeler, diğer ekonomik faaliyetlerde de kırılgan bir yapıya sahiptir. Bu açıdan yapılan reformlar daha yzeyssel kalmaktadır. Ancak Mısır'ın sömürge döneminden kalan yabancı firmaların BİT sektöründe, özellikle telekomünikasyon altyapısında faaliyet göstermesi Mısır'ın bilgi ekonomisi alanın ilerlemesinde etkin rol oynamaktadır. Ürdün'de ise bilgi ekonomisine geçiş anlamında atılan en ciddi adım eğitim reformlarıyla gelmiştir. Burada temel amaç bilgi ekonomisi için gereken iş gücü ve bilgi nüfuzunu arttıracak eğitimli toplum oluşturmaadır.

Ortadoğu'nun hem doğal kaynak, hem de işgücü bakımında zengin olan lkeleri B.E.E'nde en alt sıralarda yer almaktadır. Bu lkelerden İnan 98., Suriye 108., Yemen 121. sıradadır. Bu ülkelerdeki ortak sorun siyasi problemlerden kaynaklanmaktadır. İnan da BİT alyapısı açısından bölge ortalamasının üstünde olmasına rağmen, ekonominin dışa kapalı olması ekonomik ve kurumsal rejimin performansını düşürmektedir.

Tablo 3.20
Ortadoğu Gelişim Göstergesi

Ülke	Günlük Gazete Okuma/ 1000	Hane Başına Düşen TV Sayısı %	Kişisel Bilgisayar ve İnternet							Bilgi ve İletişim Teknolojileri Ticareti		
			Erişim ve Kullanım (%)		Kalite		Ödenebilirlik	Başvuru		Mallar		Hizmetler
			Kişisel Bilgisayarlar	İnternet Kullanımı	Sabit Hat Abone (%)	Uluslararası İnternet Genişband İnternet Erişimi /Saniye Başına Düşen Bit/Kişi	Sabit Hat İnternet Erişimi Tarifesi ABD Dolar/Ay	Güvenli İnternet Sağlayıcılar/ Bir Milyon Kişi	Bilgi ve İletişim Teknolojileri Harcamaları % GSYH	İhracat % Tüm İhrac Malları	İthalat % Tüm İthal Mallar	İhracat % Tüm Servis İhracatı
2000-2007	2007	2008	2008	2008	2008	2008	Kasım 2009	2008	2008	2008	2008	
İsveç	481	94	88,1	88,7	41,12	49.828	32	858	5,7	9,5	10,1	13,6
Danimarka	353	98	54,9	83,3	36,88	34.506	30	1167	5	5	8,1	-
Filandiya	431	93	-	82,5	30,45	17.221	38	802	6,5	16,5	12	27,4
B.A.E	-	-	33,1	65,2	12,43	8.686	22	165	4,9	2	5,3	-
Bahreyn	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Filistin	10	95	-	9	2,54	313	-	2	-	-	-	7,6
İran	-	-	10,6	32	0,42	151	43	0	3,5	0,1	1,9	-
Irak	-	-	-	1	0	1	-	0	-	-	-	3,3
Katar	-	-	15,7	34	8,07	2.044	-	64	-	0	8,2	-
Kuveyt	-	-	-	36,7	1,47	871	46	85	3,2	0,3	6	45,9
Mısır	-	97	3,9	16,6	0,94	332	8	1	5,7	1,8	4,4	7,3
S.Arabistan	-	-	69,8	31,5	4,25	1.224	40	11	5,2	0,4	8	-
Suriye	-	-	9	17,3	0,05	102	51	0	-	0,6	2	4,5
Umman	-	-	16,9	20	1,15	894	31	11	-	1,6	3,2	-
Ürdün	-	-	7,5	27	2,32	781	31	12	7,3	5,5	7,2	0
Yemen	4	-	2,8	1,6	0	28	226	0	-	0,3	1,8	1,8
Ortadoğu Genel	-	-	5,7	18,9	0,84	323	23	2	5,8	-	-	-
Dünya Ortalaması	105	-	15,3	23,9	6,21	3.546	31,4	114	6	12,2	12,5	8,3

Kaynak: World Bank, **World Development Indicators 2010**, Washington: World Bank Publication, 2010, s.336-338.

Bilgi Ekonomisi Endeksi'ni destekler nitelikte olan Dünya Bankası'nın 2010 Kalkınma Göstergeleri Raporu yayınlanmıştır. Hazırlanan Bilgi Çağı başlıklı gösterge, günlük gazete okuma, hane başına düşen tv sayısı, kişisel bilgisayar ve internet kullanımı ve son olarak bilgi ve iletişim teknolojileri ticareti alt başlıkları ile detaylandırılmıştır (Tablo 3.20). Göstergedeki tüm veriler bölgenin dünya ortalamasının altında seyrettiğine işaret etmekte. Ancak bu ülkeler arasından bazı ülkeler ön plana çıkmaktadır.

Bu ülkeler arasında Bilgi ekonomisine geçiş performansı en yüksek olan Körfez ülkelerinden Katar'dır. Katar 2030 yılında tamamen ekonomisini bilgi ekonomisine uygun hale getirmeyi hedeflemektedir. Az nüfusu ve zengin doğal kaynakları ile ekonomisini destekleyen Katar, değişim sürecini daha kısa zamanda gerçekleştirebilecek avantaja sahiptir.

Ancak Katar gibi ülkelerde de nüfusun azlığı avantaj olarak gözükürken, büyüme ve üretim noktasında dezavantaj olarak önüne çıkmaktadır. Bu noktada dışarıdan nitelikli iş gücü ihtiyacı olan Katar gibi küçük ülkeler, nüfusu yoğun ülkelerdeki iş gücüne ihtiyaç duyacaktır. Petrol geliri olmayan nüfusu yoğun ülkeler de, eğitime yapacakları yatırımla bölgedeki yeni istihdam alanlarına işçi sağlayabileceklerdir. Bu şekilde sadece ülke bazında değil bölgesel olarak bilgi ekonomisine geçiş noktasında ilerleme sağlanabilecektir.

SONUÇ

Günümüz dünyasında bilgi, yaşamın her alanının vazgeçilmez parçası haline gelmiştir. Bu çalışmada 1980'lerin başında ekonomi literatüründe yer almaya başlayan ve önemi sürekli artan bilgi ekonomisi kavramı üzerinde duruldu.

Bilgi ekonomisinin oluşum ve gelişim sürecinde en önemli etken BİT'dir. İnternetin kullanılmaya başlanması ile iletişim teknolojileri çağ atlamıştır ve bu ekonomiden, sosyal hayata kadar her alanda etkili olmuştur. Ekonomik kalkınma konusundaki çalışmaların ve büyümenin yalnızca geleneksel üretim faktörleri ile açıklanamayacağı somut şekilde ortaya konmuştur. II. Dünya Savaşı sonrası teknolojinin gelişmesi ve nitelikli iş gücünün artmasıyla gelişmiş ülkelerdeki büyüme performanslarının artması ve 1980'lerde başlayan küreselleşme bilgi ekonomisinin gelişme sürecine örnek olarak gösterilebilir.

Bilgi ekonomisinde ön plana çıkan, sanayi toplumundaki gibi mal üretimi değil, bilgi üretimidir. Bilgi ekonomisi ile birlikte üretimde verimlilik artışı ve B.İ.T'nde baş döndürücü bir değişim gerçekleşmiştir.

1990'lı yıllarda elektronik tabanlı teknolojilerin kullanılmaya başlamasıyla, maliyetlerde ciddi düşüşler yaşanmış, üretim kabiliyetleri artmıştır. Bu gelişmelerle birlikte ürünler daha kısa ekonomik ömürlerle piyasaya sürülmüş ve rekabet hiç olmadığı kadar üst seviyelerle çıkmıştır. Kızışan rekabet ortamında inovasyon zorunluluk haline gelmiştir.

Bilginin ekonomik yapıyı etkilemesiyle, ortaya çıkan yeni ekonomik düzene paralel olarak toplumsal alanda da değişim yaşanmıştır. Bu değişim için kullanılan bilgi toplumu kavramı, bilgiye ulaşılması, üretilmesi, geliştirilmesi ve saklanması için toplumun bu süreçlere uygun eğitilmiş, yaratıcı ve esnek düşünceye sahip bireylerden oluşması gerekmektedir. Bireylerin donanımının bilgi ekonomisinde istihdam edilebilmelerini mümkün kılacak düzeye çıkarılması için eğitimin içeriği değiştirilmiştir. Eğitim sistemi artık ezbere dayalı değil, esnek ve yaratıcı düşünmeyi

sağlayacak, formel eğitim öncesi ve sonrası devam eden, teknoloji kullanım kabiliyeti yüksek bireyler yetiştirmeyi amaçlayan bir yapı haline gelmiştir.

1995 yılından sonra internetin kullanılmasıyla birlikte, üretici ve tüketicileri yakınlaştırmıştır. Ticaretteki üretici ve tüketici arasındaki aracılık faaliyetleri eski önemini kaybetmiştir. Bunun dışında internetin, bilgi paylaşımı, finansal hizmetler ve eğitim faaliyetlerini kökten değiştiren etkisi olmuştur. İnternetteki bilgi havuzundan istenilen her türlü bilgiye ulaşılırken, para hareketleri, dakikalar içerisinde başka ülkelere transfer imkanı sağlamaktadır. Geleneksel eğitim yerine artık internetten derslerin verilmesiyle eğitim dinamik bir boyut kazanmıştır.

Artan nüfusun etkisiyle yeni istihdam alanları oluşturma gereksimi, ülkelerin bilgi ekonomisine ilgi göstermeye başlamasına sebep olmuştur. Bu noktada GÜ (gelişmiş ülkeler) teknolojik altyapı, yetişmiş iş gücü ve buna uygun kurumsal rejimi sağlama noktasında yeterli seviyededirler. BİT üretimini başarı ile gerçekleştiren bu ülkeler eski sanayi kollarını GOÜ (Gelişmekte olan ülkeler)'e kaydırmışlardır. Ekonomideki bu hareketlilik GÜ (Gelişmiş ülkeler)'i teknoloji üreten ve karlılığını arttıran bir yapıya kavuştururken, GOÜ'ü de eski sanayi üretim yükünü çeken ve teknoloji tüketen hantal bir yapıya dönüştürmüştür. Böylece GÜ ile GOÜ'ün arasında 'sayısal bölünme' gerçekleşmiştir. Bu bölünme gittikçe açılmaktadır.

Ortadoğu ülkeleri tek tek değerlendirildiklerinde farklılıklar arz etsede, bölgeyi bir bütün olarak ele aldığımızda, günümüzün temel enerji kaynakları olan petrol üretim ve ihracatına karşılık diğer mal ve hizmetlerin ithalatına dayalı, tarım faaliyetlerinin istihdam açısından önemini koruduğu, sınırlı mal ve hizmet üreten gelişmekte olan ekonomiler olarak tanımlanmaktadır. Petrol ve doğalgaz rezervlerinin büyük kısmının bu bölgede olması, bu bölgeye diğer gelişmekte olan ülkelere nazaran iktisadi büyüme açısından daha fazla imkan sağlamaktadır. Ancak bu yalnız başına sürdürülebilir bir ekonomik büyüme için yeterli değildir. Sürdürülebilir bir iktisadi büyüme için Ortadoğu ülkeleri günümüz ekonomik dönüşümlerine ayak uyduracak ekonomik, sosyal ve siyasi reformlar gerçekleştirmelidir.

Dünya nüfusunun % 5'ini oluşturan Ortadoğu genel olarak tarım toplumu yapısının halen devam ettiği, sanayileşme sürecini tamamlayamamış teknoloji üretenden ziyade tüketen bir konumdadır. Ancak biraz daha detaylı bakarsak bilgi ekonomisine geçiş anlamında Körfez ülkeleri nispeten daha uyumlu politikalar izlerken, diğer bölge ülkelerinin alması gereken çok mesafe söz konusudur. Ortadoğu potansiyel olarak sahip olduğu ekonomik kaynaklar ve genç nüfusu ile uygun stratejiler doğrultusunda bilgi ekonomisinde ön sıralara yükselme potansiline sahiptir.

Bu potansiyeli ortaya çıkarmak için bölge ülkelerinin; hızlı, ucuz, güvenli internet erişimini sağlayacak BİT altyapısı, Ar-Ge faaliyetleri için yeterli kaynak, daha özgür ve sanayi ile entegre üniversite ortamı, internet üzerinden yapılan ticari faaliyetlerin artması için teşvikler, sürekli eğitime yönelik destekler ve ticareti ağırlaştırarak, verimini ve rekabet kabiliyetini azaltan kısıtlamaları ortadan kaldırarak güvenli ve özgür bir ekonomik ortam sağlaması gerekmektedir.

Ortadoğu'nun bilgi ekonomisine geçiş sürecinden kopuk olmadığı ancak katetmesi gereken çok mesafe olduğu gözlemlenmektedir. Bu aşamada bölge ile alakalı bazı öneriler getirilmektedir. Bunlar;

- Bilgi ekonomisinin işlerliği açısından nitelikli insan gücü gerekmektedir. Bunun için bölge ülkelerinin eğitim politikasına önem vermesi gerekmektedir. Eğitim sistemi bireyi yaşam boyu öğrenme sürecinde desteklemeli ve ekonominin ihtiyacı olan istihdam yönünde geliştirmelidir.

- Eğitim sistemi özgün ve yaratıcı düşünce yapısına sahip bireyler yetiştirmeli ve bu sistem BİT ile desteklenmelidir.

- Toplumun teknoloji adaptasyonu ve kullanım kabiliyeti geliştirilmeli ve bu yöndeki çabalar teşvik edilmelidir.

- Ekonomideki ara eleman ihtiyacına cevap verecek meslek liseleri yaygınlaştırılmalı ve öğrenciler donanımlı bir şekilde eğitilmelidir.

- Ar-Ge harcamaları teşvik edilmeli ve gelişmiş ülkeler seviyesine çıkartılmalıdır.
- Artan rekabet koşullarında yeniliğin çıkış noktası olduğunun farkına varılmalı, kamu sektörü ve özel sektör bu konuda bilinçlendirilmelidir.
- Üniversiteler, araştırma merkezleri ve diğer araştırma kuruluşları iş dünyası ile iletişimi arttırmalı, araştırmalar sonucunda elde edilen yenilikler tescil edilmeli ve patent uygulamaları ile korunmalıdır.
- Üniversitelerde bilgi üretimi teşvik edilmeli ve özgür düşünce ortamı sağlanmalıdır.
- Bölgedeki ülkeler arasında farklılıklar olsa da genel olarak BİT altyapısı yetersiz kalmaktadır. Altyapının yaygınlığı, kalitesi geliştirilmelidir.
- Ortadoğu Bölgesi'nin internet kullanıcı sayısı tüm dünyada toplam kullanım sayısının % 3'üne denk gelmektedir. Bu oranın artırılması gerekmektedir. Bunun için internet hızı ve servis kalitesi artırılmalı ve abonelik, kullanım ve servis ücretleri düşürülmelidir.
- Ticarete BİT kullanımı teşvik edilmeli ve küresel rekabette bu imkanlardan bölge firmaları maksimum faydayı sağlamalıdır. E-ticaret gibi yeni ticaret alanlarında faaliyet göstermek için firmalar bilinçlendirilmelidir.
- Bölge ülkeleri, bilgi ekonomisine geçişi sağlayacak kurumsal ve ekonomik düzenlemeleri yerine getirmelidir. Bu düzenlemeler; ekonomik faaliyetlerdeki bürokratik engellerin kaldırılması; ülkenin teknolojik gelişmişliğini arttıracak yatırımların önünün açılması; yabancı sermayenin girişini teşvik edecek uygun ve güvenli ortamın hazırlanması; ekonomik ve mali reformlar yapılarak ekonomideki istikrar ve güvenin sağlanması; yolsuzluğu azaltacak tedbirlerin alınması şeklinde sıralanabilir.

- Bölge ülkeleri arasındaki işbirliği arttırılmalı, rekabette üstünlük sağlayacak noktalarda ortak hareket edilmelidir.

Sonuç olarak bölgenin bilgi ekonomisine geçiş için sosyal, siyasi, kültürel ve ekonomik dinamiklerin bilgi merkezli yapılandırılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Aldemir, Şenkan ve Sağlam, Yıldız. “Yeni Ekonomi Sürecinde Ekonomik Gelişme Stratejileri ve Türkiye”, **Bilgi Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı, Cilt:1**, İbrahim Güran Yumuşak (drl.). İstanbul: Horasan, 2006.
- Ay, Hakkı Mümin , “Türkiyede Kayıt Dışı Ekonomiyi Önlemede Bilgi Ekonomisinin Etkinliği ve Gelir İdaresinin Rolü”, **Bilgi Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı, Cilt:1**, İbrahim Güran Yumuşak (drl.). İstanbul:Horasan, 2006.
- Aydın, Emin, **Değişen Bilgi Toplumu**, 1.Basım, İstanbul: Beta Yayıncılık, 1996.
- Aydın, Üzeyir ve Kara, Oğuz. Bilgi Ekonomisinde Değişen Öncelikler Başlamında İktisat Politikası, **Bilgi Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı, Cilt:1**, İbrahim Güran Yumuşak (drl.). ,İstanbul:Horasan, 2006.
- Bell, Daniel. **The Coming of Post-Industrial Society; A Venture in Social Forecasting**, 1.Basım, Newyork: Basic Books, 1999.
- Bensghir, Türksel Kaya. **Bilgi Teknolojileri ve Örgütsel Değişim**, 1.Basım Ankara: Todaie Yayınları, 1996.
- Bozkurt, Veysel. **Enformasyon Toplumu ve Türkiye**, 2.Basım, İstanbul: Sistem Yayıncılık, 1997.
- Çevik, Halis. **Uluslararası Politikada Ortadoğu**, 1.Basım, Konya: Nüve Kültür Yayınları, 2005.
- Dikici, Mehmet. **İnsanlığa Dayatılan Küreselleşme**, 1.Basım, Ankara: ATO, 2004.
- Drucker, Peter. **Kapitalist Ötesi Toplum**, Çorakçı, Belkıs. (çev.), İstanbul: İnkılap Yayınevi, 1993.
- Drucker, Peter. **Yeni Gerçekler**, Karankçı, Birtane. (çev), 4.Basım.Ankara:İş Bankası Kültür Yayınları, 1994.
- Drucker, Peter. **21.Yüzyıl için Yönetim Tartışmaları**, 2.Basım İstanbul: Epsilon Yayıncılık, 2000.
- Dura, Cihan. **Bilgi Toplumu**,1.Basım Ankara: Kültür Bakanlığı, 1990.

- Dura, Cihan ve Atik, H. **Bilgi Toplumu ve Bilgi Ekonomisi ve Türkiye**, 1. Basım, İstanbul: Literatür Yayınları, 2002.
- Dursun, Davut. **Ortadoğu Neresi**, 1.Basım, İstanbul: İnsan, 1995.
- Erarslan, Cemil ve Türk, Armağan. “Yeni Ekonomi, Finansal Yenilikler ve Makroekonomik İstikrar: Seçilmiş Ülke Örnekleri Üzerine Ampirik Bir Analiz”, **Bilgi Ekonomi ve Yönetim Cilt:1**, İbrahim Güran Yumuşak (drl.), İstanbul: Avcı , 2008.
- East Bernard ve P.M. Holt, **Historien of the Middle East**, 1.Basım, Newyork: Oxford University , 1962.
- Erkan, Hüsni. **Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme**, 1.Basım, İzmir, T.İş Bankası Yayınları, 1998.
- Eroğlu, Feyzullah. Bilgi İktidar Ekseninde Yönetim Bilimlerinin İdeolojiye Alet Edilmesi, **Bilgi Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı, Cilt:2**, İbrahim Güran Yumuşak (drl.). İstanbul:Horasan, 2006
- F. Machlup, **The Production and Distrubution of Knowledge in the United States**, New Jersey: Priceton University Yayınları, 1962.
- Friedman, L. Thomas. **The Lexus and the Olive Tree**, 1. Basım, Newyork: Anchor, 2000.
- Giddens, Antony. **Sosyoloji Eleştirel Giriş**, Esengül, Ruhi ve Öğretir, İsmail. (çev.),1.Basım Erzurum: İhtar Yayıncılık, 1993.
- Giddens, Anthony. **Sosyoloji**, 1. Basım, Ankara: Ayraç Yayınları, 2000.
- Göker, Aykut, **Bilim Sanayi Teknoloji Üçlemesi**,1.BAsım, İstanbul:Sarmal, 1995.
- Hartshorn, J. **Oil Trade: Politics and Prospects**, 1.Basım, Cambridge: Cambridge University Press, 1993.
- Kalça A. ve Akyazı H. **Dijital Bölünme Fırsat mı Tehdit mi**: Bilgi Ekonomisi, Kargı, N. (der.), 1.Basım, Bursa: Ekin Kitabevi, 2003.
- Karaaslan, Tufan. **Ortadoğu'nun Coğrafyası**, 3.Basım, Konya: Atlas Kitapevi, 1998.
- Kongar, Emre. **Küresel Terör ve Türkiye**, 8. Basım İstanbul: Remzi Kitapevi, 2003.
- Mc. L. Luhan. **The Gutenberg Galezy**, 1.Basım USA: Tronto University Press, 1962.
- McChensey, Robert. **Kapitalizm ve Emformasyon Çağı**, Çınga, Nil ve Baltacı, Erhan ve Yalçın Özge. (çev.) 1.Basım, Ankara: Epos Yayınları, 2003.

- Naisbitt, John ve Aburdene Patricia. **Megatrends 2000 : Değişen Dünyada 1990'ların Yeni Hedefi**, Güven, Erdal (çev.), 1.Basım, İstanbul:Form,1990.
- N. G. Stock ve M. V. Takikonda. **A Technology of Project- Level Technology Transfer Processes**, Journal of Operation 18, 2000.
- Nourdhaus, William D. **Policy Rules in the New Economy**,1.Basım, USA: Yale Univesity, 2000.
- Oktar, Tiğince ve Genç Hamdi ve Varlı. **Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkelerinde Ekonomik Dönüşüm**”, 1.Basım, İstanbul; İTO Yayınları, 2010.
- Owen, Roger ve Pamuk, Şevket . **20.Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi**, 1.Basım, İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları, 2002.
- Öcal, Nilay. “Yeni Ekonominin Yeni İktisat Politikaları”, **Bilgi Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı Cilt:1**, İbrahim Güran Yumuşak. (drl.),İstanbul:Horasan, 2006.
- Öğüt, Adem. **Bilgi Çağında Yönetim**, 1.Basım, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2001.
- Pappe, Illan. **Ortadoğu’yu Anlamak**, Atmaca, Gül. (çev.), 1. Basım, İstanbul: NTV Yayınları, 2009.
- Pieterse, Jan Nederveen. **Globalization and Culture**, 1.Basım, USA: Rowman and Littlefield Publishers, 2004.
- Sönmez, Alev. **Bilgi Ekonomisi**, Yumuşak, İbrahim Güran. (der.), Bilgi Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı, Cilt:1,İstambul:Horasan, 2006.
- Strioh, Kevin J., **Economic Policies and Issues of the New Econmy**, Newyork: Spinger-Verlag Berlin Heildeberg, 1.Basım, Germany: Heidelberg,2002.
- Şahin, Şaylan ve İlter, H.Kemal. **Kuantum Felsefesi Bakış açısından Bilgi ve Bilim, Bilgi Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı, Cilt:1**, İbrahim Güran Yumuşak (drl.). İstanbul:Horasan, 2006.
- T. H. Davenport ve L. Prusak, **Knowledge Management in Business World** ,1.Basım, USA: Rota, 1985.
- Topscott, Don. **Digital Economy**, Koç, Ece. (çev.), 1.Baskı, İstanbul: Koç Sistem Yayınları, 1998.
- Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük**, “Bilgi”, 8.Basım, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- Yamaç, Kadri. **Bilgi Toplumu ve Üniversiteler**, 1.Basım,Ankara: Eflatun Yayınevi, 2009.

- Yapp, M.E. **The Making of the Modern Middle East, 1972-1923**, 1. Basım, Newyork: Longman, 1987.
- Yılmaz, Türel, **Uluslararası Politikada Ortadoğu**, 1.Basım, Ankara: Akçağ Yayınevi, 2004
- Yumuşak, İbrahim Güran. **Bilgi ve Bilgi Ekonomisi Üzerine**, Yumuşak, İbrahim Güran. (drl.), Bilgi Ekonomi ve Yönetim Cilt:1, İstanbul: Avcı , 2008.
- Yumuşak, İbrahim Güran ve Bayraktar, Yüksel. “Küreselleşme – Yeni Ekonomi İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme”, **Bilgi Ekonomi ve Yönetim Cilt:1**İbrahim Güran Yumuşak (drl.). İstanbul: Avcı , 2008.

Sürelî Yayınlar

Aydemir, Nilgün, “Bilgi Çağında Öğrenen Organizasyonlar ve Kariyer”, **İktisat-İşletme ve Finans Dergisi**, Cilt.1, Sayı.8, 1999.

Balay, Refik, “Küreselleşme, Bilgi Toplumu ve Eğitim”, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, Cilt.1, Sayı.1, 2004.

Dursun, Davut, “Ortadoğu Neresi; Subjektif Bir Kavramın Anlam Çerçevesi ve Tarihi”, **Stradigma.com**, Sayı.10, 2003,

Harun Öztürkler, “İnceleme:Ortadoğu Ülkelerinin Ekonomik Yapılarının Temel Özellikleri”, **Ortadoğu Analiz Dergisi**, Cilt.1, S.6, 2009.

Karabıçak, Mevlüt. “Küreselleşme Sürecinde Gelişmekte Olan Ülke Ekonomilerinde Ortaya Çıkan Yönelim ve Tepkiler”, Süleyman **Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt.7, Sayı.1, 2002.

Kutlu, Erol, “Bilgi Toplumunda Kalkınma Stratejileri”, **Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları**, No.129, 2000.

“The World in 2010”, **The Economist**, s.101, 2010.

Varım, Suphi, “Teknoloji, Yanilik ve Bilgi Ekonomisi”, **Ege Akademik Bakış**, Cilt:1 Sayı:1, 2001.

Raporlar

General Secretariat For Development Planning, **Qatar National Vision 2030**, Qatar:Virginia Commonwealth University, 2008 .

International Telecommunication Union, **Information Society Statistical Profiles Arap States**, Switzerland: Geneva, 2009.

Klaus Schwab, “WEF The Global Competitiveness Report 2010-11”, **WEF Report 2010-11**, Switzerland: Geneva, 2011.

World Bank, **Lefelong Learning in the Knowledge Economy: Changes For Developing Country**, Washington: World Bank Publication, 2003.

Tarik M. Yousef, “Employment, Development and the Social Contract in the Middle East and North Africa, 2004”, **World Bank Publication**, Washington: 2004.

The World Bank, **Mena Development Report; Unlocking the Employment Potential in the Middle East and North Africa**, Washington: World Bank Publcatoin, 2004.

The World Bank, **MENA 2008 Economic Developments and Prospects**, Washington: World Bank Publication , 2008.

The World Bank, **MENA 2007 Economic Developmenr and Prospects**, Washington: World Bank Publication, 2007.

The World Bank, **MENA Development Report: The Road Not Traveled**, Washington:World Bank Publications, 2008.

OECD, **A New Economy: The Changing Role of Innovation and Information Technology In Growth**, Paris: OECD Publication, 2000.

UNDP, **Arab Human Development Report: Building a Knowledge Society**,Newyork: UN Publications, 2003.

İnternet Yayınları

- Bakkalcı, A. Can. “Küreselleşme Kavram Algılar ve Yanlışlar”, *Sagem Sunum Notları*, 2010 <http://sagem.pau.edu.tr/ppt/kuresellesme.ppt> (15 Temmuz 2010).
- CIA, Wold Factbook, Middle East: S.Arabia, 2010.
<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/sa.html> (15 Mayıs 2011).
- Egyptian Stories, Most internet users in MENA: by Country, 2010,
<http://egyptianstories.blogspot.com/2010/08/most-internet-users-in-mena-by-country.html> (30 Ekim 2010).
- Roudi Fahimi Farzaneh ve Mederios Kent Mary. “Challenges and Opportunities:The Population of the Middle East and North Africa”, *Population Bulletin* 2007, Vol.62, No.2
<http://www.prb.org/Publications/PopulationBulletins/2007/ChallengesOpportunitiesinMENA.aspx> (5 Ocak 2011).
- Kona Gamze, “Ortadoğu Petrolü ve Büyük Güçler”, *Jeopolitik Hakemli Dergi*, 2004, sayı 10, <http://gamzegungormuskona.blogspot.com/2007/08/orta-dou-ve-petrol.html> (2 Ocak 2011).
- R.Assad ve F. Roudi Fahimi. “Youth in the Middle East and North Africa: Demografic Opportunitiy or Challenge”, *Population Referance Bureau*, Washington, 2007, <http://www.prb.org/pdf07/youthinMENA.pdf> (12 Aralık 2010).
- The World Bank, ICT Goods Export, 2009,
<http://worldbank.org/indicator/TX.VAL.ICTG.ZS.UN> (25 Aralık 2010).
- The World Bank, Educaton for the Knowledge Economy, 2009,
<http://go.worldbank.org/I8T7C0VPV0> (25 Temmuz 2009).

Makaleler

Krueger, Alan B. ve Lindahl. Mikael. "Education for Growth in Sweden and the World", **National Bureau of Economic Research**, NBER Working Paper 7190 Cambridge:Mass, 1999.

Sab, R., and S.C. Smith. "Human Capital Convergence: International Evidence" **International Monetary Fund**, Working Paper WP/01/32, Washington, 2001.

Pohjola, M. "Information Technology and Economic Growth: A Cross-Country Analysis", **World Institute for Development Economics Research**, Working Paper 173. United Nations University, Helsinki ,2000.

Kristin M. Lord "A New Millenium of Knowledge: Arab Human Development Report on Building a Knowledge Society. Five Years On", **Saban Center**, Analays Paper No.12, 2008.

Tezler

- Doğuç, Mehmet Fatih. “Bilgi Ekonomisindeki Gelişmelerin Ekonomik Etkileri”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2006.
- Günsel, Ayşe. “Bilgi Ekonomisinde Teknoloji Transferinin Bilgi Transferine Dönüşümü ve Etkin Bir Bilgi Transfer Süreci”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Gebze Yüksek Teknoloji Üniversitesi, 2004.
- Kaya, Ayşe. “Bilgi Ekonomisi ve Türkiye İçin Önemi”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Bursa Uludağ Üniversitesi, 2005.
- Karakaya, Mevlut. “Muhasebe Bilgi Sistemi ve Bilgi Teknolojisi”, **Yayınlanmamış Doçentlik Çalışması**, Ankara Üniversitesi, 1994 .
- Kavak, Kavak. “Bilgi Ekonomisinin Yarattığı Değişimler Doğrultusunda Türkiye'nin Mevcut Durum Analizi”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Dicle Üniversitesi, 2008.
- Özgüler, Verda Canbey. “Yeni Ekonomi Anlayışı Kapsamında Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler: Türkiye Örneği”, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Eskişehir Anadolu Üniversitesi, 2002.
- Sağlam, Tuncay. “Bilgi Ekonomisi ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Üzerinde Ekonometrik Bir Ananliz (1980-2006)”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Erzurum Atatürk Üniversitesi, 2008.